

VAN MENSEN & DINGEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSCULTUUR

IN VLAANDEREN

Driemaandelijks tijdschrift
9e jaargang nr IV - 2011
retouradres : Clarissenstraat 14,
9000 Gent

AFGIFTEKANTOOR GENT X
P.B. - X3/8152

Van Mensen en Dingen **Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen**

VOORHEEN: Oost-Vlaamse Zanten (sedert 1926) .

UITGEGEVEN DOOR:

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w. (KBOV) i.s.m. het Huis van Alijn (Gent), het Museum voor Volkskunde (Brugge), en het Museum voor de Oudere Technieken (MOT) (Grimbergen).

Met de steun van de Stad Gent en de Provincie Oost-Vlaanderen.

WEBSITES EN E-MAILADRESSEN:

<http://www.kbov.be> - info@kbov.be

<http://www.huisvanalijn.be> - info@huisvanalijn.be

<http://www.museabrugge.be> - volkskundemuseum@brugge.be

<http://www.volkskundemuseum.be> - opgenomen in MAS

<http://www.mot.be> - info@mot.be

<http://www.volkskunde-vlaanderen.be> - info@volkskunde-vlaanderen.be

REDACTIEADRES: Clarissenstraat 14, 9000 Gent

REDACTIESECRETARISSEN:

Jolien Van Daele, jolien@kbov.be

Elise Vos, mabelise@kbov.be

Francis Ascoop, francis@kbov.be

Barbara Vos, barbara@kbov.be

Adrien Brysse, adrien@kbov.be

WEBMASTER: Jean-Paul Putzijs (tel. 09-227 98 66; jputzijs@skynet.be)

REDACTIE: Bea Baillieul, Rob Belemans, Kristien Bogaert, Adrien Brysse, Luc Daels, Johan David, Bart De Nil, Veronique De Tier, Sylvie Dhaene, Arnold Eloy, Sibylla Goegebuer, Willy Dezutter, Harlinda Lox, Peter Scholliers, Werner van Hoof, Jacques Van Keymeulen, Harry Van Royen, Els Veraverbeke, Christophe Verbruggen, Jean van Cleven, Jolien Van Daele, Rinus Willemsen.

REDACTIERAAD: prof. dr. Jan Art, prof. dr. Elze Brinx, prof. dr. Marcel De Cleene, prof. dr. Mag Devos, prof. dr. Luc François, prof. dr. Rik Pinxt, prof.dr.GerardRooijackers,prof.dr.HugoSoly,prof.dr. Jan Tolleneer, em. prof. dr. Romain Van Een

CONCEPT LAY-OUT: Nina Hoste

ABONNEMENTEN-INFORMATIE:

KBOV: tel. 049.811.14.96

e-mail: abonnementen@kbov.be

Abonnementsgeld: 20 Euro

Steunabonnement : vanaf 30 Euro

Te storten op rekeningnummer 703-0327514-23 BE92703032751423 BIC AXABBE22 van Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w met als mededeling: ABONNEMENT STEUNABONNEMENT.

Losse verkoop: 6 Euro per nummer van 80 pp.

Copyright: Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen vzw.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, microfilm of op welke wijze ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever en de auteur.

AUTEURS GEZOCHT:

Artikels kunnen opgestuurd worden naar het redactieadres en worden voorgelegd aan een leescommissie. Instructies voor auteurs worden op aanvraag toegezonden. Iedere auteur is aansprakelijk voor de inhoud van zijn bijdrage.

V.U.: Adrien Brysse, Clarissenstraat 14, Gent

ISSN-NUMMER: 1379-9460

Foto's op de kaft: J.P. Putzijs, A. Brysse, Verzameling R. Heughebaert

JAARGANG IX, 2011

WOORD VOORAF

Beste lezer,

Het eerste artikel in deze Van Mensen en Dingen is onzes inziens een voltreffer, dat een niet voor de hand liggend thema aansnijdt. De auteur, Bruno Indekeu, liet zich leiden door de vraag of notarissen vakidioten kunnen genoemd worden en de wereld enkel aanschouwen met een juridische blik of ook een minder zakelijke, zelfs poëtische bril kunnen opzetten. Ondanks het feit dat er weinig bewijzen zijn van twintigste-eeuwe notaris-dichters, heeft hij een interessant relaas weten opmaken dat een bijzonder wereldbeeld schetst.

Het volgende artikel is van de hand van Barbara Vos, voor de lezer wellicht een bekende naam. Zij verdiept zich nog steeds met grote interesse in de verschillende aspecten van prostitutie in de Nieuwe Tijd en werpt deze keer een interessant licht op de informatie die uit literaire bronnen kan worden gepuurd met betrekking tot dit thema. Aan de hand van drie fictieve bronnen is zij er in geslaagd enkele opmerkelijke onderzoeksresultaten neer te schrijven, die ze dan ook graag met u deelt.

Verder in deze Van Mensen en Dingen stellen we u het resultaat van een onderzoek van Steven Thiry, thans doctorandus in de Geschiedenis aan de Universiteit Antwerpen. Hij vertelt in zijn artikel het verhaal van een eigenaardige zaak van identiteitsfraude in een klein stadje in de Franse Provence in de zeventiende eeuw.

Vervolgens heeft Barbara Vos nog een kort onderzoek gedaan naar de geschiedenis van een u welbekende specerij: kaneel. Hiervoor is ze in verschillende bronnen gedoken die haar inzichten gaven die tot vele eeuwen terug gaan.

Verder stellen we u graag een nieuwe rubriek voor: "Op het web". In deze rubriek zullen regelmatig tips gegeven worden om ook op het web interessant materiaal terug te vinden. Deze keer geeft Barbara Vos enkele adressen mee waar u meer informatie kan vinden over het ontcijferen van oude handschriften. We willen u ook nog warm maken om deel te nemen aan onze prijsvraag en stellen u tot slot de laatste aanwinsten in de bibliotheek voor.

Veel leesgenot!

Voor de redactie
Jolien Van Daele

INHOUD

Verborgen schrijverstalenten bij 19de-eeuwse Vlaamse notaris- sen. BRUNO INDEKEU	4
Prostitutie in de fictieliteratuur. BARBARA VOS	37
Een achttiende-eeuwse Martin Guerre? De valse Isaac de Caille en het bijna-succesverhaal van religieuze intolerantie, 1685 - 1712. STEVEN THIRY	46
Kaneel BARBARA VOS	60
Op het web BARBARA VOS	71
Prijsvraag Van Mensen en Dingen 2012.	73
Tentoonstelling in Tinnenpot en Zilverhof: 100 jaar M.A.J. Hoste – 60 jaar Sabbattini	75
Aanwinsten bibliotheek	77

Verborgen schrijverstalenten bij 19de-eeuwse Vlaamse notarissen

Bruno Indekeu

Laat ons de aftrap maar dadelijk geven met een boude vraag: worden de notarissen vakidioten? Kennen ze nog enkel “hun ding” en razen ze voor de rest doorheen de wereld van literatuur en cultuur, voorzien van oogkleppen? Als je bijvoorbeeld op zoek gaat naar notarissen-dichters in de 20ste eeuw, dan is de oogst op het eerste zicht toch wel erg mager. Wij vonden als “rari nantes”: Jo Verbrugghen (1931-2006), notaris te Zomergem, 1957-62 en te Sint-Lievens-Houtem 1962-90, en Luc Van Clooster (1935-1996), notaris te Menen vanaf 1980, die onder het pseudoniem Mark Dangin publiceerde. En dan was er ook nog Antoine Fobe (1903-1987), notaris te Wetteren 1945-1976, maar die publiceerde alleen in het Frans, o.a. *Etudes notariales, répertoire poétique* (Snoeck-Ducaju et fils, 1967) en ook een *Histoire du notariat* (Brussel, Larcier, 1973).

4

In de jaren 1820-1900 was dat plaatje helemaal anders gekleurd. De auteur van dit artikel heeft zich onlangs een geupdate versie van de teletijdmachine aangeschaft en nam de gelegenheid aan om zich naar de 19de eeuw te laten terugflitsen. We wandelen doorheen West- en Oost-Vlaanderen en stappen af bij een aantal notarissen met dichterlijke talenten, of die op andere manieren actief zijn in de Vlaamse Beweging of met de Vlaamse Letteren. Misschien staat u ons zelfs een kleine « excursie » in de provincie Antwerpen toe?

Waarom eerst in West-Vlaanderen rondgewandeld, zal u zich afvragen. Laat ons wel wezen: West-Vlaanderen is nu eenmaal de provincie van zwaargewichten als dichter Guido Gezelle (1830-1899) schrijver-redenaar Hugo Verriest (1840-1922), die een broer was van notaris Karel Lodewijk Verriest (1828-1894) te Deerlijk, Vlaams voorvechter Albrecht (Berten) Rodenbach (1856-1880), schrijver en huisarts Ferdinand Augustijn Snellaert (1809-1872) en Maria Doolaeghe (1803-1884), dichteres uit Diksmuide.

We starten in Alveringem, anno 1882

Tussen Veurne en Poperinge ligt het dorp Alveringem, waar de teller van het inwonersgetal op 3000 staat. Hier ontmoeten we Adolf August Beernaert

(1823-1883), die hier notaris is sinds 1856¹.

Beernaert ontvangt ons in zijn mooie tuin en vertelt: « Ik ben geboren te Evergem (Oost-Vlaanderen) den 13 December 1823, studeerde op het collège Notre-Dame te Doornik, en ben sinds 1856 notaris te Alveringem. Van in mijne jongelingsjaren legde ik me toe op de dichtkunst. Van mij verschenen: « Verlaten Veldbloemen », Gent, 1851. Na een lange tussenpauze ingevolgt steeds aangroeijende ambtelijke [en gansch niet dichterlijke] bezigheden, waren er daarna opvolgentlijk onderstaande werken: « Mijne ledige uren », Gent, 1863; « De Taal des harten », Gent, 1877; « Schetsen en Beelden », Gent, 1879; « Kunstdroomen », 1880 ; « Fantazie en Leven », Gent, 1882 ».

Ik vraag hem of hij kan leven met volgende typering « Voor Beernaert was de dichtkunst wel degelijk eene zielsbehoefte. Zijn eerste verzen, het bundeltje 'Verlaten Veldbloemen' (1851), zijn naar taal en vorm uiterst gebrek-kig, en bestaan grootendeels uit vertalingen van sentimenteele Fransche of Duitsche stukjes. Ook in de latere, gaandeweg verdienstelijker bundels is de taal dikwijls stroef en gewrongen, maar men wordt er aangegrepen door « dichters diepe, ongeveinsde zwaarmoedigheid; in de laatste bundels komt Beernaert's fantasie telkens opnieuw onder de bekoring van grafrust en dood, en niet een andere Vlaamsche verzenbundel vertolkt zóo als de 'Kunst-droomen' het troosteloze worstelen van een gekneusd en ontredderd man-nenhart tegen ontgoochelde levensmoeheid ».

Maar Beernaert laat niet in zijn kaarten kijken, en stelt voor om een kort stuk-je uit zijn eerste (1851) en uit zijn tweede (1863) dichtbundel voor te lezen. Het eerste is een gedicht, opgedragen bij het graf van Ange Buysse, notaris in Oostwinkel en later te Sleidinge ; aldaar overleden in 1850.

Op den grafzerk van den heer Engel Buysse

*Hier rust een menschenvriend, die op deez' zondige aerd
Een heir van deugden en verdiensten heeft vergaerd;
Den mensch behulpaem zyn, der armen lot verzachten
Was hem een blyde taek, was innig zyn betrachten.
Een ieders vriend te zyn: hierin bestond zyn vreugd,
Maer die zyn vriend was, was ook tevens vriend der deugd.
Als kristen mensch volbragt hy stipt de wet des Heeren:
Hy minde God vooral , vooral zag men hem eeren!*

1 Over Beernaert: Th. Coopman, V.A. de la Montagne, 1830-1880: onze dichters: een halve eeuw Vlaamsche poëzie, 1881, 123; Th. Coopman en L. Scharpé, Geschiedenis der Vlaamsche letterkunde, 1910, 306; F. J. van den Branden en J.G. Frederiks, Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde, 1888-1891; K. ter Laan, Letterkundig woordenboek voor Noord en Zuid, 1952 ; Div. auteurs, 'Bibliographisch album', De Gids 43 (1879) en 45 (1881).

*De Grootte Regter die regtveerdig loont en straft
Heeft hem nu reeds den prys der zuivre deugd verschaft.
O stervling volg zyn schrêen ! blyf aen de deugd steeds kleven
Zyn voorbeeld wyst u 't spoor dat leidt naer 't eeuwig leven.
zweven !*

Daarna volgt een stukje uit zijn tweede dichtbundel, meer bepaald uittreksels uit:

De Blauwe Koornmusch.

*Gij, Veurne-Ambacht's wijd vermaarde weiden,
Gij kent mijn harte, gij kent gansch mijn' ziel;
Hoe dikwerf voelde ik hoe uw zoele koelte
Op 't brandend voorhoofd mij verfrisscheud viel,
Terwijl ik op de zode nederzakte,
Stil-luistrend naar de stemmen uwer vlakte?*

.....

*U allen, ja, u allen min ik teeder:
Gij, velden; weiden, beken, duinen, zee ;
Gij, wolken, sombre hemel, dooden-graven,
Getuigen mijner vreugde en van mijn wee:
Bij u, door u, heb ik meer moed in 't leven,
Als voelde ik invloeds-geesten om mij zweven*

Maar Beernaert kijkt even op zijn horloge, en zegt dat hij nu terug naar zijn kantoor moet, waar een afspraak op hem wacht. We verlaten Alveringem en stappen via het dorpje Oudekapelle naar Diksmuide.

Naar Diksmuide, op een killige 11 november 1836

Diksmuide staat bekend als de Boterstad, verwijzende naar de bloeiende zuivelhandel die eeuwenlang één van de belangrijkste welvaartspijlers van de stad was. De gemeente heeft een overwegend agrarisch karakter, met een grote tewerkstelling in de landbouw. In 1830 kwam het aantal inwoners uit op 3200. Wij kloppen op 11 november 1836 aan bij erenotaris Lodewijk Frans Emanuel van Roo (1785-1836), die hier notaris was van 1816 tot 1835. Fier vertelt hij:

"Ik ben geb. te Dixmude op 27 febr. 1785. Mijn vader die heelmeester was, stierf jong en zijne dood belette mij eene goede opvoeding te ontvangen; maar ik wist zooveel kennis op te doen, dat ik reeds op 23-jarigen ouderdom bekwaam was om het ambt van secretaris mijner geboortestad te vervullen. Later, en wel onder de Fransche heerschappij, bekleedde ik nog verscheiden andere aanzienlijke posten, waaronder die van Syndicus der Zeemacht. Den 22 Nov. 1816 werd ik notaris en van toen af legde ik me vooral toe op het beoefenen van kunsten en wetenschappen. Ook ter opbeuring van het tooneel was ik ijverig werkzaam.

Even als het Vaderland, vond de Tael des Vaderlands in mij een vurigen aanbieder: waer ik kon, bevorderde mijn vlijt den opbouw in de verspreiding dier Tale. Veel deed ik voor de Maetschappij van Rhetorica, die me lange jaren voor haer Tooneelbestuerder mocht tellen: ook was ik met Geletterde Mannen van Belgie en met vreemde kunstmaetschappijen in onafgebrokene briefwisseling. Stappen wy over tot mijne letterkundige bezigheden: ik heb reeds aengestipt, dat ik mij ook bevljigtigde om het Letterkundige vermaek van 't volk te verzekeren, als wy vermeld hebben dat ik de Tooneelbestuerder der Dixmudsche Maetschappij was. Veel bracht ik toe tot het uitschrijven binnen Dixmude van een prijskamp van Dicht-, Tooneel- en Schrijfkunst, welke den 15e augustus 1823 plaets greep. Ik sprak by die gelegenheid eene redevoering uit, welke te vinden is in de door hem, op last van 't Gild, uitgegeven Dichtwerken van dien kunststrijd.

Myne lettervruchten: Clemenine en Desormes, toneelwerk uit het Fransch vertaald (1815); Aanspraak gedaan door L. F. E. Van Roo, secretaris van het departement Dixmude, der maetschappij Tot nut van't algemeen in des zelfs eerste vergadering, gehouden den 28 van oogstmaand 1819, 13p. ; Jaerboek der stad Dixmude, beginnende met het oogenblik van de verovering der Nederlanden door de Franse troepen, in het jaar 1792, Dixmude, 1820; « Notice biographique sur M. Senave, peintre flamand, à Paris, membre honoraire de la Société royale des beaux-arts et de littérature de Gand », Annales belgiques des sciences, arts et littératures, 10 (1822) 90-104 ; Levensschets van G.A. Senave, vermaerd kunstschilder, geboortig van Loo, in West-Vlaenderen, 1822, 15p. ; Verzameling der dichtwerken die medegegongen hebben in den drievoudigen pryskamp voor dicht-tooneel- en schrijfkunst, te Dixmude. Dixmude, P. Stock en zoon, 1823.

Doch mijn beste werk, als ik het zoo mag zeggen, is de letterkundige opvoeding eener met roem bekende Dichteresse, Maria Doolaege, die ik nagenoeg geheel en al alleen aen geleid en voltrokken heb. Nu had ik mijn vijftigste jaer bereikt: door vlijt en zuinigheid had ik een tamelijk inkomen verzameld: ik wist mijne wenschen te bepalen; en, daer mijne gezondheid hoe langer hoe zwakker werd, deed ik vorig jaar afstand van het Notarisambt ten voordeele van zijn leerling en vriend, den, als Letterkundige, niet ongunstig bekenden, Heer ROBAEYS.

En dan nodigt erenotariss Van Roo ons uit om vanavond naar de plaatselijke feestzaal te komen waar hij binnenkort wegens zijn 25-jarig lidmaatschap van de plaatselijke Rethorijkvereniging zal worden gehuldigd. Zo gezegd, zo gedaan, maar dan gebeurt er dit...

Den 11 november jl. begaf zich VAN ROO naer de Rethorijkzael, waerin, nog voorleden jaer, ten blijk van erkentelijkheid, zijn portrait was ingehuldigd geweest; naer de Rethorijkzael, alwaer hem , binnen korte dagen, de medalie van 't vijftientigjarig lidmaatschap zou uitgereikt worden; naer de Rethorijkzael, alwaer zijne kunstbroeders hem met ongeduld verwachtten, om er de feestvergadering te zien bezielen: hy kwam en was bezig eene aanspraek te doen aen zijne medebroeders (voorwaer, geen ijdel woord), toen hy, plotse-lings neergezonken, buiten spraek en kennis viel: vierentwintig uren na dezen aenval is hy, in 't tweenvijftigste jaer zijns ouderdoms, van het leven tot het bestaen overgegaen! Met alle mogelijke plechtigheid werd de veel beweende Man begraven. Daer hebben de tranen zijner vrienden, zijner broeders gestroomd: het stugste hart moest by dit rouwtooneel bezwijken. De Heeren WOETS, STEÏLAERT, ROBAEYS spraken eene lijkrede uit.

De Oost-vlaamse dichter Prudens van Duyse (1804-1859), voor 1835 nog notaris-klerk in Laken, zou in 1837 een levensschets van de overledene publiceren².

8

Geschokt door deze plotse wending spoedt uw reporter zich enkele dagen later na het "schielijk" overlijden van Van Roo, naar zijn opvolger Karel Lodewijk Robaeyss (1805-1855), notaris te Diksmuide (Woumen) vanaf 1835. Robaeyss ontvangt ons in zijn bureau en is nog bleek en ontdaan van de recente gebeurtenissen. Maar hij verzekert ons dat hij het door Van Roo ingezette culturele en literaire werk zal verderzetten, ondermeer in de plaatselijke Retorykvereniging "NU, MORGEN NIET". Hij heeft overigens twee jaar geleden een artikel gepubliceerd onder de titel « Iets over de Retorykkamers van Dixmude » (in: *Nederduitsche letteroefeningen* 2 (1834) 116-123). En plots staat hij recht en declameert ons een stukje uit het gedicht "Eenzaemheid", dat hij in juni 1834 schreef en dat gepubliceerd werd in het *Nederduitsch letterkundig Jaerboekje* van 1835 (jg. 2), 67-72:

O wellust van het leven! betooverende eenzaamheid! hoe dierbaer zyt gy den sterveling die u naer waarde kan schatten! Wanneer, van liet schaterend gedruis der steden verwyderd , de mensch in het eenzame veld rond dwaelt en zichzelf in de gansche schepping verliest, dan eerst smaekt hy rein genoeg. Alles wat zyne zintuigen raekt baert hem verrukking; de blaauwe hemel, waerin hy draeit, de glinsterende zon die alles bezielt, het lagenend groen der velden , het zoet gekweel der vogelen, het murmelend gesuis der beek, alles is gevoel, alles aendoening! zyn opgetogen geest zoekt de geheime bron van dit alles na te sporen. Hy snelt het onmeetbare door, alwaer millioenen werelden

² P. Van Duyse, « Levenschets van Lodewijk Van Roo », *Nederduitsch letterkundig jaerboekje*, 4 (1837) 119-125.

rollen; keert weder in zichzelf te rug, doch vindt niets dan zyn geweten. Alsdan beseft hy zyn eigen ik, en moet hy de vryheid van den mensch belyden.

En dat Karel Robaeyns niet de man van loze beloften is, zou de volgende jaren nog duidelijk blijken. Op 14 augustus 1842 richtte hij de "pryskamp dicht-en proza stukken uitgeschreven door de beide maetschappyn van rhetorica te Dixmude" in en tijdens "eene gepaste redevoering" zei hij:

« In een tydstip dat alle ware vlamingen, en wy willen ook zeggen goede Belgen, wedyveren om hunne zoo dierbare moedertael tegen hare onbezonnen vyanden heldhaftig te verdedigen, en haer, in heur vorigen luister te zien schitteren, hebben de aloude Dixmudsche Rederykkamers "*Heilig kruis scherp deur*", en "*Nu, morgen niet*", ook haer gering offer op het altaer des Vaderlands willen nederleggen. "

Bijna precies twee jaar later, 20 augustus 1844, is hij de feestredenaar bij de oprichting van een standbeeld voor de dichter Sidronius Hosschius (1596-1653) uit Merken: « Het is een heerlyk tydvak in de geschiedenis eens lands, wanneer de nazaet de uitstekende daden, of de edele geestscheppingen zynner voorouders huldigt: dat heerlyk tydstip beleven wy. Heil ons, o Hosschius!" (Prudens Van Duyse, *Herinneringen aan het feest gevierd te Merckem, den 20 Augustus 1844, ter eere van den dichter Sidronius Hosschius*, Gent, C. Annot- Braeckman, 1845, p. 144).

Genoeg Diksmuide, wij leggen ons te ruste in het zolderkamertje dat Notaris Robaeyns ons ter beschikking stelt. Morgen wacht ons een drukke dag.

De volgende morgen pakken we ons boeltje en reppen ons naar de postkoets naar Kortrijk, waarvan de paarden ongeduldig staan te trappelen. De reis gaat over Zarren, Staden, Roeselare en... Rumbeke, waar we afstappen.

Een halte in Rumbeke anno 1870, bij een « engel »...

Rumbeke ligt tussen Roeselare en Izegem; er is hier een mooi kasteel, dat gebouwd werd tussen 1520 en 1535. We hebben hier afgesproken met Angelus Angillis (1830-1870), notaris alhier sinds 1862³. Vanachter zijn uilenbrilletje

3 Over Angillis: J. Weisgerber, [art.] « Angillis (Ange) » *Biographie Nationale*, 30 (1958) 56-57; X., *Leven en Werken der Zuidnederlandsche Schrijvers*. 1ste afl. Gent, Siffer, 1900. (Kon. Vla. Acad. voor Taal- en Letterk.) 19-20; W.J.A. Huberts, W.A. Elberts & F.J. Van den Branden, *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuid-Nederlandsche letterkunde*, Deventer, A.J. van den Sigtenhorst, 1878, 9; M. Van Vaeck, « 'k Ben mensch, 'k wil oock de reden vieren 'Gedichten van en over vrouwen in het Doodschuldenboek (1698-1790) van de rederijderskamer van de H. Geest te Brugge », *Spiegel der Letteren*, 39 (1997) 13-35; J. Hardy, « Frans Joseph Blicck », *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, I, 1972, 193. Zie ook de tekst in *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, nrs 1-2; 1990, 125-128.

loert een intelligente blik.

“Je mag me niet verwarren met mijn uit Menen afkomstige vader (1776-1844) die dezelfde voornaam als ik had. Hij was notaris te Rumbeke vanaf 1806, burgemeester (1818-1825 en 1836-1844) en volksvertegenwoordiger (1819-1830 en 1837-1844); hij kreeg een staatsbegrafenis te Brussel op 2 februari 1844” (zie zijn portret op www.unionisme.be). Toen hij stierf was ik maar 14 jaar oud en kon ik hem uiteraard niet opvolgen als notaris of burgemeester. (Pieter) Alexander Rodenbach (1786-1869) was volksvertegenwoordiger en werd burgemeester van Rumbeke in 1844, ambt dat hij tot aan zijn dood vervulde. Hij protesteerde tegen de toenemende verfransing in Vlaanderen, stemde voor de vernederlandsing van het onderwijs in de athenea. In zijn gemeente Rumbeke richtte hij mee de letterkundige vereniging « De Vriendschap » op. In 1853 werd hij erevoorzitter van de lettergilde « De Verenigde Vrienden ». Zijn kleinneef Albrecht zou binnen de familie de traditie van Vlaamsgezindheid verderzetten.

Allemaal goed en wel, Meester Angillis, maar we zijn hier eigenlijk om het over Uzelf te hebben...

“Als leerling aan het Klein Seminarie te Roeselare had ik Guido Gezelle als klasgenoot. In 1849 ging ik te Leuven notariaat studeren. Ik werd er lid van het letterlievend studentengenootschap “Met Tijd en Vlijt” en ook van “’t Kersouwken”, en kreeg er interesse voor literatuur, filologie en geschiedenis. In 1850 schreef ik een “Verhandeling over de Kermissen” In de jaren 1852-53 was ik secretaris van “Met Tijd en Vlijt” en in dit genootschap maakte ik ook kennis met de geschiedschrijver en universiteits(onder)-bibliothecharis Edward van Even. In samenwerking met Snellaert publiceerde Van Even in de jaren 1851-1852 in het tijdschrift De Eendragt een artikelenreeks over „Onze Vlaemsche Dichteressen uit den voortyd».

Blijkbaar was u daar in Leuven meer bezig met letterkunde dan met notariaat...

“Inderdaad, in 1853 keerde ik na onvoltooide studies naar Rumbeke terug en onmiddellijk richtte ik vanuit de bekende Roeselaarse maatschappij De Vriendschap, samen met onderwijzer Liborius Baert (1798-1884) de Letter- & Toneelgild “De Vereenigde Vrienden” op, waarvan ik de eerste voorzitter werd. Ook was ik corresponderend lid van het « Comité Flamand de France ». Het werden jaren van intense literaire activiteit. Samen met Edw. van Even publiceerde ik: “Liederen eener onbekende kloosterlinge uit de 13e eeuw, voor de eerste maal uitgegeven naer een hs. der Burgondische Bibliotheek”, Tielt, 1854. En op mijn eentje gaf ik uit: “Geschiedenis der Rousseleersche Rederykerskamer ‘de zeegbare Herten’”, Tielt, 1854; “Dry legenden uit West-Vlaenderen”, Roeselare, 1856; het tijdschrift “Rumbeeksche Avondstonden”, Roeselare, 1856-’58; “Over de Rederykkamer ‘Altoos doende’ te Leffinghe”, Roeselare, 1857; “Over eenige Zuid-Nederlandsche dichtersessen”, Antw.

1858. *Mijn droom en plan om een Biographisch-anthologisch woordenboekje van Zuidnederlandsche Dichtersessen uit te geven — in 1855 had ik reeds 35 namen verzameld — heb ik helaas nooit kunnen realiseren. Ik moest me tevreden stellen met enkel artikels in diverse tijdschriften:* « *Gedicht van eene naamlooze klara-non* », *Het taelverbond: letterkundig tijdschrift*, 1853, 141-148; « *Soetken Van Den Houte en Anneken van Rotterdam, Vlaemsche dichtersessen uit de XVle eeuw* », *Het Taelverbond* 1 (1854) 225-230; « *Ene bedinghe van onser Vrouwen* », *Dietsche Warande*, 1 (1855) 242-245; « *De Spaensche Vlote, een historisch lied uit het einde der XVle eeuw* », *De Dietsche Warande* 4 (1857) 115-159.”

“*Maar bijzonder fier ben ik toch wel op « De klooster-zuster Hadewig, dichteres der XLV liederen uit de XIIIe eeuw », Vaderlandsch Museum* 2 (1858) 136-141, waarin ik het auteurschap van Hadewijch. (een 13e-eeuwse dichteres en mystica) als eerste herkende. In 1860 publiceerde ik in het eerste maantnummer van het algemeen-culturele tijdschrift “*De Eendragt*” een aantal opmerkelijke gedichten, genoteerd in één van de drie nu nog bewaarde doodschuldenboeken van de Brugse rederijkerskamer de Heilige Geest. Opmerkelijk zijn deze korte gedichten — van veelal vier tot maximum twintig verzen lang — in de eerste plaats omdat ik vermoedde — of het althans niet uitsloot — dat de teksten in kwestie door vrouwen werden vervaardigd. Het was een gelukkige vondst want reeds geruime tijd was ik op zoek naar teksten uit het literaire verleden geschreven door vrouwen, en meteen kon ik de mij zo dierbare „*lijst der Zuid-Nederlandsche dichtersessen met dertien namen en eene naamlooze*” uitbreiden. De “*24 Geestelijke gedichten naar het Hulthemische handschrift*», die ik had ingestuurd voor het tijdschrift « *Vaderlandsch Museum* » van Prof. C.P. Serrure werden helaas nooit gepubliceerd.”

Maar hoe kon u dan uiteindelijk notaris worden?

“*In 1859 slaagde ik voor het examen van kandidaat-notaris, waarna ik bij koninklijk besluit van 1 mei 1862 benoemd werd tot notaris hier in Rumbeke, ambt dat ik maar acht jaar zou bekleden...*”

Hebt u daarna die drukke literaire activiteit kunnen volhouden?

“*Niet alleen mijn notaris-activiteit nam vanaf toen veel tijd in, maar daarboven was ik ook archivaris van de stad Roeselare geworden. Vanaf 1864 leverde ik dan ook nog uitsluitend historische bijdragen:*

- “*Daniël Heins, hoogleeraar en dichter*”, *De Dietsche warande*, 4 (1864) 7-44, 421-450 en 546-559;
- “*Collection des Keuren ou statuts de la ville de Roulers*”, *Annales de la société d’Emulation pour l’étude de l’histoire et des antiquités de la Flandre* 13 (1864-65) 146-154;

- “*Analectes pour servir à l’histoire de Roulers*”, *Annales de la Société d’Émulation pour l’étude de l’histoire et des antiquités de la Flandre* 21 (1869) 19-57, 143 e.v. en 342-343;
- “*Annales de la société d’Emulation*” (Brugge), 19 (1867): “*L’abbaye de Nonnenbossche*” (p.82-88), “*Iseghem (‘t hof t’Iseghem)*» (p. 176 e.v.) en “*Notice sur la seigneurie de Bachterelst à Heule*” (p. 388 e.v.);
- “*Charles de Visch, historiographe et prieur des Dunes*”, *Annales de la société d’Emulation* (Brugge), 22 (1870) 229-266.

Dank u wel, notaris Angillis, voor dit boeiende gesprek. Vanuit Rumbekke is het maar enkele kilometer stappen tot in Izegem.

Op visite in Izegem, omstreeks 1875

Izegem, «schoenenstad» aan de rivier de Mandel, komt snel in zicht. Wij hebben hier rendez-vous met Francis Jozef Blicck (1805-1880), notaris alhier sinds 1842 en die aan het einde van zijn beroeps carrière (1857-58) even notaris te Beveren (bij Roeselare) zal zijn⁴.

4 Omvangrijke biografische literatuur over Blicck: P. De Keyser, “De driehoeksverhouding E.A. Snellaert, F.J. Blicck en Prudens van Duyse (1836-40)”, *Spiegel der Letteren* 4 (1960/2) 81-98; J.P. Reniers, *Frans Jozef Blicck (Wervik 1805 – Wervik 1880), dichter, flamingant en voorstander van de Vlaamse Beweging*. Tentoonstelling (...) Catalogoog, Wervik, 1980, 26 p.; L. Valcke, “Frans Jozef Blicck op vrijersvoeten en daarna”, *Verslagen en Mededelingen van de Stedelijke Oudheidkundige Commissie van Wervik* 15 (1980) 1-13; A. Vandromme, “Honderd jaar na Frans Jozef Blicck (1805-1880)”, *Ten Mandere* 20 (1980) 242-244; A.M. Renier, “Frans Jozef Blicck en de politiek van zijn tijd”, *Verslagen en Mededelingen van de Stedelijke Oudheidkundige Commissie van Wervik* (1987) 89-116; A. de Vos, “Het gedachtengoed in de psalmenvertalingen van Fr.J. Blicck”, *Gezelliana* 4 (1992) 32-38; P. Declercq, “Groten van bij ons: Frans-Jozef Blicck”, *Ten Mandere* 7 (1967/17) 27-34; R. Verholle, “Nog over notaris Fr. J. Blicck”, *Ten Mandere* 7 (1967/18) 39-40 Ch. Germonpré, “Frans Jozef Blicck «Taalminnaar en flamingant», *VWS-Cahiers*, 173, 30 (1995/4), *Vereniging van Westvlaamse Schrijvers*, 16 p., met verdere bibliografie; L. Willems, « Blicck herdacht », in: *Rechtskundig Tijdschrift* 4 (1901-1902) 137-146; R.F. Lissens, [art.] “Blicck”, *Winkler Prins encyclopedie van Vlaanderen*, dl. 1, Elsevier Sequoia, 1972, 379-380; E. de Bock, *Ondergang en herstel of het begin van de «Vlaamse Beweging»*, Antwerpen, 1970, 199 ; P. Denys, “F.J. Blicck”, in: *De Vlaamsche Kunstbode* 25 (1895) 442-450; J. Staes, “F.J. Blicck”, in: *De Vlaamsche School* (1875) 143-145; S. Debonne, “Frans Jozef Blicck: een lofdicht op de Belgische onafhankelijkheid”, *Versl. meded. Stedel. Oudheidkd. Comm. Wervik*, (2005) 99-105; R. Seys, “Mengelpoëzie van Frans Jozef Blicck in verband met zijn broeder Hendrik Blicck, pastoor te Koekelaere (1868-1877)”, *Jaarb. Coclariensia* 4 (1980) 92-115; J.P. Renier, “Frans Jozef Blicck (Wervik 1805-1880): dichter en flamingant”, *Meded. Stedel. oudheidkd. comm. Wervik*, 2 (1980/5) 2-5. L. Valcke, “Maria Doolaeghe: van dichten (alleen) comt mi cleine bate», *Dyzere tussen Knocke Scorebacke* 2 (1983/3) 108-114. Th. Sevens, De dichter F.-J. Blicck en zijne familie: Bulletin du Cercle historique et archéologique de Courtrai 2 (1904) 178-290. Th. Coopman, V.A. de la Montagne, 1830-1880: onze dichters: een halve eeuw Vlaamsche poëzie,- 1881, 123 ; Th. Coopman en L. Scharpé, *Geschiedenis der Vlaamsche letterkunde, 1910, 306; F. J. van den Branden en J.G. Frederiks, Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde, 1888-1891 ; K. ter Laan, Letterkundig woordenboek*

Blieck is wel kalend maar één en al energie. Ook hij vertelt ons in geuren en kleuren over zijn literaire activiteiten: *Ik werd 24 dec. 1805 te Wervick, in West-Vlaanderen, geboren, en na aldaar tot op mijn 19de jaar bij een notaris werkzaam geweest te zijn, werd ik eindelijk, na achtereenvolgens Kortrijk, Wezelghem, Brussel en Veurne tot verblijf gehad te hebben, in '42 notaris te Iseghem. In deze laatste stad verbleef ik tot in 1862, wanneer ik van mijn ambt afzag, om mij met mijne huisvrouw en mijne eenige dochter opnieuw in mijne vaderstad te vestigen. Hoewel ik eerst op mijn 23ste jaar als dichter optrad, was ik toch een der eersten, die hier te lande pogingen aanwendden, om de miskende en verwaarloosde moedertaal in eere te brengen. Kijk maar in de tijdschriften « Nederduitsche Letteroefeningen » of « Kunst- en Letterblad » uit Gent. In 1834 reeds dong ik met zijn boezemvriend, den even ouderen Ledeganck, naar het eere-metaal met mijn lierzang « België's Lotsbestemming », waarboven echter Ledeganck's gedicht door de jury verkoren werd. In 1839 zag te Kortrijk van mij het licht « Mengelpoezy », eerste deel; terwijl deel II in 1830 en III in 1863 te Roesselare veschenen.*

Vriend van Rens, evenals van Van Duyse en Blommaert, was ik een der oudste en trouwste medewerkers van het « Letterkundig Jaarboekje », door Rens 42 achtereenvolgende jaren uitgegeven.

Reeds diep in de zestig vergastte deze geestvolle grijsaard de lezers nog in 1874 met een te Wervick gedrukt bundeltje, door mij, aardig genoeg, « Lentetuiltje » getiteld, terwijl in 1875 mijn berijmd tafelspel, « Twee blauwe schenen », werd uitgegeven (Overdruk uit: De Vlaamsche kunstbode). Sedert 1830 was ik eerevoorzitter der letterlievende maatschappij « De Vriendschap » van Roesselare. Ook schreef ik « Proeve van vertaling in vrye dichtmaet van het Psalmboek », Antw., 1854, en « Geschiedenis der Werwicksche rederykkamer oudtyds genaemd 'Drooghers' », Roesselare, 1856 (overdruk uit het tijdschrift Rumbeeksche Avondstonden).

Maar uw reporter heeft over Blieck wat studiewerk verricht en legt hem "op de rooster".

In de jaren 1834-35 zou er namelijk een *literaire klaverblad* geweest zijn, gevormd door de dichters Frans Blieck, Maria Doolaeghe en Prudens Van Duyse, waaruit een interessante sentimentele briefwisseling tussen Frans Blieck en Maria Doolaeghe, terwijl Van Duyse (als mededinger) met beiden ook contact onderhield. Uit deze zeer vertrouwelijke reeks brieven spreekt een grote gevoeligheid, die ook inzicht geeft in de maatschappelijke problemen waarmee de betrokkenen worstelden. Wat ook opvalt is de duidelijke, warme en tegelijk nuchtere wijze waarop Maria tegenover Blieck, die maar niet aan een huwelijksaanzoek toekwam, haar gevoelens weergaf. Deze intense verlovingscorrespondentie werd door Maria Doolaeghe afgebroken toen ze op 26 april 1836 met Bruno van Acker, vroed- en heelmeester te Kortrijk, huwde.

voor Noord en Zuid, 1952 ; Div. auteurs, 'Bibliographisch album.', De Gids 43 (1879) en 45 (1881).

Hierover ondervraagd prefereert notaris Blieck echter geen commentaar te geven en hij bloost tot achter zijn oren...

Dan maar overgeschakeld naar zijn gelegenheids- en prijkskamppoëzie uit de periode 1830-1838, zoals *"Het nut van den Katholyken Godsdienst op de samenleving"* (1830), *"De triomf der nationale onafhankelijkheid. Het lot des vaderlands"* (1834), *"Belgen beminnaers van kunsten en wetenschappen"* (1835), *"Treurzang op het afsterven van den dichter J.B.J. Hofman"* (1835), uit 1836:

"Wat Ryp, wat Groen, komt Wysheid voên", *"De knagingen van een boos geweten"* en *"Losse onbezonnenheid der jeugd"*; *"Een tafereel uit de Belgische geschiedenis: de heilige Dymphna"* (1838). Bij critici luidt het: *"Veel stellen deze werkstukken niet voor, maar iets van de ouderwetse en postclassicistisch geïnspireerde idee van de dichtkunst blijft hem dierbaar: namelijk het gebruik van de alexandrijn dat hij zowel openbaar als bij vrienden zoals Johan Michiel Dautzenberg zal blijven verdedigen"*.

Blieck – ietwat gepikeerd door onze opmerking – doet zoals Van Roo die we enkele jaren geleden in Diksmuide interviewden. Hij staat recht en declameert een deel van een gedicht dat opgenomen werd in *Nederduitsch letterkundig jaerboekje*, vol. 2, 1835, p. 81

DE DICHTER

*BEWYST hy teedre hulde aen haer die hem verrukt,
't Is op der bloemen slam dat hy zyn beelden plukt;
Zal hy 't onsterflyk oord, den glans der Almacht malen,
Hy doopt het kunstpenseel in 't licht der zonnestrallen;
Zoo hy den wyze maelt met kalm en waerd gelaet,
't Is op een cederkruin dat hy zyn blikken slaet;
Wil hy op Philis mond ter sluik een kusje kleven,
Hy laet zyn luchtig vers op zephirs-wieken zweven.*

En zo gaat Blieck nog een tijdje door, maar aangezien wij hiervan niet echt onder de indruk zijn, citeren we een andere criticus: *"Het grootste deel van zijn literaire activiteit speelt zich af in kringen van de rederijerskamers. Politiek en mentaal stond hij in de behoudsgezinde lijn van de door hem bewonderde Bilderdijk. Hij was een tijdlang orangist, daarna (lauw) strijdend Vlaming en lid van verschillende culturele verenigingen"*.

Daar is Blieck duidelijk niet mee opgezet. Hij wijst me beleefd de deur, zegt dat hij "de toonaangevende dichtersfiguur uit de pre-Gezelletijd" genoemd wordt, en duwt me een papiertje in de hand waarop nog enkele van door

hem geschreven bijdragen zijn genoteerd:

“lets over het misbruik der vrye drukpers”, in: J. Goeverneur & W. Hecker, *Vlaamsche poezij: bloemlezing uit de werken der Zuid-Nederlandsche dichters*, 1852, 145-151 ; « Byvoegsel op de geschiedenis der gilde van rhetorika te Wervick », in: *Rumbeeksche Avondstunden*, 1856, 179.

Ik wil hem nog zeggen dat hij één van de laatste rederijkers genoemd wordt, maar Blicck heeft zijn rug al gedraaid. Veel later zal ik vernemen dat P.-P. Denys in de *Nederlandsche Dicht- en Kunsthalle* 8 (1887) 363-385 een artikel publiceerde onder de titel “De Laatste Rederijkers, uit een nagelaten handschrift van F.-J. Blicck” waarin het verval der dichterlijke wedstrijden geschetst wordt.

Na Izegem richting Zwevegem (1866)

Vanuit Izegem nemen we de postkoets tot Kortrijk; vandaar is het maar enkele kilometer stappen naar Zwevegem, landelijke gemeente, nog niet deels opgeslokt door de stedelijke omgeving van Kortrijk. Wij houden hier maar heel even halt bij de plaatselijke notaris Karel Frans van de Venne (1811-1887), afkomstig uit Heestert. Hij heeft trouwens weinig tijd voor ons en nodigt ons uit om mee te wandelen van zijn kantoor naar het gemeentehuis. Onderweg vertelt hij ons dat hij in 1866 een *Geschiedenis der gemeente Sweveghem*, gepubliceerd heeft en daarmee Kanunnik Tanghe van het bisdom Brugge, die hetzelfde onderwerp in voorbereiding had, een pad in de korf gezet heeft. Voorts vernemen we dat hij sinds 1840 burgemeester is van Zwevegem (hetgeen hij overigens zou blijven tot aan zijn dood in 1887) en dat hij van liberale antiklerikale huize is. Wat hij op dat moment niet kan weten is dat na zijn overlijden de gemeente onder katholiek bewind zal komen, en dat zijn zoon Raymond Charles Van de Venne (1843-1926), eveneens notaris te Zwevegem na universitaire studies te Luik (1864-1869), het tij niet zal kunnen keren ondanks het feit dat hij volksvertegenwoordiger werd.

15

We eindigen in Wingene, omstreeks 1900

Op het ogenblik dat we Hendrik Persyn (1857-1933), notaris te Wingene vanaf 1884, bezoeken kan hij niet bevroeden dat zijn standplaats 90 jaar later smalend zal vernoemd worden als een plek waar meer varkens dan mensen wonen. Zonder dat we hem veel vragen moeten stellen, steekt Persyn⁵ van

5 Over H. Persyn: A.Andoorne, « Twee Westvlaamse cultuurdragers: Hendrik Persyn (Wingene 1857 - Wingene 1933) en Lodewijk Scharpé (Tielt 1869 - Betekom 1935) », *De Roede van Tielt* 16 (1985/1) 31-44 ; G. Lams, « Notaris Hendrik Persyn (1857-1933) », *Ons Wingene. Heemkundige kring van en voor Wingene-Zwevezele. Jaarboek* 13 (2010) 33-66 ; Div.

wal: Ik werd geboren te Wingene op 15 april 1857 als zoon van een brouwerherbergier. Na de lagere school werd ik in 1871 leerling aan het college te Tielt. Reeds in die jaren liet ik van me als blauwvoeter horen spreken want toen te Tielt de Nederlandstalige voordrachten in de lettergilde verboden waren, werd dit verbod terug ingetrokken op aandringen van de leerlingen van de twee hoogste klassen, waarvan behoudens mijzelf ook Alfons Depla en Lodewijk Wostyn deel uitmaakten. In 1878 schreef ik me voor notariaatsstudies in te Leuven, op dezelfde dag als Albrecht Rodenbach zich voor een kandidatuur in de rechten aanmeldde. Vrij vlug werd ik medewerker aan het tijdschrift 'De Vlaamse Vlagge'. In 1882 was ik in Leuven één van de oprichters van de West-Vlaamse Gilde, en schreef het « Gildelied van Wijncom ».

Maar ook eens afgestudeerd bleef ik de strijdbare Vlaming en werd lid van 'De Swighende Eede', een genootschap van West-Vlaamse flaminganten. Hieruit zou "'t Manneke uit de Mane", de volksalmanak voor alle Vlamingen ontstaan. In 1884 vestigde ik me als notaris in mijn geboortedorp en nam in 1886 de villa in de Beernemstraat, gebouwd door mijn voorganger Erard over. Ik liet er o.m. een schouw plaatsen met zijn levensmotto 'Vlaams en Vrij!' Gedurende de rest van mijn leven zou ik een van de bedrijvigste mannen in de kring van de Vlaamsgezinde intellectuelen blijven. Zo wijdde Hugo Verriest in 1901 reeds een belangrijk artikel aan mij in zijn bekende boek 'Twintig Vlaamse Koppen'. Daarin noemt hij mij niet alleen de stichter en herstichter van het weekblad 'Het Vlaamsche Volk', maar ook een dichterlijk, bedrijvig, en ongebonden persoon; een Vlaamsgezinde met een christelijk hart, die niet alleen studentikoze verzen schreef, maar zich ook bekommerde om het wel en wee in de wereld. In 1895 ging ik met enkele medestanders het befaamde 'Vertoogschrift van de Oud-Hoogstudentenbond van West-Vlaanderen' afgeven op het bisschoppelijk paleis te Brugge. Ik lag ook aan de basis van de oprichting van de Wingense Davidsfondsafdeling, en was trouwens reeds voor de Eerste Wereldoorlog lid van het Davidsfondsgouwbestuur West-Vlaanderen en vanaf 1918 voorzitter van die gouwbond.

Ik was dan ook goed bevriend met Guido Gezelle en een aantal van diens leerlingen, onder wie Pastoor Hugo Verriest, die onder mijn impuls te Wingene gehuldigd werd op 14 september 1904; feestviering die ik het volgende jaar verhaalde in "Aan Hugo Verriest".

Op mijn vraag naar wat hij zoal publiceerde, antwoordt Persyn:

Ik schreef heel wat gedichten en liederen, maar ook een aantal bijdragen in tijdschriften, soms onder het pseudoniem "Heirmann", meestal over Vlaamse onderwerpen:

Auteurs, Hendrik Persyn - Achiel Denys - Jerome Noterdame. Brugge, West-Vlaamschen Gouwbond van het Davidsfonds, 1937, 48 p.; L. Wils, « Notaris Hendrik Persyn over het Davidsfonds », *Wetenschappelijke Tijdingen* 45 (1986) 118-119; R. Lagrain, 'iets meer over Hendrik Persyn', *Rijmtijd* 25 (1997) (augustus) 19-22; W. Van Den Steene, « Persyn, Hendrik, notaris (Wingene 15 april 1857 - Wingene 22 april 1933) », *Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, 2 (1973) 1237.

- „Zelfstandig Volk“, in *De Nieuwe Tijd*, jg. 1, nr. 8, 24 december 1896, 69, waarin ik na een reis naar het Rijnland mijn bewondering voor de Duitsers uitte ;
- “Boeren”, *De Nieuwe Tijd*, 1 (1896-1897) 37, 292, waarin ik de pracht van het landbouwersleven beklemtoonde;
- “Koninklijke begraafing” [van G. Gezelle] , *Dietsche Warande en Belfort*, 1 (1900) 159;
- „Vlaamsch!» op 2-V-1901 (V, n. 27, pp. 209- 211), over de strijd voor een Vlaamse hogeschool;
- “Het Dorper lied”, *Dietsche Warande en Belfort*, 2(1901) 52-58, waarin ik de cultuur van het volkslied nieuw leven probeerde in te blazen ;
- “To Mr. Swinburne”, *Dietsche Warande en Belfort*, 3 (1902) 166, waarin ik mijn afschuw liet blijken voor het afslachten van Zuidafrikaanse « boeren » door Britse troepen ;
- “De Skald”, *Dietsche Warande en Belfort* 1 (1903) 516, een gedicht ter verheerlijking van Stijn Streuvels ;
- Over Pastoor A. Van Hee in *Ons Volk Ontwaakt* van 1912, blz. 14 en over Hugo Verriest in *Hooger Leven* van 16 aug. 1913.

Na deze « westvlaamsche queeste » steken we de grens met Oost-Vlaanderen over.

Naar Oost-Vlaanderen willen wij varen: eerste halte in Waarschoot, anno 1835

Hendrik Persyn heeft ons nog uitgelegd hoe we vanuit Wingene over Knesselare en Zomergem in Waarschoot kunnen geraken. Gelukkig kunnen we mee met een vriend van hem, in een « tilbury », getrokken door een flink dravend paard. Dik twee uren later staan we op het marktplein van Waarschoot en in een herberg aldaar ontmoeten we Louis Joseph Stockman (?-1836) die eerst notaris te Boekhoute (1813-15) was vooraleer hij in 1815 te Waarschoot benoemd werd. Waarschoot is gelegen ten zuiden van Eeklo, in het zgn. Mee-tjesland.

We praten eerst wat over koetjes en kalfjes: in 1830 waren er hier 6000 inwoners en velen waren tewerkgesteld in “thuisindustrie”, namelijk die van de textiel (nvdr: in 1881 bouwde de Gentse textielbaron Joseph de Hemptinne hier een textielfabriek, waardoor Waarschoot op de trein van de industria-

lisatie stapte). Maar vrij vlug schakelt Stockman over op nederlandse literatuur: « wist je dat zowel schrijver Jan Frans Willems (1793-1846) als dichter Prudens van Duyse (1804 -1859) in hun jonge jaren notarisklerk waren?; Willems in Antwerpen en van Duyse in Laken. In die jaren publiceerde ik mijn « *België, zyne staetkundige belangen en geschiedenissen, sedert de XVe eeuw tot heden*”, Gent, 1820, 135 p., dat zowat het eerste in het Nederlands geschreven werk over de geschiedenis van het land moet geweest zijn. In het “Voorberigt” schreef ik dan ook:

“Daer het meesten deel der werken der geschiedenissen van Belgie, in de fransche tael, en andere in de vlaemsche zoo wydloopig beschreven zyn , en doormengt met gebeurtenissen andere volkeren aenklevende , dagt ik myne landsgenooten welke de fransche tael onkundig zyn, en aen wie de groote infolios eenen afkeer bybrengen, vermaek te bezorgen met de geschiedenis van ons gelieft Belgie, zyne verscheyde staetkundige belangen en wisselvaligheden sedert de vyftiende eeuw, wanneer het zelve luyster begon te krygen onder de prinsen van Bourgondiën , tot op het gewenschte tydstip zyner opregting als koningryk, onder de bestiering der naerzaeten van den eersten grondlegger zyner vryheyd, zoo kortbondig als mogelyk is, te beschryven.”

Dat onze franstalige taalgenoten mijn boek «*insignifiant*” noemden, stelde ik niet erg op prijs, maar dat ze mijn taalgebruik op de korrel namen, irriteerde me mateloos. Luister maar:

18

“L’auteur paraît avoir écrit plus particulièrement pour ses compatriotes les Flamands; nous sommes du moins fondés à le croire, non-seulement parce qu’il se sert du dialecte et de l’orthographe qu’on affectionne de préférence dans nos provinces, mais sur-tout parce qu’il emploie plusieurs idiotismes qui ne sont réellement plus en usage que dans quelques districts et communes de la Flandre, et peut-être encore dans ce qu’on appelle plus particulièrement le style pratique. Ces mots et tours de phrase commencent à être généralement bannis de la conversation ordinaire et sur-tout du style soutenu. Het gonne van Albert; de gonnen die, etc. est plus régulièrement remplacé par het geéne et de geénen, comme on écrit en Brabant, ou het gene et de genen, comme on écrit ailleurs; nous pensons encore que quelques autres de même nature devraient aussi être remplacés , et quoique nous ne nous énonçons qu’avec une extrême réserve, nous n’oserions approuver der au lieu de van de à l’ablatif, ni hun au pluriel, quand il s’agit de femmes: ces inattentions, trop peu rares parmi nous, pourraient facilement disparaître” (Annales belgiques des sciences, des lettres et des arts 5 (1820) 357 e.v.).

Dan vertelt Stockman fier over zijn zoon Louis-Aimé, in 1831 nog student aan het collège municipal te Gent, die zich opmaakt om hem als notaris op te volgen. Later hoorden we dat Louis-Aimé Stockman inderdaad te Waarschoot notaris was van 1837 tot 1850, en daarna te Sleidinge als opvolger van de overleden Ange Buysse, die in de streek bekend stond alse een weldoener. Louis-Aimé Stockman, in 1849 briefwisselend lid geworden van het *Vlaemsch*

Gezelschap te Gent, was op dat ogenblik sekretaris der « maetschappy van Rhetorika: Voor kunst en moedertael », die in 1848 was opgericht te Waarschoot. In 1840 kreeg hij het aan de stok met de redactie van Kunst- en Letterblad omtrent het auteurschap van een volkssage « de bevende Hazelaer te Waarschoot ».

Van Waarschoot naar Assenede, anno 1845

Langs kronkelige zandwegen gaat het daarna, helaas te voet deze keer, van Waarschoot via het landelijke dorpje Oosteeklo naar Assenede, ook in Mee-tjesland gelegen.

Notaris Jan Bernard Van Peene (1785-1857), draagt een zwarte rouwband omheen zijn arm. Eerst vertelt hij me wat over "zijn" Assenede, in de volksmond als «Asnee» uitgesproken, waarvan hij al sinds 1825 burgemeester is; tegenwoordig zo'n 4240 inwoners rijk. Terwijl we in de Leegstraat voorbijwandelen aan de in 1769 gebouwde brouwerij De Bijenkorf of brouwerij Cruyl, vertelt hij dat de belangrijkste figuur uit de geschiedenis van Assenede de 13^e-eeuwse schrijver Diederik van Assenede is. Zijn belangrijkste werk, 'Floris ende Blancefloer', is in dichtvorm geschreven en verhaalt een verboden liefde tussen twee jonge mensen uit verschillende culturen en religies. Geen wonder dat de plaatselijke letterkundige vereniging, waarvan hij de voorzitter is "*Floris ende Blancefloer*" heet. Van Peene publiceerde in verschillende tijdschriften (bvb. De Eendragt) poëzie en proza, zoals "*De Zwaluwen*". Hij is lid van de verenigingen "De Taal is gansch het Volk" en van "Broedermin en Taelijver", beide in Gent, en wordt niet voor niets een "yverigen en verdienstelyken beoefenaer der moedertael, welke hy hertogtelyk lief had" genoemd⁶.

19

Maar dan krijgt Van Peene plots de krop in de keel. Hij kan geen woord meer uitbrengen en schuift me een briefje in de hand, waarop hij vanuit het *Nederduitsch letterkundig jaerboekje voor 1846*, dl. 13, p.164) over de recente dood van zijn zoon het volgende heeft overgeschreven:

"Johan Bernard Van Peene

Zag te Assenede, den 27 July 1815, het eerste levenslicht, en stierf aldaer aen eene kwynende ziekte, den 25 oogst 1845, dus in den jeugdigen ouderdom van iets meer dan dertig jaren. Van zyne kinschheid af der kunsten toegedaen,

6 Over Van Peene senior: J.G. Frederiks en F. Jos. van den Branden, *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde*. L.J. Veen, Amsterdam 1888-1891; J. Van de Velde, *Geschiedenis der Nederduitsche tael en letterkunde*, 1861, 159. Melding van zijn overlijden in: *Nederduitsch letterkundig Jaarboekje van 1858*, blz. 163.

gaf hy zich, onder de leiding zyns geleerden vaders, al vroeg der beoefening der Poëzy en uiterlyke welsprekendheid over. Hy was een der stichters van de Asseneedsche maetschappy van vlaemsche letterkunde, waerby hy gedurende meer dan tien jaren eerevol en ten genoegte zynere medebroeders den post van Secretaris-Schatbewaerder bekleedde. Als Declamator onderscheidde hy zich door goed verstand van het gezegde en eene zuivere klassieke uitspraak, vry zeldzame hoedanigheden, welke hem opvolgelyk, sedert 1839, in verschillende wedstryden, namelyk te Ninove, Lokeren, Antwerpen en Eecloo, de eerste pryzen weerd waren. Als eene proef van zynen dichterlyken aenleg is in het Nederduitsch letterkundig Jaerboekje voor 1839 eene navolging opgenomen uit Lamartine: "Aen de Nachtegael" getiteld. Van denzelfden dichter vertaalde hy ook: "De Eenzaamheid". Zyne verdere letterkundige proeven bestaan in gelegheidsverzen en onderscheidene prozastukken, welke allen, ofschoon meest vertalingen, de blyken van taekennis en een niet gewoonen rykdom van bewoordingen dragen."

Op naar Ninove in de Denderstreek, anno 1850

Van Assenede gaat het nu over de steenweg naar Gent, en vervolgens nog zuidelijker via Aalst naar Ninove. Gelukkig hebben we voor grote delen van dit lange traject de postkoets kunnen benutten !

20

We zijn hier in de Denderstreek beland en Peter Jozef de Deyn (1795-1872), notaris te Ninove sinds omstreeks 1840 is onze gastheer⁷. Ik probeer hem wat te plagen met het feit dat men zijn stadsgenoten "wortelkrabbers" pleegt te noemen, maar ietwat gepikeerd reageert hij door te verwijzen naar Antonius Sanderus die Ninove als de 'Oudste, de Stoutste en de Wijste der Steden' omschreef in zijn *Flandria Illustrata*: de oudste omdat de naam Ninove sterk gelijkt op die van de Assyrische stad Ninive, de stoutste omdat ze de aanvallende Aalstenaars met open poorten te lijf ging, en de wijste omdat Ninove een der enige steden was die geen stadsnar had (lees: betaalde).

Daar hebben we niet zo dadelijk van terug. Dedeyn is dan ook een geboren en getogen Ninovenaar; in 1836 was hij hier notarisklerk, later notaris, gemeenteraadslid, schepen en provincieraadslid. Het spreekt dat hij ook voorzitter is van de « maetschappy van Rhetorica » te Ninove. Ook was hij een zeer verdienstelijk declamator (met deelname aan wedstrijden te Oudenaarde en Zomergem in de jaren 1843-1847) en tooneelliefhebber. Als letterkundige is hij bekend door enkele bijdragen in het *Nederduitsch Letterkundig Jaerboekje*

7 Over Dedeyn: F. Jos. van den Branden en J.G. Frederiks, *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde* Amsterdam, 1888-1891, 201; A. de Kempnaer, *Vermomde Nederlandsche en Vlaamsche schrijvers. Vervolg op Mr. J.I. Doorninck's Vermomde en naamlooze schrijvers*. B.M. Israël, Amsterdam 1970 (herdruk van uitgave 1928); W. Rombaux, *De Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde (1886-1914) Secretariaat van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 1979, passim.

(onder de schuilnaam D.I.P.D.V.H.) en *de Eendragt*. Hij schreef in het eerstgenoemde werk (jg.5, 1838, p. 90-92), onder andere: *Overdenking bij de puinen der geslachte abdij van Ninove; De Eerste dag des Jaers*, en *Ninove*.

Hier volgt uit die « Overdenking bij de puinen », dat hij in 1825 schreef, een uittreksel:

't Is nacht; de gantsche natuer sluimert; de hemel is geheel verduisterd; slechts het treurige maenlicht dat door de zwarte wolken dringt, schemert op de puinen welke my omringen; alles is naer; geen windje ruischt in 't verdorde gras; nevens my op het kerkhof paert zich de stilte des nachts met de stilte des doods. Ik hoor niets dan 't gekras des nachtmis dat door het tuschenpozend en jammerlyk geblaf van eenen hond, in de verte, wordt afgewisseld. Ja, alles om my henen is voorbereidend ter bedenking. Eenzaem sta ik op de plaets waer ik niet lang geleden, — hier kerk en toren — en daer eene abdy zich in vollen luister zag verheffen. Nu vertrap ik mogelyk het stof van in marmer gebeitelde meesterstukken! ik sta by vergruisde steenen die welligt het kunstgewrocht van vroegere eeuwen waren!... by door den tyd vermolmde en verrotte hoornen, wiens loof welligt het in liefde verzonken paer ééns voor de hitte der zon belommerde — wiens kruinen voorzeker de prael des wouds waren, en welke waerschynelyk door myne voorvaderen zyn geplant geweest!..... Maer de winden huilen, en de hemel, die meer en meer verduistert, schynt het aerdryk met geessels van hagel en regen te bedreigen. — Ik verlaet deze akelige plaets, innig overtuigd dat niets dan de ware deugd door den alverwoestenden tyd gespaerd wordt.

21

In boekvorm gaf hij uit: *Heldenmoed van Simon de Lalaing, de stad Oudenaarden verwerende ten jare 1452*, Brussel, 1824; *De Ondervinding*, Aalst, 1847; *Bewerkingen over het vraegstuk: Wat moet de Nederlandsche schryver, by ons voornamelyk, bedoelen?* Voorgelezen in zitting van het Nederlandsch Congres te Gent, den 29 Augustus 1849, Gent, 1849. En daarnaast ook enkele min of meer juridische teksten: *Vertoog over de behandeling der zaken van wylen den Eerw. heer Luyckx, gewezen pastor, met hare gevolgen en omstandigheden*, Aalst, 1842; *De overtuiging of onderzoek van den hedendaegschen toestand nopens de volksregten in het staetsbewind in België*, Aalst, 1847; *De landbouwkundige Schatter, of verhandeling over de aftredende pachtersregten*, Gent, 1850.

Noordwaarts op de terugweg naar Gent: rustpauze in Aalst anno 1848

Op weg van Ninove naar Aalst passeren we heel wat uienvelden. Aalst is dan ook behoudens de carnavalstad ook het hoofdkwartier van de *ajoin*. De stad telt sinds kort 17.200 inwoners.

Wij begeven ons naar de Nieuwstraat waar Honorius d'Huygelaere (1806-1867) net de inkomdeur van zijn woning opent. Na in Aalst enkele jaren gemeentesecretaris geweest te zijn, was hij een tijdje notaris te Zottegem (vanaf 1833) maar daarna in Aalst (vanaf 1836). D' Huygelaere⁸ voelt zich duidelijk in zijn sas in Aalst, alwaar hij voorzitter is van de letterkundige vereniging Cosmas en Damianus. Hij laat zich niet paaien en vertelt fier:

Ik ben geboren te Deinze, in 1805, en zoon van wijlen den vlaamschen dichter Augustijn d'Huygelaere, van wien wij een bundel Nationale poëzie bezitten, en die te Deinze en later te Audenaarde, alwaar hij voorzitter der vlaamsche letter- en tooneelkundige maatschappij was, machtig veel heeft bijgedragen tot beoefening en verheerlijking onzer moedertaal. Die zucht was ook zijnen kinderen aangeboren ; in de vlaamsche wereld worden de dichtstukjes zijner dochter Maria gretig gelezen. En ook ikzelf, Vlaming van hart en ziel, beoefende met vrucht de nationale letterkunde en schreef eene menigte schoone gelegenheidsdichten. Mijn krachtig gespierde vlaamsche stijl als notaris is bij mijne ambtgenooten hoog gewaardeerd, en niet alleen met woord en schrift, maar ook met der daad bevorderde ik de vlaamsche beweging. Nog jong bekleedde ik, van 't jaar 1830 lot 1833, de bediening van districtcommissaris en later die van seceretaris der stad Aalst, mijne geliefkoosde tweede vaderstad, welke ik, niettegenstaande de schitterendste voorstellen van hoogere standplaatsen en bedieningen, nooit heb willen verlaten. IJverig beminnaar der letteren en schoone kunsten, heb ik ook als notaris veel diensten bewezen, en ontelbare vrienden in de stad Aalst en omstreken verworven.

22

Op mijn vraag naar zijn publikaties, citeert hij: *Bemerkingen en uitleggingen op het geschil ontstaen tusschen de besturende kommissie der burgerlijke hospitalen, Gods- en weezenhuizen te Aelst, Aalst 1849; Over bet gebruik der vlaemsche tael door notarissen.* Kamer der notarissen van het arrondissement Dendermonde. Zitting van den 15 Mei 1850. Voordragt, Gent, 1850, 16 p.; *Handboek van den werkgreger, Gent, 1859.*

Zelfs de tekst die later op zijn "doodbeeldeken" moet komen, heeft hij al klaar:

*Zoo lang het Vlaamsche Vaderland
Zijn eedle zonen houdt in stand
Zoo lang hier klinkt de Moedertale
Zal d'Huygelaer's naam met luister pralen*

Maar dan trekt hij me ineens aan de mouw en voert me mee naar de poortgang van zijn woning. Op de muren zie ik vier medaillons. Het blijken muurschilderingen te zijn die Seraphin De Vliegheer (Eeklo 1806 - Aalst 1848) maakte in de jaren 1841-1848. Op een ervan is het banket van de maatschappij van

Cosmas en Damianus afgebeeld, waarop ook d'Huygelaere, die er voorzitter van was, is afgebeeld. *Als ze later dit huis afbreken, hoop ik dat die muurschilderingen naar een stedelijk museum van Aalst zullen worden overgebracht,* zegt d'Huygelaere en staart wat dromerig voor zich uit.

Ik heb echter geen tijd om te dromen, want een andere afspraak wacht op me in de Arteveldestad Gent.

Nog verder noordwaarts komt de « Fiere Stede » Gent in zicht ! (1875)

De postkoets van Aalst naar Gent vertrekt stipt op tijd, zodat ik in de late namiddag de torens van Gent zie opdoemen. Een half uurtje later schudt Jozef van Assche (1829-1896), notaris in zijn geboortestad Gent sinds 1872, mij de hand. Van 1851 tot 1857 leverde hij poëtische bijdragen in de tijdschriften *De Eendragt*, het *Nederduitsch Letterkundig Jaarboekje* en het *Leesmuseum* van Gent, en in *Het Taelverbond* en *De Vlaamsche School* van Antwerpen.

In 1852 schrijft hij vanuit Gent:

Mijn Dorpje

Ach! welk een smart, Grieft my het hart, Sints ik uit 't liefelyk dorp ben gweken,

Heil en genot, Waren myn lot, Toen my de krankheid die gunst kwam verbreken. Hier heeft het oog slechts met muren te doen; Ginds had ik bergen, en vlakten en groen !

Hier heeft men vaak, Alle vermaek; Toch dwael ik liever rond de eenzame stulpjes;

Daér woont een maegd, Blozend als de aegt, Schoon als het roosjen en rank als de tulpjes, 't Maegdeken zucht by de bloemekens fyn: « Mogt hy welhaest in ons dorpeken zyn ! »

Doktor, kom aen, Ach! laet my gaen; Waerom nog langer myne afreis vertragen?

'k Voel my thans goed, Bly is 't gemoed By het vooruitzicht van heilryker dagen. Hierprangtvervelingmynhartezoornóé; Ginds, inmyndorpje, lacht alles mytoe! Gent, July 1852.

(*Het taelverbond* 8 (1852) 533)

In die jaren was hij notarisklerk in Sint-Maartens-Latem. In de hoop ook zelf

op korte termijn tot notaris benoemd te worden, schreef hij in 1856:

Aan mijn' vriend, Aldolf Beernaert, notaris te Alveringhem

*Wat zyt gy een gelukkig mensch!
Zoo vroeg notaris, en, naer wensch,
Genoemd in Vlaendrens vruchtbaer westen;
'k Waer' liefst by u, want hier zyn 't nesten,
Notaris zyn: men vat ze er by den kraeg,
't Is of weêr een pataterplaeg
Op 't achtbaer korps waer' neêrgedonderd.
Die strengheid, vriend, (wees niet verwonderd)
Brenge dees gewigtig voordeel uit,
Dat al wie tot dat ambt besluit,
Of jaren reeds in 't vak verkeerd,
Thands twee mael zyn katehismus leert.
'k Zoek ook me in 't broederschap te steken,
'k Ga meest naer Gent protectie smeeken,
Loop daer straet in, straet uit, op draf,
En trek er al de bellen af.
Men zegt, 't zou nu niet lang meer duren...
Maer met myn babblen, schuiven de uren;
Verdord... 't is twaelf! dag vriend ADOLF,
('k Kryg straks daer honger als een wolf.)
Vaerwel, en kwaemt gy ooit langs hier,
'k Heb brood en vleesch, een goed glas bier,
En 'k blyf, wees zeker, dat het waer is,*

Uw vriend de kandidaet-notaris.

J. VAN ASSCHE. Laethem St. Marten, Oogstmaend 1856.

(Leesmuseum: keus der beste romans, vol. 8, Gent (Hoste), 1859, p. 382-384)

Het jaar daarop (1857) gaat zijn wens in vervulling en wordt hij notaris in het landelijke Asper (Gavere). In die periode kwam het dichten op de achtergrond en ging Van Assche's voorkeur uit naar publicatie van juridische tractaten. In 1855 had hij al *De minderjarigheid in haer gansch tydvak voorgedragen* (Gent, 1855, 225 p.) uitgegeven, waarbij hij in het voorwoord schreef:

En nu zenden wy de vruchten onzes arbeids, onder de toegevende aenmoediging onzer inschryvers, in de wereld; daerby voegende, dat wy de pen niet vatteden uit verwaendheid, maer alleen om nuttig te zyn; tevens om door onze geringe bydrage de leemte aen te vullen die men tegen onze vlaemsche letterkunde inbrengt, en nog om het dwaes vooroordeel te logenstraffen, met het bewys te leveren dat, zelfs in de regten, onze moedertael ryk genoeg is om

aen eigene bronnen hare uitdrukkingen te ontleenen.

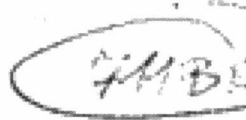
Van Assche werd hiermee pas echt een « mijlpaal » in de geschiedenis van de nederlandse rechtsliteratuur met zijn vierdelig *Handboek van den notaris* (Gent, 1865-1874, tweede uitgave 1883). Het verscheen anderhalve eeuw na Jean Baptiste Joseph Huygens', *Notarius belgicus, oft ampt der Notarissen, verdeelt in Theorie ende Practyque* (Brussel, 1704), en zou op zijn beurt bijna anderhalve eeuw « stand houden » als enig nederlandstalig notarieel overzichtswerk tot omstreeks het jaar 2000 het vierdelige *Opstellen van notariële akten* van Prof. C. Dewulf verscheen.

In het Gezellearchief (nr. 3745) bevindt zich een ongedateerde nota over priester *Joannes Balduinus De Bay, gedeporteerd naar Frans Guyana tijdens de Beloken Tijd (met excerpten uit resolutieboeken van de Brugse Bogaarschool), welke door J. Van Assche aan Gezelle zou zijn bezorgd.*

In de inleiding van dit handboek schreef Van Assche:

De mannen van het vak weten allen, dat men voor de notariële practijk in

HANDBOEK
VAN
DEN NOTARIS,

25

DOOR
JOSEF VAN ASSCHE,

NOTARIS EN BIJGEVOEGD VREDERECHTER

EERSTE BOEKDEEL.

GENT,

Vlaamsch-België tot heden enkel vertalingen aantrof, die, uit hoofde van hunnen verouderden vorm en inhoud, hoegenaamd niet meer in verband stonden met onze huidige wetgeving, en daarbij streden met onze zeden en gebruiken. Wij oordeelden dus, door het schrijven van eenen volledigen cursus van notariële practijk, eenig nut te kunnen stichten, en de welwillende aanvaarding door den heer Minister van binnenlandsche zaken, van de opdracht van ons werk, alsook de talrijke inschrijvingen, die onzen langdurigen arbeid kwamen ondersteunen, zyn ons een streelend bewijs dat ons doel begrepen werd.

Als ik hem vraag naar een definitie van de ideale notaris, antwoordt hij me: *“De Notaris moet dus omzichtig, deugdzaam en rechtmatig zijn; al zijne handelingen moeten den stempel dragen der kieschheid en bescheidenheid. Hij is veeleer de vriend en vertrouwing, als het werktuig zijner cliënten. Hij moet wel met de tegenwoordige wetgeving bekend zijn; want aan zijne tusschenkomst en bewerking alleen, zijn zeer dikwijls de verdeeling en vereffening van de machtigste belangen overgelaten; hij moet vooral zijne acten klaar en duidelijk opstellen, en den zin daarvan wel doorgronden, want ook aan de misplaatsing of vergetelheid van een enkel woord, ligt somtijds de toekomst en de rust van gansche familien verbonden. In een woord, hij moet zijne edele zending gewetensvol vervullen en door een onberispelijk gedrag zich steeds in alle deelen waardig toonen van het bijna onbepaald vertrouwen, welk de wetgever in hem stelde.”*

26

De volgende dag brengt Van Assche me naar het station Gent-Zuid, dat in 1837 geopend werd als “kopstation” van de spoorlijn Gent-Mechelen. Hij wuift me uit en terwijl de trein het station uitrijdt, bekijk ik het lijstje van het in de provincie Antwerpen te bezoeken notarissen, dat hij me heeft toegestopt.

Een bezoek aan Peter Frans Rossaert (1783-1818), notaris te Antwerpen 1761-1796, zit er uiteraard niet meer in, want deze is al decennia geleden overleden. Toen deze in 1800 insolvent verklaard werd, had hij zich op de dichtkunst toegelegd. Tevoren had hij enige gelegenheidsgedichten geschreven: treurdicht op de dood van Maria-Theresia, loflied op Jozef II, op de Omwenteling (*’t Verlost Braband*), op de terugkeer van bisschop de Nélis (*Ter Welkomst*) die de laatste bisschop van Antwerpen was⁹.

Malines, terminus, tout le monde descend! (1900)

Ik was een beetje ingedommeld maar schiet weer wakker bij het geroep van de kaartjesknipper. Op het perron wacht Victor van de Walle (1849-1927) me op. Ik probeer het gebruikelijke praatje te maken, maar hij is me voor:

⁹ Over Rossaert: F. Baur, A. van Duinkerken, *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*, vol. 1, 1939, 41 ; Henrik J. Elias, *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte, 1780-1914*, vol.1, 1970, 111.

“Wij Mechelaars worden ook de Maneblussers genoemd. Deze naam hebben we te danken aan een historische gebeurtenis uit de 17de eeuw. Op een bepaalde nacht was het volle maan met een lage bewolking en dacht een late en benevelde caféganger dat de Sint-Romboutstoren in brand stond. Heel de stad werd opgetrommeld en mensen stonden in lange rijen emmers met water door te geven om hun toren te blussen ».

V. van de Walle werd geboren op 14 augustus 1849 in het landelijke Puurs, waar zijn vader (en voorheen ook zijn grootvader) griffier was op het Vrederecht ¹⁰. Na middelbare studies aan het Klein Seminarie te Sint-Truiden, trok hij voor rechtenstudies naar de Université Libre te Brussel (ULB), waar hij in 1869 gediplomeerd werd. Vlak daarna belandde hij in Mechelen voor een stage in een notariskantoor. Vrij vlug werd hij hier secretaris van het letter- en oudheidkundig genootschap “De Peöene”, en (in 1874) stichtend lid van de plaatselijke afdeling van het Willemsfonds. Vanaf 1874 publiceert hij diverse poëziebundels. Aanvankelijk gaat van zijn gedichten een zekere melancholie uit, maar na enkele jaren krijgen ze duidelijk een propagandistisch doel: het is didactische poëzie, het zijn strijdlieden, aanklachten, verheerlijking van slachtoffers van dweperij van de geestelijkheid:

Droomen mijner Eenzaamheid, Bruss., 1874 ; *Een blik in het oneindige*, 1875 ; *Gedacht, gevoel en wil*: voordracht, 1875; *Kransje Zangen en Gedichten*. Bruss., 1877 ; *Twee zusters*, 1877 ; *Zeven Volksgedichtjes*, Bruss., 1880; *Blauwe Bloemen, Volkspoëzie*, Antw., 1882 ; *Aan Vlaanderen, vaderlandsche Lierzang*, Mechelen, 1886; *Drinkliedje, gedicht*, Gent, 1887; *Zuster Laura, dichterslijk verhaal*, Mech., 1890.

Een stukje uit zijn vroege dichtwerk:

10 Over V. Van de Walle zie: Th. Coopman, V.A. De la Montagne, J.B. Michiels, Joz Steyenen, 1830-1880. *Onze Dichters. Eene halve eeuw vlaamsche poëzie*, Dela Montagne, 1880, 305 ; J.G. Frederiks en F. Jos. van den Branden, *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde*, L.J. Veen, Amsterdam 1888-1891; X., *Victor Van de Walle, 1849-1927*, Uitgegeven door de Verenigde Liberalen van Mechelen, Mechelen, Drukkerij Bulens; X., *Victor Van de Walle herdacht 1849-1949*, Mechelen, 1949 ; R. Devuldere, *Biografisch repertorium der Belgische parlementairen, senatoren en volksvertegenwoordigers 1830 tot 1.8.1965*, Gent, R.U.G., onuitg. Lic.verh. (sectie geschiedenis), 1965, p. 416-417 ; P. Van Molle, *Het Belgisch parlement 1894-1969*, Gent, 1969, 348 ; P. Delsemme “Ecrivains belges francs-maçons de jadis et de naguère: du prince Charles-Joseph de Ligne à Johan Daisne et Fernand Dumont », in: H. Hasquin (red), *Visages de la franc-maçonnerie belge du XVIIIe au XXe siècle*, Brussel, 1983, 343-344, P. Delsemme, *Les écrivains francs-maçons de Belgique*, Brussel, 2004, 466-467 ; G. Geypen, *Liberalisme in Mechelen - Historische schets van het liberalisme en de liberale partij in Mechelen van 1830 tot 1961*, 2009, passim ; E. de Keyser, “Victor Van de Walle, zijn Leven en zijn Werk”, *De Vlaamsche Gids*, 1927, 488-495 ; L. Callaert , « Notaris, Politicus en Schrijver, geboren in Puurs », *Klein-Brabant -Vaartland*, 5 april 1990; L. Callaert, *Encyclopedie van Klein-Brabant*, uitgave in eigen beheer, 2004, blz. 116-117 ; J. Van der Auwera, « Victor Van de Walle de liberale literator », ter perse in: *Handelingen...Mechelen*.

De NIMF

*De lucht is zoo geurig, zoo blauw is de hemel !
In 't loover hergalmen er stemmen zoo zacht.
Daar daalt uit het heldere wolkengewemel
Een nimfe zoo lief en zoo glansend van pracht.
Ze zweett op de blaren Met zwierende haren,
En huppelt en danst er in dwarlende vlucht.
O kom tot mijn sponde, Bekoorlijke blonde !
Nog rein is de hemel en 't loover nog groen.
Een oogwenk vertoefde de nimf, en ze is henen.
Ze is hupplend en dansend in dwarlende vlucht,
Zoo snel als ze kwam, in de verte verdwenen,
En liet den ontwaakte, die rondblijkt en zucht.*

28

*De wind in den gaarde Sloeg 't loover ter aarde ;
Verwelkt hing de laatste der rozen ter neer.
Kom weer aan mijn sponde, Begoochlende blonde !
En de echo herhaalde het droevig: kom weêr !*

In zijn voordrachten en verhandelingen profileert hij zich steeds meer als Vlaamsgezind en vrijzinnig. Zijn politieke stokpaardjes zijn de onafhankelijke zedenleer in het openbaar onderwijs en de evenredige vertegenwoordiging bij parlementsverkiezingen. Na een tweede stage te hebben gelopen bij een notaris in Sint-Joost-ten-Noode wordt hij op 29 juli 1879 notaris te Duffel. Omstreeks 1880 wordt Van de Walle ingewijd bij de vrijmetselaarsloge "Les vrais Amis de l'Union et du Progrès Réunis. In 1883 wordt hij notaris te Mechelen, hetgeen hij zal blijven tot eind 1918. In deze Dijlestad is hij lid van diverse culturele verenigingen: de « Koninklijke Kring voor oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen », theatergroep "De Dijlezonen", zangvereniging « Réunion » enz. Tussen 1895 en 1903 is hij schepen (van onderwijs). In 1900 wordt hij verkozen tot volksvertegenwoordiger (hetgeen hij zal blijven tot in 1919).

Noordwaarts, richting Mortsel (1863)

Mechelen is werkelijk een knooppunt van spoorwegen geworden. Sinds 3 mei 1836 rijdt er een trein vanuit Mechelen tot in Antwerpen, en van die verbinding maken we gretig gebruik. Een half uurtje later puft de lokomotief het station van Mortsel binnen. Hier is het de alhier zopas tot notaris benoemde Christiaan Peter Dumont (1824-1899), die ons opwacht. Het dorp telt slechts 1500 inwoners maar in 1860 werd Fort 4 hier opgetrokken in het kader van het Nationaal Reduit, naar een ontwerp van legerofficier Henri Alexis Brialmont. De bouw was een reusachtige onderneming, zo moest er 13 miljoen m³ aarde verplaatst worden en zo'n 1 miljoen m³ baksteen gemetseld worden. Voor de bouw van het fort werd ± 35 ha grond onteigend. De meeste huizen zijn hier opgetrokken uit hout, daar het verboden is in een straal van 585 meter rondom militaire versterkingen stenen gebouwen op te trekken. *Maar met zo weinig inwoners in het dorp is Mortsel niet de goede plek om als notaris rond te komen*, zegt Dumont (nvdr: hij zal in 1868 notaris worden in Berchem en vervolgens, van 1868 tot aan zijn dood in Antwerpen).

Toch heb ik nog weinig tijd om te dichten of te schrijven. In 1843 werd ik kandidaat-notaris en in die jaren hield ik me meer bezig met letterkundige arbeid en werkte ik voor het toneel en voor enkele tijdschriften. Ik schreef: *Laster en Onschuld*, drama uit het hedendaegsch leven, in vyf bedryven, Antw., 1850; *Anna, eene ware geschiedenis uit de volksklasse*, Gent, 1854; *Vreemde Bloemen*, verhalen, Gent, 1854; *Na Onweder Kalmte*, tooneelspel in twee bedryven, Antw., 1854; *Twee Vliegen in eenen Slag*, blijspel m.z. in een bedr, Bruss., 1855; *Lentebladen*, gedichten, Antw., 1858; *Loon naer Werken*, tooneelspel in 2 bedryven, Antw. 1860.

Uit mijn bundel Lentebladen zal ik u even iets aandoenlijks declameren, zegt hij plots:

DE VLAEMSCHE WEVER

« Ach! Broeder, reik, met myne smart bewogen,

Een milde hand my armen wever toe!

Ik ben nog jong, — myn rug is reeds gebogen;

Myn lichaem stram en krank en levensmoê.

De vale kleur der dood zweeft op myn wangen;

De honger knaegt, doorwroet myn ingewand;

En 'k zal niet lang aen 't vaderhart meer prangen

Het blinde kind dat 'k hier leide aen de hand.
Ach! 'k smEEK u, wil u toch meedoogend toonen,
o Broeder, met ons beider lot!
Een aelmoes, in den naem van God!
Hy zal 't u hier en namaels loonen!
Eens ook, beleefde ik blydevolle dagen;
Eens werd ik teêr door gade en kroost bemind;
'k Mogt werkend, stil myne uren om zien jagen,
En 'k won 't bestaen voor dierbaer vrouw en kind
Doch, sinds de bron van voorspoed is verdwenen,
De nyverheid ontvlugtte Vlaendrens grond,
...

Het is tijd om afscheid te nemen en Dumont vertelt me nog vlug dat hij ook een aantal juridische werken heeft geschreven, meestal met volkseducatieve bedoeling: *Verhandeling voor het Volk over de minderjarigheid, de voogdy en de zelfmaking*, bekroond door het Nederduitsch Taelverbond. Antw., 1856; *Een Blik in de geschiedenis van het Regt sinds de vroegste tyden tot op onze dagen*, Antw., 1857; *Verhandeling voor het Volk over de kontrakten van verhuring*, Antw., 1861.

Dumont moet voor zaken naar Ekeren en heeft zijn knecht opdracht gegeven om het paard voor de koets te spannen. Hij biedt me aan om mee te reizen en zo'n buitenkansje sla ik natuurlijk niet af.

In Ekeren tussen de « plaisantiehoven » (1866)

Op het marktplein van Ekeren spreekt notaris Dumont met zijn Frans Emmanuel Brabants (1828-1885), geboortig uit Berlaar¹¹. Ook deze laatste is niet erg opgezet met de standplaats waar hij zopas benoemd is. Er zijn hier maar zo'n 3000 inwoners en Brabants zou liever « in 't stad » werkzaam zijn (nvdr: hij werd notaris te Berchem in 1869 en te Antwerpen in de jaren 1877-1884).

11 F. Jos. van den Branden en J.G. Frederiks, *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde*, Amsterdam, 1888-1891, 106

Van de vroegere plaisantiehoven te Ekeren is enkel het oude Veltwijckhof overgebleven. Een hof van plaisantie was een 'lusthof', een buitenverblijf van de goeode burgerij.

Veel heeft Brabants me helaas niet te vertellen. In de Antwerpse Rederijkerskamer « de Olijftak » heeft hij enkele romantische werken voorgelezen, waarvan alleen de tweedelige roman *Emma* gepubliceerd werd (Antw. 1857, 2 dln., 367 p.).

Notaris Brabants toont me de kasseiweg die me via Hoevenen naar Kapellen moet brengen, en uw reizende reporter is er weer vandoor. We zetten er een flukse pas in en....

Temidden van dennenbossen: Kapellen, anno 1868.

Na een tijdje kan ik de bos- en heidegeuren van de verre Kalmthoutse heide ruiken. In Kapellen is Stanislas Peter Alexander Blereau (1814-1877) notaris sinds 1844, maar dit jaar zoekt hij het ambt toch neer te leggen. Hij beklagt zich niet over zijn standplaats want sinds de aanleg van de spoorlijn Antwerpen-Rotterdam (1853) hebben veel rijke Antwerpenaren villa's in de gemeente gebouwd, maar neemt zich toch voor om terug naar zijn geboorteplaats Antwerpen te verhuizen.

Blereau, vaak een romanticus genoemd, heeft zijn voetjes goed op de grond als het gaat om de verdediging van het Vlaams¹². In zijn « Redevoering door den geheimschryver der Antwerpsche Rederykkamer in de openbare zitting van 13 oogst 1840 » zette hij de puntjes op de i. In de strijd voor de eenheid van spelling met Noord-Nederland staat de Antwerpse groep aan de zijde van Willems en David, tegen de Vlaamse particularisten:

Men erinnere zich slechts dat sedert de gebeurtenissen die Nederland van een scheiden, de fransche tael ons door eene wederwerking als eene soort van landtael werd opgedrongen, dat alle de akten des bestuers in deze tael verkondigd werden, en dat ons nergens eene vriendelyke hand werd toegesteken door hen die onze beschermers, onze steunen zouden moeten geweest zyn. En om dat wy onze moedertael niet tegen eene vreemde hebben willen verruilen, om dat wy getrouw zyn gebleven aen de gedachtenis onzer vaders, durft men ons honende beschuldigingen toewerpen, als of wy twist en tweespalt in den lande willen stroeyen.

12 Over Blereau: Th. Coopman en L. Scharpé, *Geschiedenis der Vlaamsche letterkunde*. De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen 1910, 170-171 ; P. Arents, *Flemish writers translated (1830-1931) bibliographical essay*, M. Nijhoff, 1931, 116. Zijn redevoering bij het Rubensstandbeeld in: J. Immerzeel, *Bekroonde stukken door de Antwerpsche Rederykkamer De Olyftak ter gelegenheid van de plegtige inhuldiging van het standbeeld van P.P. Rubens*, 1840, i-vii.

Die valsche betigtingen echter zullen ons den moed niet ontnemen en ons niet tegen houden. Wy hebben de innige overtuiging dat onze inzigten zuiver en vry van alle laegheid zyn, en niets dan de toejuiching der ware vaderlanders verdienen, mits alle onze poogingen slechts strekken om 's volks tael en regten te verdedigen en de onafhankelykheid vry en ongeschonden in ons midden te bewaren. Neen, beschuldiging en verachting komen alleen toe aen diegenen die onze geheiligste regten willen betwisten, en die met het woord gelykheid in den mond, ons de tael, de sterkste, thans de eenigste waerborg onzer nationaliteit, willen ontrooven! Hierin echter zullen zy nooit voordeelig gelukken. Sedert dat er kloeke en manhaftige stemmen in ons midden zyn opgerezen, om onze regten te verdedigen en het gebruik onzer moedertael te vergen, zien wy dagelyks onze rangen vergroeien en nieuwe kampers in het strydperk treden. Welhaest zullen wy deze dierbare voorregten herkregen hebben, en dan, dan zullen wy aen alle Belgen den bloeyenden Olyftak, het zinnebeeld des vredes aanbieden; dan zullen wy de hand aen het zuiden, aen het noorden toereiken, en met fierheid uitgalmen de spreuk die op 's lands banier geprent staet en in ons aller harten zal rusten:

EENDRAGT MAEKT MACHT.

Zijn literaire carrière duurde slechts een viertal jaren (1840-44) ; er kwam een eind aan toen hij notaris werd. Hij gaf met Jan Jacob Alfried De Laet (1815-1891) en Hendrik Conscience « de Noordstar » uit, in welk tijdschrift hij novellen plaatste: *De Jodin*, 1840 *Moed en geduld*, 1840; *De dood van Filips de Tweede*, phantastisch tafereel, 1840; *Eene zedenschets*, 1841: *Het geluk eener Koningin*, een historisch verhael, 1841; *De dooden spreken niet meer*, verhael (1669), 1842. Verder schreef hij: *De echte Sinjoor*, in den « Muzenalmanak » van 1843, en *De slag van Austruweel* in de « Vlaamsche Letterbode » van 1844.

Van de Antwerpse kleine burger heeft Blereau een portret geschetst dat, als alle goede karikaturen, onbarmhartig de gebreken blootlegt.. De 'ware Sinjoor' is de hele dag op straat te vinden. Hij slentert rond en bekijkt alles opmerkzaam. Links en rechts drukt hij een hand en breedvoerig commentarieert hij de laatste gebeurtenissen. De avond slijt hij in zijn stamcafé. Daar heeft hij zijn stenen pijp hangen. Hij leest er *De Postrijder* en speelt een partijtje smoutjas, niet omdat hij van de speelduivel bezeten is maar 'om de tijd door te brengen'. Hij is een liefhebber van sterke ontroeringen en woont daarom trouw de processen voor het Assisenhof bij. Regelmatig gaat hij in het museum of de kathedraal Rubens en de andere oude meesters bewonderen. Vooral de grote doeken trekken zijn aandacht en al wat groot is schrijft hij aan Rubens toe, 'een naam die hij steeds in de mond heeft'. In zijn huis gelijkt de ene dag volkomen op de andere; daar voelt hij zich trots te midden van zijn vele kinderen. In de week mag zijn vrouw hem niet vergezellen maar 's zondags na het lof trekt hij met heel zijn gezin de poort uit. Dan is hij op zijn

best gekleed, met een hoge hoed, een frak tot op de hielen, een gestreepte vest en de gestijfde tippen van zijn hemd flink over de oren. Op de kermisdagen voert hij zijn gezin naar de Dikke Mee om boterhammen met platte kaas te eten; tussen negen en tien uur bekijkt hij het vuurwerk aan de Harmonie. Daarna 'keert hij tevreden naar zijn woning terug, legt zich ter ruste en slaapt zachtjes in, met het zoet gedacht zijn dag niet verloren te hebben'.

Deze satire beeldt de wensdroom uit van de burger in een stad die nog geen jachtige handelsmetropool werd. 'Rentenieren' is zijn ideaal. Hij moet werken, vanzelfsprekend, om zichzelf en zijn gezin een deftig bestaan te verzekeren maar het werk mag de rust van het leven met verstoren: er moet tijd overblijven om te keuvelen en de gang van de dingen te bekijken. En zo gauw mogelijk wil hij 'op zijn vet kunnen leven'¹³.

De bakker van Kapellen vertrekt intussen naar Schoten om er meel te gaan halen. Ik mag naast hem « op de bok » van zijn kar zitten, en zwijsend turen we beiden naar de kortgeknipte staart van het Brabants trekpaard. Hij zet me in Schoten af aan de Villerslei, vlakbij het kanaal Schoten-Turnhout, waarvan de aanleg meer dan twintig jaar geduurd heeft (1854-1875).

Naar de "hoofdstad van de Kempen": Turnhout anno 1875

Vandaag laten we ons letterlijk op sleeptouw nemen in een voertuig dat we tot nu toe niet benut hebben: een kanaalschuit getrokken door mensenkracht. Met man en macht sleuren enkele arbeiders aan de koorden om deze boot in beweging te krijgen. Gelukkig komt de wind uit het westen, zodat hun zware taak enigszins verlicht wordt. Aan een gezapig ritme gaat het nu richting Turnhout; langzaam glijden Sint-Job-in-'t-Goor, Sint Lenaarts en Beerse voorbij en uiteindelijk – het is intussen al avond – houdt het gevaarte stil aan de Nieuwe Kaai in Turnhout.

Op die kade van zijn «speelkaartenstad», die onlangs haar vijftienduizendste inwoner vierde, verwacht Eugeen Edward Stroobant (1819-1889) mij. Sinds 26 maart 1874 is hij notaris in Brussel, maar hij is voor enkele dagen met vakantie in zijn geboortestad Turnhout. Stroobant¹⁴ praat honderduit over zijn

13 K. van Isacker, *Mijn land in de kering 1830-1980. Deel 1: Een ouderwetse wereld 1830-1914.*, Amsterdam, 1978 (tweede druk), p. 24.

14 Over E. Stroobant, zie: W. Rombauts, *De Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde (1886-1914)*, 1979, 62; X. Havermans, *Verslag over Stroobant's Jubelfeest. (1846-1871), gevolgd door de beknopte geschiedenis des Wijngaards in verband met de staatkundige gebeurtenissen*, Brussel, Drukk. De Hou, 1872; J. Muyltermans & N. Van der Veken, [uitvoerig levensbericht van Stroobant], *Jaarboek der Koninklijke Vlaamse Academie voor 1898*, 143-177; F. Jos. van den Branden en J.G. Frederiks, *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde*, Amsterdam, 1888-1891, 766. Th. Coopman en L. Scharpé, *Geschiedenis der Vlaamse letterkunde*, 1910, 169; R. de Schryver (red.), *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tiel, Lannoo, 1998; E. Gubin, *Bruxelles au XIXe siècle: berceau*

leven en werken. Blijkens de nota's in mijn schriftje, ben ik er toch nog goed in geslaagd om zijn relaas te volgen:

Stroobant werd op 30 januari 1819 geboren te Turnhout, en volgde humaniora in het Stadscollege te Diest (1836), waarna hij zich op de studie voor het notariaat toelegde. In 1838 stichtte hij te Turnhout, met enige vrienden, het genootschap 'Trouw en Broederliefde', dat in 1840 een gedichtenbundel 'Heibloemen' uitgaf, en later in het Genootschap 'De Dageraad' werd herschapen. In 1840 vestigde hij zich te Brussel, waar hij in 1842 met eenige andere flaminganten het "Nederduitsch Taal- en Letterkundig Genootschap" stichtte en sedert die tijd bleef hij ijverig werkzaam ter bevordering van literatuur en toneel en ten voordeele der "Vlaamsche Beweging". Behalve de bijdragen voorkomende in de hierboven vermelde bundel 'Heibloemen' (Turnhout 1840), en in de tijdschriften *De Noordstar* (Antw. 1842), *Het Vaderland* (Antw. 1844), *De Vlaemsche Stem* (Bruss. 1846-'47), *De Moedertael* (1849), publiceerde hij een poëzie-bundel *Myne eerste Vlerken* (Turnhout, 1842), een trits volksverhalen in *Een Winteravond in de Kempen* (1844), en in vertaling: *Victor Hugo's Balladen* (1845).

Of hij nog gedichten uit de eerste bundel (1840) van buiten kent, vraag ik. Lang moet hij niet nadenken vooraleer hij me enkele strofen declameert:

DE AFGEZONDERDHEID

34

*Zeer dikwyls op dees hoogt' zet ik my droef te neder
By zonnen ondergang, door de ouden eik beschauwd:
Ik werp ten allen kant myn blikken heen en weder,
Op 't ongestaeg tooneel, dat zich om my ontvouwt;*

*Hier loopt en bruischt de stroom met zyne schuimge baren,
Hy kronkelt en verdwynt in 't duistere verschiet;
Daér spreidt het slapend meer zyn stille waterscharen,
Waerin zich de avondster uit 't blaeuw azuer bezieet.*

*Op 't hoogst van gindschen berg, bekroond met sombre boomen,
Schiet 't scheemrend avondrood een laetste strale lichts;
Het dampig tuig, waerin de nachtvorstin gaet komen,
Reist statig op en kleurt reeds 't einde myns gezigts.*

*Nu daelt er uit de spil van den gotischen toren
Een godsdienstvol gebrom, 't verspreidt zich in de lucht;
De reizer houdt zich op, de dorpsklok laet zich hooren,
Zy mengt haer heiligen zang by 's dages laetst gerucht.*

Later hing Stroobant 'de lier aan de wilgen'. Als ijveraar voor het Vlaams (volks)toneel in de hoofdstad, zou de voortaan zwijgende dichter echter ruim-

schoots vergoeden wat hij de poëzie onthield. Hij stichtte de amateurtoneelvereniging "Koninklijke rederijkskamer Mariakranske-De Wijngaard Brussel" in 1846, en schreef een hele reeks toneelvoorstellingen, meestal blijspelen of opera; een zelden keer lyrisch drama, soms vertalingen uit het Duits of het Frans: *De Bloedvlek* (1846), *De Barikademakers* (1847), *Anna of de molenaar van Oud-Turnhout* (1847), *De Wiskunsteners of hel gevugte Juffertje* (1849), *De tooneelliefhebbers, of de pryskamp van uiterlyke welsprekendheid* (1849), met F. Roelants *De Belgen in 1848* (1851), *De Jaloerschen* (1852), *Rue des Pierres No. 60* (1852), *Arme Jaek* (1853), *De Veldwachter* (1853), met S. Willems *Willem Beukels* (1853), *Raed en Daed* (1862), *Een Knecht voor twee Meesters* (1864), *De Saluceërs uit Silvio Pellico*.

Een laatste reeks van (meestal gelegenheids)gedichten verscheen in de periode 1850-1857:

Eene traen op het graf van de eerste koningin der Belgen, Bruss. 1850; *Hulde aen België's Kroonprins*, Ode, Bruss. 1853; *De Landbouw*, leerdicht, Brugge 1853; *Gedichten*, Gent 1855; *Zegezang op de XXVe verjaring van 's konings inhuldiging*, Bruss. 1856; *Myne Ziel aen God, aen u myn hert*, romance. Gedicht van E. Stroobant, muziek van L. Clapisson. Antw.), 1857.

In de periode die daarop volgde, begon Stroobant aan een notariële carrière, achtereenvolgens te St.-Pieters-Leeuw (1855-1869), te St.-Gillis (1869-1874) en te Brussel (vanaf 26 Maart 1874), zodat er minder tijd was voor dichten en toneel...

35

In 1857 en in 1872 kwam hij met Lucien Jottrand en Hendrik Conscience op als vlaamsgezinde kandidaat voor de Kamerverkiezingen maar hij werd niet verkozen. In 1884 lukte dat uiteindelijk wel, en Stroobant bleef volksvertegenwoordiger tot zijn dood in 1889. Intussen was hij wel reeds actief in diverse politico-culturele instanties: de « Vlaamsche Grieven-commissie » (1857), het « Vlaamsch Verbond » (1861-1862), het « Vlaamsch leescomiteit » (1867), de « Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde » (1886), de « Vlaamsche Bond van het arrondissement Brussel » (1889).¹⁵

En nu... recht naar huis?

Na deze vermoeiende « Ronde van Vlaanderen » ben ik als een paard dat zijn stal ruikt. Via Dessel en Postel is het niet meer zover naar mijn heimat Lommel, in « de Limburg ». Maar als ik op de markt van Turnhout sta, twijfel ik

15 Op het internet vindt men onder <http://users.telenet.be/frankie.schram/tijd/feit/afbtxt/18/5/6/a.html> een huldepamflet met de leden van de Vlaamsche Commissie of Grievencommissie. We herkennen van links naar rechts en van boven naar onderen: Hendrik Conscience, Lucien Jottrand, Ferdinand A. Snellaert, Jan B. David, Frans H. Mertens, Eugeen E. Stroobant, Guillaume J. de Corswarem, Frans Rens en Michiel van der Voort.

even of ik de via de Steenweg op Zevendonk de Steenweg op Diest zal kiezen, dan wel of ik in radikaal omgekeerde richting de Antwerpsesteenweg zal nemen, richting... Westmalle. Het is volop zomer en deze literaire reis heeft me behoorlijk dorstig gemaakt. Ik weet dat de Cisterciënzer-paters in 1836 hun klooster verheven zagen tot trappistenabdij, hetgeen de monniken het recht gaf om bier te drinken bij hun maaltijd. Sinds 1856 verkopen ze af en toe wat bier aan de poort, zodat de brouwerij in 1865 en 1897 moest uitbreiden.

Wat wordt het: Lommel of Westmalle?... « L'histoire ne le dit pas »

Bruno Indekeu

Erenotaris

Lommel

Prostitutie in de fictieliteratuur

Barbara Vos

Inleiding

In Van Mensen & Dingen hebben we al geregeld een artikel gepubliceerd over prostitutie in de Nieuwe Tijd.

Wanneer we ons echter enkel tot de archiefbronnen wenden voor de studie van de prostitutie, moeten we het stellen met gegevens die voornamelijk berichten over de gewone, alledaagse prostituee in het bordeel of op straat. De prostituee van een hogere klasse of de maintenee, die door een rijke man wordt onderhouden, is ondervertegenwoordigd in deze bronnen. Wanneer we echter onze aandacht gaan verschuiven naar de fictieliteratuur in de zeventiende en de achttiende eeuw, stuiten we op aanvullende informatie die we nauwelijks in procesdocumenten, vonnissen of wetgeving kunnen terugvinden. Uiteraard gaat het om fictieve gegevens, maar de verhaallijnen zijn plausibel en berusten op de wereldse praktijk. Contemporaine romans laten ons toe de subjectieve verhalen van een aantal prostituees te volgen.

We hebben geopteerd voor het onttrekken van fictieve informatie uit enkele werken, met name *Moll Flanders*¹, *Fanny Hill*² en *Manon Lescaut*³. In de eerste twee gevallen gaat het om een Engelse casus en in het laatste geval om een Frans exemplaar. Deze vrouwen bewogen zich in de hogere kringen van de maatschappij en deze verzonnen geschiedenissen schetsen een aannemelijk beeld hoe de prostituee van de hogere klassen in een stedelijk milieu zou kunnen geleefd hebben.

Via deze werken zullen we enkele dieperliggende vragen trachten op te lossen. Hoe zag het persoonlijke leven van de privé-prostituee eruit? Waaruit bestond haar dagindeling? Hoe was haar levensstijl? Wat waren de verhoudingen tussen de deernen onderling? Hoe komt de hiërarchie in dit milieu tot uiting? En wat zijn de overeenkomsten tussen de prostituees uit de drie verschillende werken?

We zullen achtereenvolgens *Moll Flanders*, *Fanny Hill* en *Manon Lescaut* be-

1 DEFOE, (D.). De voor- en tegenspoeden van de befaamde Moll Flanders. Utrecht, Het Spectrum, 1978, 314 p.

2 CLELAND, (J.). Fanny Hill: Memoires van een meisje van plezier. Amsterdam, Triton, 1975, 238 p.

3 PRÉVOST, (A.F.). Manon Lescaut. Utrecht, Veen, 1984, 160 p.

spreken⁴.

Moll Flanders

Daniel Defoe liet in 1722 *'The Fortunes and Misfortunes of the famous Moll Flanders'* publiceren in Engeland. Het werk is zogezegd geschreven uit het perspectief van Moll zelf, dus in de vorm van een autobiografie. In de inleiding stelt de auteur dat hij de taal van Moll heeft aangepast en "onpubliceerbare"-lees: ongepaste- onderdelen heeft weggelaten. Op deze manier verhoogt hij de schijnbare authenticiteit van het werk en camoufleert hij zijn eigen inbreng. Defoe geeft aan dat het werk tot doel heeft de mensen te waarschuwen en een moralistische boodschap door te geven, en ook Moll wijst vaak op haar inkeer en de wroeging over haar vroegere levensstijl. Dankzij dit kunstmatige excuus kan de auteur ongestoord passages beschrijven die de Engelsen anders tegen de borst zouden stuiten. We zullen niet de hele verhaallijn bespreken, aangezien dit niet het doel is van dit onderzoek. We zullen echter wel aandacht besteden aan de seksuele patronen en de persoonlijkheid van Moll Flanders.

Moll Flanders is de dochter van een dievegge en prostituee, die op latere leeftijd een nieuw leven is begonnen in de Nieuwe Wereld. Moll wordt geboren in de gevangenis van Newgate en haar opvoeding wordt overgelaten aan liefdadigheidsinstellingen. Ze komt 'ten val' nadat ze verleid wordt door de zoon des huizes in het huishouden waar ze is opgenomen als kostganger/gezelschapsdame. Zelf geeft ze als oorzaak voor haar verval ijdelheid en zelfingenomenheid op. Ze blijft echter verder in zonde leven uit angst voor armoede en honger. Na haar eerste minnaar, huwt Moll Flanders meerdere keren. Het is een opvallend aspect in haar levensverhaal dat ze er niet aan denkt op een andere manier aan geld te komen dan het te verkrijgen door bij een heer in de gunst te komen of een fortuinlijk huwelijk aan te gaan. Doorheen het hele verhaal is Moll op zoek naar een gunstige huwelijkspartner of minnaar. Als vrouw van enige stand, ziet ze geen andere mogelijkheid. Werken, dus handenarbeid verrichten, is geen optie. Al gauw richt Moll zich tot diefstal en zakkenrollen. Bovendien vindt ze deze manier van geld verdienen aannemelijker dan harde, maar eerlijke arbeid. Enkel op latere leeftijd vinden we een aanwijzing dat ze naaiwerk verricht om aan de kost te komen. Er wordt voortdurend met klem verwezen naar het feit dat een vrouw wel een huwelijk moet aangaan, omdat ze anders verloren is in de wereld; ze heeft immers geen inkomsten en niemand die haar kan begeleiden bij belangrijke beslissingen. Niettemin slaagt Moll Flanders er in een hoge leeftijd te bereiken en begint ze, net zoals haar moeder deed, een nieuw leven in de Nieuwe Wereld, na een lang leven vol ontucht en criminaliteit, gevolgd door berouw⁵.

4 De werken werden in Nederlandse vertaling gelezen en wanneer nodig werd de tekst geraadpleegd in de oorspronkelijke taal.

5 In de Amerikaanse kolonies verdient ze geld dankzij de opbrengsten van haar plan-

Waarom is dit werk van Defoe van onschatbaar belang bij het onderzoek naar prostitutie? Welke vragen zien we beantwoord in deze schelmenroman? Ten eerste krijgen we een inzicht in de toenmalige heersende waarden en normen. Ten tweede krijgen we een blik op de onderwereld. Ten derde leren we kijken vanuit het perspectief van enerzijds de prostituee en anderzijds de mainteneur. We zullen in de volgende paragraaf deze drie aspecten verder analyseren.

Wat de waarden en normen betreft, overstijgen we het zwart-wit beeld dat vaak van de prostituee of de maintenee wordt opgehangen. In de eerste plaats dienen we hier te melden dat Moll Flanders alles behalve een ordinaire straatmadelief is. Toch kunnen we zeggen dat ze zichzelf prostitueert. Dit komt duidelijk tot uiting wanneer ze zich een tijdje als maintenee laat betalen door een heer, die haar gedurende een vrij kort tijdsbestek opzoekt. Nog duidelijker is het voorbeeld van haar langere relatie met een gehuwde man, door wie ze zich laat onderhouden en wie ze enkele kinderen schenkt. Een aantal keren huwt ze dan ook werkelijk, minstens vijf maal. Wanneer we deze feitelijke -weliswaar fictieve- gegevens bekijken, zouden we tot de vaststelling moeten komen dat Moll een harteloze bruid is, die enkel en alleen uitkeek naar de erfenis die ze kon opstrijken na de dood van haar echtgenoot. In enkele gevallen was deze stelling ook correct, maar mijns inziens is het belangrijk dat de auteur laat uitschijnen dat Moll geen ontaarde lichtekooi is. Van sommige echtgenoten en mainteneurs houdt ze echt, van andere weer niet. Een dergelijke opdeling in gevoelens moet aan de maintenee in de niet-fictieve wereld bekend geweest zijn. Defoe laat inzien dat ook de prostituee een vrouw van vlees en bloed is en gevoelens heeft. Een aspect dat weliswaar frappeert, is de onverschilligheid die Moll tegenover de meeste van haar kinderen toont. Ze brengt er minstens acht of negen ter wereld en de meeste staat ze af of ze laat hen aan hun lot over. Doorheen het verhaal wordt weinig naar hen verwezen. Enkel op het einde van haar leven is Moll geroerd één van haar zoons terug te zien. Buiten deze uitzondering kunnen we nauwelijks affectie opmerken. Ook dit strookt met de gegevens zoals we die we terugvinden bij Philippe Ariès⁶.

Het tweede aspect waarover we in *'Moll Flanders'* worden ingelicht, is dat van de onderwereld, de zelfkant van de samenleving. Moll komt dan wel het meest in aanraking met de onderwereld omwille van haar carrière als zakenrolster en dievegge, maar ook enkele malen omwille van haar promiscue leven. Moll bezoekt namelijk meermaals een huis waar vrouwen die ongetrouwd zwanger waren, naar toe konden gaan. Er wordt verteld dat het huis vaak door heel wat prostituees wordt bezocht, die hun kind op de wereld wilden zetten. Men kon het kind houden, naar een familie op het platteland sturen met een jaarlijkse toelage (wat Moll enkele keren doet) of men kon het kind laten "verdwijnen". De notie van abortus wordt enkele malen subtiel gesuggereerd doorheen het verhaal.

tage en de erfenis van haar overleden moeder.

6 ARIES, (P.). De ontdekking van het kind. Bert Bakker, 1987, 415p.

Ten slotte laat Defoe ons deze vrouwen op een andere manier zien. We zien hen bijvoorbeeld door de ogen van de klant. We zijn immers gewoon geraakt aan het perspectief van de rechtbank, de criticus, de overheid... maar dit kon wel eens verschillen van dat van de alledaagse tijdgenoot. Zo komen we heel wat te weten over hoe de dame in kwestie zelf zou kunnen denken, maar ook welke gedachten de maintainers, zij die een privé-dame betaalden, erop nahielden. Zo kan Defoe zelf wel een aantal redenen bedenken waarom iemand een bijzit kon bekostigen. Een bijzit kon bijvoorbeeld wijzen op de welstand van een heer. Defoe lijkt echter de meest plausibele verklaring te gaan zoeken bij de echtgenote van de mainteneur. Hij wijst erop dat vele echtgenotes niet toegankelijk zijn omwille van ziekte of waanzin. Dus moet de man wel voor zijn behoeften een maintenee nemen. De ziekte of de waanzin kan denkkelijk geveinsd zijn, althans wanneer we in gedachten houden dat vele huwelijken waren gebaseerd op geld, bruidschat en jaarlijks inkomen, zoals Defoe aantoont. Van de kant van de maintenee lijkt het mij belangrijk in te zien dat men werkelijk van zijn souteneur kon houden. Het is niet ondenkbaar dat een bijzit of een prostituee, de economische voordelen terzijde, verliefd werd.

Fanny Hill

40

Waar Moll Flanders stopt, gaat Fanny Hill verder. John Cleland laat niets achterwege van de seksuele betrekkingen die Fanny aangaat. Moll Flanders was van een hoger en respectabeler niveau, althans wat haar seksualiteit betrof. Fanny Hill kent daarentegen geen grenzen; zij bevindt zich veel dieper in de seksindustrie dan Moll (en Manon, zoals we later zullen zien)⁷. Het boek is dan ook zonder twijfel pornografisch te noemen.

Het boek van Cleland is, wat de vorm betreft, een briefroman, bestaande uit twee lange brieven, gericht aan een dame aan wie Fanny een warm hart toedraagt. We zien het verhaal dus vanuit haar perspectief. Fanny vertelt haar levensverhaal, van toen ze als jong meisje, na de dood van haar ouders, naar de stad wordt gestuurd en daar onmiddellijk de prostitutie inrolt. Zelf geeft ze als redenen waarom ze in de zonde blijft volharden winstbejag en genotzucht aan. Als oorzaak van de val, zouden we zelf eerder Fanny's naïviteit wijzen.

Waaruit bestaat nu de bijdrage van Fanny Hill aan de studie van de prostitutie?

Ten eerste worden we geïnformeerd over seksueel deviant gedrag en de heersende opinie daarover. Ten tweede krijgen we (plausibele) praktische informatie toevertrouwd betreffende de werking van het prostitutiemechanisme. Ten derde kunnen we blijven stilstaan bij de mentaliteitsgeschiedenis en 'ontbrekende elementen' in het verhaal van deze klassieke prostituee.

⁷ De manier waarop Moll zich 'prostitueert' behoort immers meestal niet tot de sfeer van de illegaliteit.

Welke vormen van seksueel afwijkend gedrag vinden we terug in het verhaal van Fanny Hill? In de eerste plaats wordt vaak verwezen naar voyeurisme, zowel in bordelen als op andere plaatsen. Cleland slaagt er telkens in deze notie in het verhaal te verweven. Verder stuiten we op een passage met geseeling als onderwerp. Fanny wordt uitstekend betaald voor haar diensten en is er zich van bewust dat weinig prostituees haar dit nadoen, aangezien er een taboe op dergelijke handelingen rust⁸. Een derde fenomeen betreft het fetisjisme. Cleland blijkt er zich van bewust dat sommige mannen een bepaalde voorkeur voor objecten hebben en er seksuele connotaties aan verbinden. Zelf beschrijft hij een voorbeeld met het 'haar' als object, een andere keer met 'handschoenen'. Een vierde uiting van seksueel deviant gedrag zijn homoseksuele gedragingen. Er wordt bijvoorbeeld een scène beschreven waarbij Fanny twee jongelingen in een aparte kamer in een herberg bespiedt (cf. ook het voyeurisme) die seksuele handelingen verrichten. Daarbij laat Cleland het niet achterwege, doorheen de stem van Fanny, zijn afkeuring te laten blijken⁹. Doet hij dit opzettelijk om de lezer niet te schokken? Dit moeten we betwijfelen aangezien hij dit bij andere passages niet doet. Een laatste element verwijst naar de mannenprostitutie. Cleland geeft enkele aanwijzingen naar het bestaan hiervan. Zo wordt één van Fanny's collega's door een heer weggelokt op een feestje wanneer ze in een herdersjongen is verkleed. De heer in kwestie dacht immers dat hij met een jongeling te maken had. Dit voorbeeld wijst duidelijk op de aanwezigheid homoseksuele handelingen en de vraag naar homoseksuele prostituees in de Nieuwe Tijd. Een tweede voorbeeld van mannenprostitutie zien we duidelijk aan het begin van het boek. Fanny's bordeelhoudster laat in de betreffende scène voor zichzelf een mannelijke prostituee opdraven, welke ze nadien vergoedt. Bovendien doet Fanny op een gegeven moment iets gelijkaardigs. Wanneer ze gemainteneerd wordt door een heer, maar deze haar bedriegt met haar eigen dienstmeid, verleidt Fanny de jonge mannelijke dienstbode van dezelfde heer. Na afloop van de herhaaldelijke betrekkingen ontvangt hij een beloning. Uiteraard is dit geen prostitutie in de enge zin van het woord, maar wanneer we de definitie 'prostitutie is betaalde seks' toepassen, gaat de vergelijking wel op. Deze informatie is uitzonderlijk tot uniek. Gegevens betreffende mannenprostitutie zijn erg moeilijk te vinden¹⁰!

Vervolgens bekijken we de praktische reguleringen binnen de prostitutiewereld aan de hand van Fanny Hill. Zo komen we eerst en vooral te weten dat de term 'bordeel' een brede lading dekt. Er waren namelijk heel wat instellingen die onder deze noemer te vatten waren, de ene al wat subtieler dan

8 Ook wanneer we Lotte van de Pol in Het Amsterdams Hoerdom erop nalezen, komen we tot de vaststelling dat prostituees deze vorm van seksueel deviant gedrag wel eens door de vingers zagen, met het oog op een gepaste vergoeding.

9 Sommige auteurs beweren echter dat John Cleland zelf homoseksueel was. De talrijke nauwkeurige beschrijvingen van mannelijke geslachtsdelen zouden zijn geaardheid vermelden. Men moet er wel rekening mee houden dat hij dit ook voor de vrouwelijke tegenspelers doet.

10 Zie bijvoorbeeld Lotte van de Pol met Het Amsterdams Hoerdom en Barbara Vos met Meisjes van plezier: de prostituee in Gent in de zeventiende en de achttiende eeuw.

de andere. Zo vertoeft Fanny de ene keer in een klassiek bordeel, maar de andere keer is ze één van de meisjes van een private mannenclub waar ze voortdurend ter beschikking van deze heren moet staan.

Verder krijgen we informatie over allerlei personen uit het 'insiderleven'.

Eerst en vooral worden we ingelicht over de prostituees zelf: hun karakter, afkomst, vaardigheden, enzovoort. Cleland besteedt vrij veel aandacht aan de diepgang van zijn personages. Zo beschrijft elke collega van Fanny in de mannenclub haar 'val', over het algemeen wordt de verleiding als oorzaak aangewezen. Soms laat Cleland meisjes ook terug op het rechte pad komen, bijvoorbeeld wanneer hij één van Fanny's collega's terug naar haar ouders laat gaan. Laat dit wel duidelijk zijn: hij lijkt absoluut niet te moraliseren en het levensverhaal van de meisjes loopt nooit slecht af. Een andere vriendin van Fanny stapt uit het vak om een huwelijk aan te gaan. Fanny zelf maakt fortuin en stapt uit het vak wanneer ze huwt met een persoon naar eigen keuze, meer bepaald haar eerste mainteneur van wie ze altijd is blijven houden. Volgens Cleland is er dus wel degelijk een weg terug uit de prostitutie, althans voor de succesvolle meisjes.

In de tweede plaats krijgen we meer informatie over de koppelaarsters en de hoerenmadammen toegespeeld. Een koppelaarster is diegene die een meisje koppelt aan een man die op zoek is naar vertier of naar een bijzit. De bordeelhoudster baat een bordeel uit en houdt toezicht op haar meisjes. In sommige gevallen vallen deze twee figuren samen, maar ze kunnen ook los van elkaar staan. Fanny komt in ieder geval met de twee soorten dames in aanraking.

42

Ze komt bijvoorbeeld min of meer in handen van een koppelaarster zonder bordeel wanneer ze haar eerste mainteneur verliest. De sluwe vrouw in kwestie koppelt Fanny aan een nieuwe mainteneur en ze krijgt hiervoor een vergoeding. Wat de hoerenmadammen of bordeelhoudsters betreft, wordt er ons op gewezen dat er een categorie 'goede' en 'slechte' bestaat. De 'goede' zijn zorgzaam, beschermend en staan de meisjes voortdurend bij. Bovendien worden ze niet kaalgeplukt, maar als dochters behandeld. De 'slechte' bordeelhoudster daarentegen houdt geen rekening met haar meisjes en neemt hen het meeste van hun geld af. Uiteraard is er nog een 'middenmoot' die de meisjes goed behandelt, maar uiteraard met het oog op hoge inkomsten. Het is belangrijk hierbij op te merken dat het grote verschil tussen de leiding van een bordeelhoudster en de eigen leiding van de maintenee, de onafhankelijkheid is. De maintenee was een privé-hoer en regelde haar zaakjes zelf. Dit is misschien wel het voordeligste voor het meisje zelf, maar wanneer ze wordt verlaten, kan ze zich al gauw in moeilijkheden bevinden, terwijl ze in het bordeel gemakkelijker steun kan vinden. We denken aan het voorbeeld waar Fanny door haar mainteneur wordt verlaten. Ze heeft geen inkomsten meer en wordt bezocht door collega's. Hier laat Cleland ons de afgunst en wedijver merken tussen de maintenees onderling.

Zeer interessant bij dit onderdeel zijn de wervingsmethodes van klanten die voor ons worden uitgesponnen. Er wordt ons haarfijn uitgelegd hoe mannen worden gestrikt. De strategieën hoe men een heer naar zich toe lokt worden uiteengezet, maar ook de onderhandelingen over de prijs, de afspraken enzovoort. Een treffend voorbeeld van 'lokaas', is de geveinsde maagdelijkheid. Een nieuw meisje in het circuit is altijd zeer gegeerd. Indien ze nog maagd is, wordt ze aangeboden voor een zeer hoge prijs. Volgens Cleland zijn er heren specifiek op zoek naar zulke maagden. Wanneer een meisje geen maagd meer is, dan wordt dit soms geveinsd. Cleland beschrijft een methode met de toepassing van varkensbloed om de klant te misleiden. Zelfs wanneer een meisje dat geen maagd meer is nieuw is in het milieu, wordt ze gegeerd. Iedereen wil immers het nieuwe meisje uittesten.

Ten slotte lijkt het ons belangrijk enkele 'ontbrekende' elementen in het verhaal van Fanny te vernoemen. Vier zaken die in het leven van een prostituee pertinent aanwezig zijn, vinden we hier niet terug, namelijk: anticonceptiemiddelen, de invloed van venerische ziektes, de dreiging van de autoriteiten en de rechtbank, en het ontbreken van enige botsing met waarden en normen. Het ontbreken van pooiers blijkt te kloppen met de literatuur betreffende dit onderwerp. Mannen bleken een veel bescheidener plaats te bekleden in het prostitutiemilieu dan in latere tijden.

Een belangrijke gelijkenis met Moll Flanders is de gevoelssituatie van het hoofdpersonage. Beide vrouwen blijken van sommige maintaineurs echt te houden en van anderen weer niet. Dit is dus de tweede fictieauteur die erop wijst dat prostituees mensen van vlees en bloed zijn en dat tedere gevoelens hen niet onbekend zijn.

Manon Lescaut

'*Manon Lescaut*' van Abbé Prévost blijkt een interessant tijdsdocument en zedenspiegel voor de westerse achttiende-eeuwse samenleving te zijn¹¹. Ondanks het feit dat het werk geen pornografische scènes bevat zoals 'Fanny Hill' was het boek destijds verboden literatuur voor de Fransen. Het verhaal is geschreven vanuit het perspectief van de man, namelijk dat van de minnaar van de lichte vrouw. Het concept van het verhaal is vrij eenvoudig te stellen: een jonge edelman, Ridder des Grieux, wordt verliefd op een meisje van lage stand, Manon Lescaut, dat echter zeer aanhankelijk is aan luxe, waardoor ze hen beiden meermaals in het verderf stort. Des Grieux kan echter niet met haar trouwen aangezien ze van ongelijke stand zijn. Prévost geeft een beeld van de heersende mentaliteit en laat blijken dat het dan ook maar normaal is dat hij haar als maintenee onderhoudt. Heren van stand en hun zonen houden er vaak een maintenee op na, soms zelfs meer dan één. Net zoals Moll

11 Oorspronkelijke titel: *Histoire du chevalier Des Grieux et de Manon Lescaut*. De auteur staat bekend als Abbé Prévost, maar zijn werkelijke naam was Antoine-François Prévost.

Flanders kan Manon bezwaarlijk een prostituee genoemd worden. We kunnen eerder stellen dat ze haar diensten verkoopt aan de hoogst biedende. Ze laat zich maintaineren of ze peutert cadeaus los van aanbidders. Wanneer des Grioux er financieel minder goed voorstaat, verlaat ze hem voor iemand met meer geld. Als we ons de vraag stellen wat de oorzaak of de reden van het verval en het volharden in de zonde van Manon is, staat deze dichter bij Moll Flanders dan Fanny Hill. Net zoals Moll, wil Manon overleven maar niet door te werken; ze heeft 'angst voor armoede' zoals ze zelf aangeeft in het boek. Prévost toont aan dat de manier van een vrouw om aan geld te komen er uit bestaat een echtgenoot of mainteneur te vinden net zoals Defoe schrijft. Ook voor een man van stand is werken uit den boze: adel en werken gaan niet samen. Wanneer des Grioux verarmt, onderricht hij zichzelf in het kaartspel om op deze manier aan geld te komen. Het kansspel of het gokspel was dus aanvaardbaar voor een man van adel, zij het bij wijze van vertier en niet om te overleven.

Waarom is dit werk nu belangrijk voor het onderzoek naar prostitutie?

Ten eerste wordt ons uitgelegd hoe een maintenee wordt onderhouden¹². We krijgen een treffend beeld voorgeschoteld hoe maintenees werden 'gekocht' met woonst, kleding, jaargeld enzovoort. We krijgen gegevens over het belang van het uitstallen van de sociale status en de maintenee was hier een onderdeel van.

Ten tweede is dit werk interessant voor reacties van buitenstaanders. Hoe reageert de omgeving op de 'dure' prostitutie? We kunnen wel vaststellen dat het gebruik algemeen is aanvaard, maar niet iedereen hoeft het daarmee eens te zijn. Zo iemand is de vader van des Grioux. Hij schrijft de fouten van zijn zoon toe aan de liefde en de jeugd. Hij veronderstelt, wanneer hij zijn zoon weghoudt bij zijn verderfelijke bijzit, dat hij tot inkeer zal komen. De vrouw wordt in dit verhaal voorgesteld als een zwak wezen, niettemin is ze sterk genoeg om een man te verleiden en zijn rationaliteit weg te nemen. Maar net zoals Moll en Fanny is Manon menselijk. De ware liefde voor één partner en de natuurlijke goede geaardheid vinden we bij hen alledrie terug. Ze zijn niet slecht of wezenlijk verdorven.

Ten derde geeft Prévost een zicht op de uitgaanscultuur van Parijs. Spelen, wandelingen, schouwburgen, flaneren, ... De maintenee moet niet enkel onderhouden worden met eten en een dak boven haar hoofd, maar ze moest ook met de mode meegaan, zich in koetsen laten vervoeren, gebruik maken van de ontspanningsfaciliteiten van de stad enzovoort. Een bijzit is dus zeer duur. Wanneer de financiële voorraden beginnen te tanen, moet er snel aan geld gekomen worden om in de dure levensstijl te kunnen persisteren. Manon doet dit door bij andere heren extraatjes los te weken. Het is interessant hierbij een idee van Manon's broer te vernoemen. Wanneer hij hun slinkende geldvoorraad opmerkt, stelt hij voor dat des Grioux zijn seksuele diensten zou

aanbieden aan oudere, rijke dames. Des Grieux wijst dit voorstel evenwel af, maar niettemin wijst het uitspreken van het voorstel op een markt waar vraag is naar mannen ten dienste van vrouwen.

Tot slot vermelden we nog een belangrijke gelijkenis in het verhaal van Moll en Manon. Beiden verwijzen naar de verscheping van prostituees naar de Amerikaanse kolonies. In het geval van Manon gaat het om New Orleans. De aangekomen vrouwen werden verdeeld onder de kolonialen, waarbij de belangrijkste personen de mooiste vrouwen kregen en de anderen onder de rest werden verloot.

Conclusie

De studie van de prostituee uit de fictieliteratuur laat ons toe gegevens van op een ander niveau te verzamelen. Eerst en vooral maken we kennis met de perceptie door de tijdgenoot. We leren hoe hij over de prostituee dacht en hoe hij ermee omging. De auteur laat zijn eigen mening en de mening van zijn lezerspubliek doorschemeren in zijn werk. Bovendien werpt de fictieliteratuur een blik op het emotionele aspect van de prostitutie. Dit element is vrijwel afwezig in de gerechtelijke bronnen. De fictiebronnen praten waar de gerechtelijke bronnen zwijgen. Onder het mom van het waarschuwen van de tijdgenoot konden auteurs handelingen waarop een taboe rustte bespreekbaar maken.

Een achttiende-eeuwse Martin Guerre? De valse Isaac de Caille en het bijna-succesverhaal van religieuze intolerantie, 1685 - 1712.

Steven Thiry

De claim van de marinesoldaat¹

Het verhaal van een eigenaardige zaak van identiteitsfraude start in het kleine stadje Manosque in de Franse Provence. Het is de woonplaats van Scipion le Brun de Castellane, heer van Caille en van Rougon. Deze trouwt in 1655 met Judith le Gouche. Beide zijn aanhangers van de calvinistische religie. Uit dit huwelijk worden vijf kinderen geboren: drie jongens en twee meisjes. De oudste van de jongens is Isaac, die een zeer goed onderricht krijgt en zich onder meer toelegt op de literatuur en de wetenschap. De twee andere jongens sterven reeds op jonge leeftijd.

46

Het gezin krijgt nog heel wat ongeluk te verwerken. Judith sterft in 1679 en haar enige overgebleven zoon is de erfgenaam. Zes jaar later, in 1685, herroept Louis XIV het Edict van Nantes, wat opnieuw een periode van intolerantie inluidt tegenover de zogenaamde hugenoten, de Franse aanhangers van het calvinisme. De familie de Caille voelt zich genoodzaakt om te vluchten naar Lausanne in Zwitserland. In de daaropvolgende jaren sterft ook één van de twee meisjes.

Door een edict van 1689 krijgen de naaste bloedverwanten van de geëmigreerde calvinisten hun Franse bezittingen toegewezen. De nalatenschap van de heer de Caille komt voor een deel toe aan een zekere

¹ Een relaas van de gebeurtenissen rond de identiteitsdiefstal van Isaac de Caille wordt in min of meer narratieve vorm weergegeven in verscheidene verzamelingen van zogenaamde causes célèbres. Eén van de bekendsten die een uitgebreide bijdrage aan de zaak wijdt is: F. Gayot de Pitaval, *Causes célèbres et intéressantes, avec les jugemens qui les ont décidées*. dl. 3, Amsterdam 1773, aldaar 113-379. Een ander werk hier gebruikt is: P. F. Besdel, *Abrégé des causes célèbres et intéressantes avec les jugemens, qui les ont décidées*. dl. 1, Pont-à-Mousson 1806, aldaar 65-81. Een werk dat naast een feitelijk relaas in zekere mate een eigen interpretatie wil bieden en parallellen trekt met de zestiende-eeuwse zaak van Martin Guerre is: A. Fouquier, *Causes célèbres de tous les peuples*. aflevering 126, Parijs 1858-1867, aldaar 126, 1-32. Wat opvalt is dat deze werken vaak op elkaar steunen. We moeten ons bij de interpretatie wel in zekere mate kritisch opstellen, omdat het gaat over rechtszaken die in verhaalvorm zijn gegoten, waarbij het ongewone en sensationele centraal staat. Over de zaak zelf is weinig recente literatuur: B. Barbery, *L'éphémère seigneur de Caille*. Parijs 1932. Een verhandeling over de zaak is in voorbereiding: K. Conlon, *The parlements and a case of imposture: the trial of Pierre Mege and social order in France, 1699-1712*. The University of Iowa, dissertation in progress.

mevrouw Tardivi, de materiële goederen gaan naar Anne le Gouche, de zus van de gestorven Judith. Deze laatste is getrouwd met mijnheer Rolland, die advocaat-generaal is aan het Parlement van Dauphiné.

In de maand februari van het jaar 1696 slaat het noodlot opnieuw toe. Isaac, de enige overgebleven zoon, sterft te Vevey in de armen van zijn vader, aan een slevende ziekte. Het is deze Isaac of beter gezegd zijn identiteit die de hoofdrol zal spelen in het verdere verhaal. De familie in de Provence wordt op de hoogte gebracht van het overlijden, en mevrouw Rolland schenkt in 1698 als nagedachtenis aan Isaac het huis van de heer de Caille, samen met een geldsom, aan de armen van de liefdadigheidsorganisatie in Manosque.

Het jaar daarop, in 1699, gebeurt er echter iets zeer vreemds. Een soldaat van de marine verschijnt voor een intendant in Toulon. Hij beweert de dode Isaac de Caille te zijn. Hij zegt dat hij in conflict lag met zijn eigen vader, voornamelijk omwille van zijn sympathie voor de katholieke religie, en dat hij daarom het ouderlijke huis ontvlucht was. Na allerlei omzwervingen waarbij de soldaat verscheidene (onprettige) avonturen beleefde, kwam hij terecht in de militie van de Provence. Na het zien van een afbeelding van het familiewapen kreeg hij echter zo veel heimwee dat hij terugkeerde naar Manosque met de wens toe te treden tot het katholicisme. Vijf weken na het vertellen van dit relaas zweert de soldaat in de kathedraal van Toulon het calvinistische geloof af.

Het nieuws van deze afzwering verspreidt zich als een lopend vuurtje en ook de heer de Caille, die nog steeds in Zwitserland verblijft, verneemt het verhaal van zijn zozegde herrezen zoon. Hij zendt hierop een certificaat van Isaacs dood waarop de Vauvray, de intendant aan wie de pretendent zijn verhaal had verteld, ervoor zorgt dat deze in hechtenis wordt genomen omwille van vermoedelijke identiteitsdiefstal. Er volgt een verhoor waarbij de soldaat alles behalve overtuigend overkomt. Hij gedraagt zich helemaal niet als Isaac zaliger, hij is analfabeet en bovendien tien jaar jonger. Hij weet vrijwel geen persoonlijke informatie te vertellen over de familie de Caille. Een aantal getuigen identificeren hem als Pierre Mège, de zoon van een tot de galeien veroordeelde.

Op initiatief van de familie Rolland komt een hele rechtszaak op gang in het Parlement van de Provence. Beide partijen, aan de ene zijde de soldaat die beweert Isaac de Caille te zijn, aan de ander zijde de familieleden van Isaac, trachten hun gelijk te bewijzen. De soldaat krijgt de toestemming om zich te vertonen in Manosque en meer dan honderd getuigen bevestigen dat hij wel degelijk de zoon van de heer de Caille is.

Als antwoord op de getuigen die hem identificeren als Pierre Mège, dist hij het volgende verhaal op. In afwachting van de bekendmaking van zijn identiteit zou hij een zekere Honorade Venelle, de vrouw van een Pierre Mège, hebben leren kennen. In samenspraak met deze vrouw deed hij zich voor als haar echtgenoot Pierre en woonde beiden een tijdje samen. Dit alles om nog enige tijd zijn echte naam en religie te verbergen.

Na een procedure van zes jaar en vijftig zittingen spreekt het Parlement van de Provence in 1706 de soldaat vrij. Hij wordt erkend als zijnde wie hij beweert te zijn en krijgt alle nalatenschap van zijn 'vader' en 'moeder'. De heer Rolland moet opdraaien voor alle kosten van het proces.

Enkele maanden na zijn vrijspraak trouwt de herrezen 'Isaac de Caille' met juffrouw Serry, de dochter van een nicht van één van de rechters. Dit maakt duidelijk dat er waarschijnlijk een luchtje zat aan heel de rechtszaak. Zeker als we begrijpen dat de insolvable soldaat nooit de kosten tijdens het proces zou kunnen gedragen hebben. Na het huwelijk zet de nieuwe Isaac zijn erfenis om in geld en verjaagt de armen uit zijn huis in Manosque. De argwaan steekt door dit plotse (wan)gedrag weer de kop op.

De poppen gaan helemaal aan het dansen wanneer Honorade Venelle, die zich bij het vorige proces afzijdig had gehouden, ten tonele verschijnt. Ze beweert dat de soldaat de echte Pierre Mège is én haar wettige echtgenoot. Het arrest van 1706 wordt verbroken en er komt een nieuwe rechtzaak, ditmaal voor het Parlement van Parijs. Tijdens dit proces sterft vader de Caille. Op zijn sterfbed verklaart hij (nogmaals) dat zijn echte zoon wel degelijk gestorven is en dat de marinesoldaat slechts een bedrieger is.

Het uiteindelijke vonnis dat geveld wordt in 1712 luidt anders dan dat van het Parlement van de Provence. De soldaat wordt dit keer niet erkend als Isaac le Brun de Castellane, legitieme zoon van Scipion Le Brun de Castellane, sieur de Caille et de Rougon, en van Judith Le Gouche, maar als de bedrieger Pierre Mège, wettige echtgenoot van Honorade Venelle. Dit laatste zorgt er ook nog eens voor dat hij beschuldigd wordt van bigamie. Pierre Mège wordt aangehouden en opgesloten in de conciergerie, een Parijse gevangenis, waar hij uiteindelijk sterft.

Pierre Mège: slechte bedrieger of schaamteloze held?

Op het eerste gezicht bevat deze vroeg achttiende-eeuwse zaak van identiteitsfraude een grote gelijkenis met het zestiende-eeuwse, bekende verhaal van Martin Guerre. Een jongeman uit Artigat, een dorpje in de Languedoc, verlaat zijn vrouw en kind. Acht jaar later verschijnt er een man in het dorp die beweert de verdwenen Martin Guerre te zijn. Het gaat echter om een bedrieger, Arnaud du Tilh, die zijn rol zo goed weet te spelen dat iedereen er van overtuigd is dat het wel degelijk om de echte Martin gaat. Na een conflict over een erfenis rijst echter de twijfel. Het komt tot een proces dat aanvankelijk vrij gunstig verloopt voor du Tilh tot de echte Martin Guerre plots wederkeert en het bedrog ontmaskert.²

2 N. Z. Davis, De terugkeer van Martin Guerre. Historische reconstructie van een legende 1548-1560. Amsterdam/Brussel 1985. Davis probeert in deze bekende studie het verhaal van Martin Guerre te reconstrueren via zoveel mogelijk bronnen en met, in zekere mate, haar eigen verbeelding, gelegitimeerd door kennis van de historische context.

Het gaat hier in beide gevallen over bedriegers die de identiteit van iemand anders aannamen en hieruit voordeel wilden halen. Identiteitsdiefstal blijkt dus ook al in de zestiende eeuw bestaan te hebben en is niet louter een hedendaags fenomeen waarbij de diefstal van iemand anders zijn identiteit relatief makkelijk is geworden door het uitgebreide digitale informatienetwerk. Zowel Arnaud du Tilh als Pierre Mège maakten aanspraak op erfrechten en bij beiden vloeiden hieruit conflicten voort die mee aanleiding gaven voor hun veroordeling. Zowel bij de valse Martin Guerre als de valse Isaac de Caille zag het er aanvankelijk naar uit dat de rechtszaken in hun voordeel zouden uitdraaien, tot een personage, bijna als *deus ex machina*, zich in de zaak mengde. Bij Mège zijn vrouw Honorade Venelle, bij du Tilh het rechtstreekse slachtoffer van de identiteitsfraude zelf, Martin Guerre.

Wanneer we echter dieper op de details en motieven van beide zaken ingaan zien we dat er toch heel wat cruciale verschillen zijn. Allereerst is er het verschil in de identiteit die men stal. Het ging bij het bedrog van Pierre Mège om iemand die gestorven was en van wiens dood er ook concrete bewijzen bestonden. Het was echter wel zo dat de familieleden die rechtstreeks betrokken waren geweest bij het overlijden van Isaac de Caille, zich bevonden in Zwitserland, terwijl de bedrieger zijn aanspraak maakte in de Franse streek waar de overledene geboren was. Bij Martin Guerre daarentegen was het bedrog veel persoonlijker van aard. Arnaud du Tilh moest zo goed mogelijk de rol spelen van Martin in de dorpsgemeenschap die de jongeman zeer goed had gekend. Hij kon zich dus veel minder fouten veroorloven en moest zeer nauwkeurig op de hoogte zijn van allerlei persoonlijke details. Bovendien was het ook nog eens noodzakelijk dat du Tilh een zeker gelijkenis met Martin vertoonde. Wanneer men iemand wil identificeren gaat men immers meestal af op bepaalde lichamelijke kentekens, waarvan het gezicht vaak de primaire identificatiebasis vormt. Bij personen die men echter een hele tijd niet meer gezien heeft, moet men rekening houden met drastische veranderingen. Het proces van veroudering kan heel wat fysiognomische en fysieke veranderingen met zich meebrengen. Voor een identificatie is men dan vooral aangewezen op bepaalde cultuurvariabele tekens zoals herinneringen of karaktertrekken.³

Arnaud du Tilh was zeer succesvol in het genereren van zulke tekens voor positieve identificatie. Hij kon zeer overtuigende verhalen neerzetten en wist de correcte herinneringen, ook diegenen die zeer persoonlijk van aard waren. In het parlement wist hij zich bepaalde zaken zelfs beter 'te herinneren' dan de echte Martin Guerre. Bovendien was er een zekere gelijkenis tussen beiden. Wanneer men rekening houdt met de beperktheid van het menselijke geheugen en, zoals hierboven vermeld, het verouderingsproces, is het zeer aannemelijk dat mensen uit zijn naaste omgeving hem identificeerden als zijnde de echte Martin.⁴

De man die in ons verhaal centraal staat, bleek een veel minder talentvol

3 A. Hahn, 'Wohl dem, der eine Narbe hat: Identifikationen und ihre soziale Konstruktion', in: P. Von Moos, (red.), *Unverwechselbarkeit: Persönliche Identität und Identifikation in der vormodernen Gesellschaft*. Keulen 2004, 43-62.

4 N. Z. Davis, *De terugkeer van Martin Guerre. Historische reconstructie van een legende 1548-1560*. Amsterdam/Brussel 1985, aldaar 49, 69, 83-84.

bedrieger. P.F. Besdel, de samensteller van een verzameling teksten over *causes célèbres*, zegt over de eerste getuigenis van Pierre Mège na zijn arrestatie het volgende: 'son interrogatoire est le plus mauvais début qu'un homme qui prend le nom d'un autre, ait jamais fait'.⁵ Pierre Mège neemt de naam aan van André d'Entrevergues hoewel de familie de Caille de naam 'd'Entrevergues' bijna nooit gebruikte. Hij kan niet lezen en niet schrijven, terwijl de echte Isaac, geboren in één van de hogere lagen van de maatschappij, een zeer degelijke opleiding had genoten. Hij kent de naam van de straat van het ouderlijke huis in Manosque niet. Hij weet niets over het interieur (de buitenzijde weet hij wel te beschrijven). Wanneer men hem vraagt hoeveel kinderen zijn vader had, krijgt men het antwoord drie, terwijl er vijf kinderen waren voortgekomen uit het huwelijk van Scipion Le Brun de Castellane en Judith Le Gouche. De beschrijving die Pierre Mège geeft van zijn zogezegde vader strookt helemaal niet met de waarheid: zwart haar, een zwarte baard en een donker gezicht, terwijl de heer de Caille kastanjebruin haar, een rosse baard en een bleek gezicht had. Ook over andere familieleden kan hij bitter weinig juiste informatie geven.⁶

Een laatste gelijkenis en verschil tussen de zestiende en de achttiende-eeuwse zaak die we hier aanhalen, is het motief. Beide pretendentes hadden iets te winnen met hun bedrog. De erfenis van Martin Guerre was uitgebreider dan die van Arnaud du Tilh en ook de arme soldaat Pierre Mège had heel wat te winnen door de identiteit aan te nemen van de adellijke Isaac de Caille. Toch ging het bedrog van de valse Martin Guerre veel verder. Volgens Natalie Zemon Davis wou du Tilh een heel nieuw leven aannemen en ook een nieuwe identiteit opbouwen.⁷ Via het stelen van een identiteit had hij een basis om een heel nieuwe persoonlijkheid en een heel nieuw leven op te bouwen. Een identiteit is immers een dynamisch gegeven dat sociaal geconstrueerd wordt in de communicatie tussen de mensen. Dit gold zeker nog in een zestiende-eeuws dorp waar er zeer intieme sociale relaties bestonden waarbij iedereen mekaar kende.⁸

Pierre Mège wou zich waarschijnlijk veel minder integreren en het was hem blijkbaar meer te doen om de lucratieve kant van de zaak. Dit komt duidelijk tot uiting in zijn gedrag na zijn vrijspraak door het Parlement van de Provence. Eens hij in het bezit is van de geërfde goederen verkoopt hij ze om alles in geld om te zetten. Als Isaac de Caille betaalt hij ook de schuldeisers van Pierre

5 P. F. Besdel, *Abrégé des causes célèbres et intéressantes avec les jugements, qui les ont décidées*. dl.1, Pont-à-Mousson 1806, aldaar 68.

6 A. Fouquier, *Causes célèbres de tous les peuples*. aflevering 126, Parijs 1858-1867, aldaar 11.

7 N. Z. Davis, *De terugkeer van Martin Guerre*. Historische reconstructie van een legende 1548-1560. Amsterdam/Brussel 1985, aldaar 47.

8 T. Luckmann, 'On the evolution and historical construction of personal identity', in: P. Von Moos, (red.), *Unverwechselbarkeit: Persönliche Identität und Identifikation in der vormodernen Gesellschaft*. Keulen 2004, 185-205. Luckmann maakt een onderscheid tussen een 'archaisch type' van persoonlijke identiteit, gevormd door intieme sociale relaties, en wat we het moderne model van persoonlijke identiteit zouden kunnen noemen, gekenmerkt door individualiteit als gevolg van de functionele specialisatie van instituties. Bij Martin Guerre hebben we duidelijk te maken met het eerste type, de zaak de Caille helt al meer over naar het tweede.

Mêge (zijn eigen schuldeisers dus). Ondanks beloften die hij dramatisch had gemaakt om zich geloofwaardiger te laten lijken, neemt hij zijn intrek in het ouderlijke huis te Manosque waarbij hij, zoals al aangehaald, de armen en de kloosterlingen van de liefdadigheid, die er van mevrouw Rolland hun intrek hadden mogen nemen, buitenjaagt. Volgens Armand Fouquier gedroeg hij zich als een brutale parvenu.⁹

Een citaat van dezelfde Fouquier, die net als de al aangehaalde Besdel een verzameling van *causes célèbres* samenstelde, vat kort de vergelijking tussen beide zaken samen en geeft weer waarom het verhaal van de Caille zo intrigeert:

‘Dans l’affaire Martin Guerre, le moyen d’imposture et l’élément d’erreur sont dans une ressemblance exacte de visages et de corps entre deux individus d’origine différente. (...) L’histoire du faux Caille est curieuse par un autre endroit. Ce n’est plus ici un imposteur qui, usant d’une ressemblance parfaite, et s’armant d’une minutieuse connaissance de la vie passée dans laquelle il veut s’introduire comme dans une peau nouvelle, fait à tous l’illusion d’un portrait frappant, ou plutôt d’un trompe-l’œil admirablement réussi.

Non, c’est quelque chose peut-être de plus singulier encore. (...) c’est l’histoire d’un imposteur qui n’a de celui qu’il veut représenter, ni les traits, ni le caractère, ni l’éducation, ni l’instruction, ni même aucune connaissance exacte de son passé. Et pourtant si différent qu’il soit de son type, il réussit à abuser une population tout entière, toute une génération d’individus qui ont connu, fréquenté celui dont il ne reproduit pas, même grossièrement, l’apparence extérieure.’¹⁰

Heel deze vergelijking tussen beide zaken roept heel wat vragen op. Als Pierre Mêge, in tegenstelling tot Arnaud du Tilh, zo’n slechte bedrieger was als de verzamelbundels van *causes célèbres* beweren, hoe komt het dan dat hij de eerste maal vrijgesproken wordt? Hoe kan het dat meer dan honderd getuigen hem herkennen als de zoon van de heer de Caille wanneer hij overgebracht wordt naar Manosque, Caille en Rougon?¹¹ Waarom slaagt hij erin, hoewel de bewijzen tegen hem blijkbaar legio waren, zoveel mensen te overtuigen?

Een persoonlijk aspect van het aanvankelijke succes van Pierre Mêges bedrog wordt omschreven door de achttiende-eeuwse Britse schrijver Henry Fielding. De belangstelling van iemand als Fielding, die nauwelijks een generatie na de

9 A. Fouquier, *Causes célèbres de tous les peuples*. aflevering 126, Parijs 1858-1867, aldaar 11.

10 A. Fouquier, *Causes célèbres de tous les peuples*. aflevering 126, Parijs 1858-1867, aldaar 1-2. Fouquier plaatst beide zaken samen en gebruikt ze om aan te tonen hoezeer de rechtzekerheid vooruit is gegaan in de negentiende eeuw.

11 *Ibid.*, aldaar 13.; P.F. Besdel, *Abrégé des causes célèbres et intéressantes avec les jugements, qui les ont décidées*. dl. 1, Pont-à-Mousson 1806, aldaar 70-71.

valse de Caille werkzaam was, toont ook aan dat zogenaamde *causes célèbres* echt intrigeerden en ook een wijd verspreide bekendheid genoten.

Een relaas over 'Peter Mege' vinden we in een essay in Fieldings *The covent garden journal* van dinsdag zestien juni 1752. Hij heeft het hierin over de schaamteloosheid, die hij looft als een bepaalde kwaliteit die zijn bezitter toelaat om grootse dingen te verwezenlijken. Hoewel het woord een negatieve connotatie heeft is het volgens Fielding ook een gave van de natuur die de mens zelfs tot de top van de wereld kan brengen. Schaamteloosheid is een kwaliteit die niet iedereen gegeven is, maar er zijn bepaalde mensen geweest wiens schaamteloosheid zo groot was dat ze het zelfs aandurften om tijdens of na hun leven koningen en prinses te verpersoonlijken. De 'greatest hero in impudence, whom perhaps, the world ever produced' is echter volgens Fielding de hoofdrolspeler in ons verhaal: 'Peter Mege' die de schaamteloosheid had om zich voor te doen als de zoon van iemand van hoge status zonder 'the least resemblance of feares, shape, or stature; without being acquainted with any part of the history of him whom he was to represent, or being able to give the least account of any of his family; indeed, without being able to write and read.'¹²

Hoewel het essay een satirische opzet heeft is het duidelijk dat deze schrijver een zekere sympathie koestert voor de bedrieger en zijn durf, zoals ook het geval is bij heel wat rapporteringen van de zaak Martin Guerre. Het succes van zijn eerste vrijspraak in het Parlement van de Provence moeten we volgens Fielding dus vooral zoeken in Pierre Mêmes zelfvertrouwen en durf. Hij deinst er niet voor terug om de confrontatie aan te gaan met getuigen en de argumenten tegen hem te ontkrachten door het vertellen van verhalen waarmee hij het zichzelf soms moeilijker maakt om alles te doen kloppen. Dit wordt onder meer geïllustreerd door de verklaring die hij geeft aan de getuigenissen die beweren dat hij niet Isaac de Caille, maar Pierre Mège is. Door te beweren dat hij de identiteit van de zogenaamd verdwenen man van Honorade Venelle had aangenomen om zich te verbergen, gebruikt hij als het ware de uitvlucht van een identiteitsdiefstal om een identiteitsdiefstal verborgen te houden.¹³

Een ander mooi voorbeeld van de stoutmoedigheid die aan de dag wordt gelegd, is de manier waarop het idee om identiteitsfraude te plegen gestalte kreeg. Volgens de informatie die Fouquier ons geeft, zat Pierre Mège op een zekere dag in een herberg waar hij twee mannen uit de Haute Provence hoorde praten over de familie de Caille en de rijkdommen en goederen die ze bezaten. Schijnbaar zonder al te veel te twijfelen stapt hij op de twee mannen af, vraagt informatie over Isaac de Caille en wordt verwezen naar de timmerman La Violette, die de familie de Caille kent en onder hen gewerkt heeft. Pierre Mège ontmoet vervolgens deze familielid en vraagt de

12 H. Fielding, *The Works of Henry Fielding, esq; with the life of the author in twelve volumes. vol. XII. A new edition. To which is now first added, the fathers; or, the good-natured man.* Londen 1783, aldaar 143-147.

13 A. Fouquier, *Causes célèbres de tous les peuples.* aflevering 126, Parijs 1858-1867, aldaar 12.

timmerman of hij hem herkent. La Violette herkent Mège inderdaad als de zoon van zijn oude meester. Als we Fouquier mogen geloven is het dus het directe, stoutmoedige en vrij impulsieve optreden van Pierre Mège dat ervoor zorgde dat hij op het idee kwam om de identiteit van iemand te stelen.¹⁴

Deze voorbeelden tonen aan dat Henry Fielding de capaciteiten van Pierre Mège vrij goed inschatte. Voor een deel is de succeszijde van het bedrog te wijten aan een vrijwelschaamteloze zelfzekerheid. Het was zijn standvastigheid en stoutmoedigheid en het geloof in zijn eigen succes die maakten dat de marine soldaat bijna in zijn opzet slaagde. Het is voor ons niet moeilijk te geloven dat Mège door deze zelfzekerheid mensen zo wist te manipuleren dat ze begonnen te twifelen aan het overduidelijke bedrog. De kracht van het suggestieve moet in deze zaak niet onderschat worden. mensen kunnen immers makkelijk overhaald worden om dingen te herinneren die ze zich niet kunnen herinneren, en dingen te herkennen die ze nooit gezien hebben.

Ironisch is echter dat Mèges sterkte ook meteen zijn zwakke punt is. Zijn schaamteloosheid en zelfzekerheid is zo groot dat hij onmiddellijk na de vrij spraak te snel uit zijn rol stapt. Zonder al te veel subtiliteit en geduld verzilvert hij de verkregen erfenis en gedraagt zich als een harteloze egoïst en een onvoorzichtige bedrieger.¹⁵

Religie als handlanger

'Monsieur,

*Vous estes prié de faire prier Dieu dans votre Eglise pour M. de Caille, Gentilhomme de Provence, désavoué par son Père pour avoir embrassé la Religion Catholique. Après avoir esté reconnu par dix mille témoins oculaires, et non suspects, dans le lieu de sa naissance, il a esté déclaré le véritable fils de M. de Caille par Arrest du Parlement d'Aix, du 14. Juillet dernier. M. Roland sa partie s'est pourveu contre cet Arrest au Conseil. Ses moyens de cassation sont si frivoles, que quelques-uns des principaux Juges l'ont avoué. Cependant les Huguenots font une brigade si terrible, M. Roland a de si puissans protecteurs, et il a tellement prévenu les esprits, qu'il n'y a rien que l'Innocent, qui n'a pour luy queson bon droit, ne doive craindre. Ayez donc, s'il vous plaist, Monsieur, la bonté de faire prier Dieu qu'il éclaire les Juges, qu'il empêche que cette injuste prétention ne passe jusque dans leurs esprits, et qu'il leur fasse connoitre et soutenir la Vérité. On espère que vous ferez d'autant plus volontiers cette grace à ce Gentilhomme, que c'est icy une affaire de religion, et la cause de Dieu même.'*¹⁶

14 Ibid., aldaar 13-14.

15 Ibid., aldaar 11.

16 Ibid., aldaar 21. Fouquier legt in zijn interpretatie sterk de nadruk op de rol van de religie.

Deze boodschap, die in 1707 werd verspreid in de kerken van de Provence, was bedoeld als steun voor Pierre Mège en toont het enorme belang aan van religie in de gebeurtenissen. Als moderne lezer zijn we geneigd om godsdienstige aspecten als onbelangrijk en dus verwaarloosbaar te beschouwen. We mogen echter niet vergeten dat eind zeventiende en begin achttiende eeuw religie nog steeds een primaire rol speelde in het leven van de mensen. Het godsdienstige aspect doordrenkte alles en de veranderingen die geleid hebben tot een maatschappij zoals de onze, waar religie niet langer het *framework* biedt, zijn slechts zeer langzaam op gang gekomen en verlopen.

In de zestiende eeuw veranderde er in Europa heel wat op het gebied van de religie. De Reformatie betekende het einde van een eenheid. De Europese christelijke Kerk viel grofweg uiteen in een katholiek en een protestants kamp met elk hun eigen doctrinaire visies. In de zeventiende eeuw, de eeuw waarin een deel van ons verhaal over identiteitsfraude zich afspeelt, vond een verdere consolidatie van de verschillende strekkingen plaats. Hoe duidelijker echter de grenslijnen getrokken werden, hoe harder de strijd werd tussen de competitieve religieuze systemen. Men realiseerde zich dat de eenheid niet meer te herstellen viel. Vanuit zowel de katholieke als protestantse hoek kwam er een sterke drang naar hervorming. Zo zorgde de zogenaamde Contrareformatie van de katholieke Kerk voor de ontwikkeling van allerlei instituties zoals academiën, colleges en seminaries, die een meer professioneel uitzicht moesten verschaffen aan de geloofsgemeenschap en de opleiding van de clerici.¹⁷

54

Het religieuze was in de zeventiende eeuw en de eeuwen ervoor zo alomtegenwoordig dat het zeer moeilijk was om een duidelijk onderscheid te maken tussen religie en wetenschap, begrippen die voor ons als het ware antoniemen zijn geworden. Ook op vlak van de politiek was er sprake van een versmelting. Religie en religieuze hervorming bood leiders de kans om hun macht en aanspraken extra kracht bij te zetten. Dit wordt vooral zeer duidelijk als men kijkt naar de grote conflicten in de zestiende en ook zeventiende eeuw. Vaak hadden ze een al dan niet expliciet aanwezige religieuze dimensie.¹⁸

Ook het vroegmoderne Frankrijk kende een hele geschiedenis van religieuze conflicten en hervormingen. In de tweede helft van de zestiende eeuw woedden er burgeroorlogen door het land die voor een groot deel een botsing waren tussen katholieken en hugenoten. Het was een strijd tussen twee geloofsgemeenschappen, die een verschillende theologische visie hadden, maar ook een *clash* tussen twee sociale gemeenschappen.¹⁹ Enige mate van tolerantie tussen beide strekkingen kwam er pas eind zestiende eeuw met de uitvaardiging van het Edict van Nantes. Toch betekende dit niet het einde van de strubbelingen. Er brak een periode aan waar, om eerder vrij moderne concepten te gebruiken, tolerantie en intolerantie in afwisselende

17 R. Briggs, 'Embattled faiths: Religion and natural philosophy in the seventeenth century', in: E. Cameron (red.), *Early Modern Europe: an Oxford history*. Oxford 2001, 171-205.

18 Ibid.

19 M. P. Holt, *The French wars of religion, 1562-1629*. Cambridge 2005, aldaar 1-7.

graad aanwezig waren. Discussies over de 'vrijheid van geweten en geloof' werden doorheen de zestiende en zeventiende eeuw gevoerd.²⁰

De zeventiende eeuw stond bekend als 'de eeuw van het absolutisme', met de Franse koning Lodewijk XIV als het grote boegbeeld. Deze vorst, die in 1661 de effectieve macht in handen kreeg, nam vanuit zijn hof in Versailles de touwtjes zelf stevig in handen. Hij gaf terug uitstraling aan de Franse monarchie en dit via de theorie van de absolute macht. Deze theorie stelde dat de koning zijn macht ontving van god en ze kon uitoefenen zonder al te veel beperkingen. Toch was deze macht niet helemaal onbegrensd en 'absoluut'. De koning moest immers verantwoording afleggen tegenover God en moest rekening houden met de natuurwetten. Praktisch gezien was absolutisme in de strikte zin van het woord ook onmogelijk door een nog steeds aanwezige graad van territoriale verbrokkeling.²¹

Eén van de krachten die de Franse koning aanwendde om zijn absolutistische aanspraken te ondersteunen was de (katholieke) Kerk. Deze hiërarchische organisatie was immers erg rijk en bestond uit een heel netwerk dat een uitgebreide communicatie toeliet met de bevolking. De Kerk stond bovendien in voor de interpretatie van Gods wil en was erg belangrijk voor een koning wiens macht van God afkomstig was. De zeventiende-eeuwse politieke situatie in Frankrijk is dus een mooi voorbeeld van de vermenging van religie met politiek. De Franse katholieke Kerk was een zeer belangrijk orgaan, met een verstrekkende politieke invloed. Het weze dan ook duidelijk dat de aanwezigheid van calvinistische 'tempels', hoewel getolereerd, nog altijd een serieus probleem vormde. Nog steeds waren de hugenoten een bedreiging voor de macht van de katholieke Kerk en het ontbreken van religieuze eenheid blemmerde de theorie van de door god gegeven absolute macht. Om dit op te lossen werden er steeds meer restricties opgelegd aan de aanhangers van de *religion prétendue réformée*, met als hoogtepunt de herroeping van het Edict van Nantes in 1685 waarmee Lodewijk XIV opnieuw een verregaande intolerantie predikte en zorgde voor een massale emigratiegolf van Franse calvinisten. Het calvinisme bleef echter wel bestaan in Frankrijk, zij het in een sfeer van voortdurende verdachtmaking. De periode na de revocatie was een tijd van (religieuze) onzekerheid.²² Het was een ideale atmosfeer om persoonlijke belangen uit te spelen met behulp van religie.

Dit alles is een belangrijk deel van de historische context van deze identiteitsdiefstal en het succes van Pierre Mège moet dan ook in dit licht gezien worden. Hij slaagt er immers in om de enorm belangrijke religie als een ware handlanger achter zich te krijgen en als grote troef uit te spelen.

20 P. Benedict, 'Un roi, une loi, deux fois: parameters for the history of Catholic-Reformed co-existence in France, 1555-1685', in: O.P. Grell, B. Scribner (red.), *Tolerance and intolerance in the European Reformation*. Cambridge 2004, 65-93.

21 W. Beik, *Louis XIV and absolutism: A brief study with documents*. New York 2000, aldaar 1-4.

22 *Ibid.*, aldaar 10-11, 166-198.; J. Garrisson, *L'Edit de Nantes et sa révocation. Histoire d'une intolérance*. Parijs 1987, aldaar 184-276. Dit laatste werk geeft een goed overzicht van de gebeurtenissen rond de afkondiging van het Edict van Fontainebleau dat het Edict van Nantes uit 1598 herriep.

Het al aangehaalde persoonlijke aspect van zijn succes speelt ook hierin mee. Een grote durf en onbeschaamde zelfzekerheid was nodig om zo een grote kracht aan te wenden bij het overtuigen van mensen. Hij doorziet de religieuze dimensie in de zaak – de familie de Caille was één van de vele calvinistische families die na 1685 uit angst voor verdere represailles het land verlieten – en weet ze in zijn voordeel aan te wenden. De valse Isaac de Caille brengt een verhaal van een katholieke bekeerling in de huid van een hugenoot, die te maken kreeg met de verschrikkingen van de intolerantie en er uiteindelijk in slaagt om zich toch tot het ‘juiste’ geloof te bekeren en het calvinisme af te zweren.

Pierre Mêges getuigenissen over de jeugd van Isaac de Caille wekken heel wat medelijden op: De heer de Caille was al van bij de geboorte niet echt opgezet met zijn zoon. Bovendien was Isaac allesbehalve een aangenaam kind, wat de antipathie bij zijn vader nog deed aanwakkeren. Men trachtte hem een deftige opvoeding te verschaffen die hoorde bij zijn stand, maar de jongen had een afkeer van leren en bovendien een slecht zicht. Ook wanneer de familie naar Zwitserland verhuisde bleef de relatie tussen vader en zoon verziekt en ze werd alleen maar slechter. Isaac wou niet langer thuisblijven en de slechte behandeling van zijn vader ondergaan en hij trachtte dan ook enkele keren weg te lopen en terug te keren naar Frankrijk. Deze pogingen werden echter verijdeld en uit vrees dat, eenmaal terug in Frankrijk, Isaac zijn calvinistische religie zou afzweren, sloot vader de Caille hem op in een kamer waar hij op water en brood moest overleven. Hij wist uiteindelijk toch te ontsnappen en keerde terug naar de Provence.²³

56

Vader de Caille wordt dus door Pierre Mêge zoveel mogelijk in een slecht daglicht geplaatst en daarmee ook de calvinistische religie waar hij een beoefenaar van is. Omwille van religie heeft de Isaac die Mêge beweert te zijn al van in zijn jeugd allerlei onaangename ervaringen, zoals opsluiting, moeten ondergaan. In alle getuigenissen is de vrees voor vervolgingen en het onrecht die de religieuze tegenstellingen met zich meebrachten een constante factor. Het is een alibi voor het feit dat de marinesoldaat pas lange tijd na zijn zozegde vlucht uit het ouderlijke huis zijn ‘echte’ identiteit opnieuw bekend maakte.

Wellicht de meest succesvolle zet van Pierre Mêge was de effectieve bekering van ‘Isaac de Caille’ tot het katholicisme. Hiermee verzekerde hij zich van de invloedrijke steun van de katholieke Kerk. Na zijn verschijning voor de Vauvray, de intendant in Toulon, krijgt hij een religieuze opleiding bij de Jezuiten en na vijf weken wordt hij geschikt bevonden om toe te treden tot het katholieke geloof. Op donderdag 10 april 1699 zweert hij onder de naam van André d’Entrevergues het calvinisme af voor de vicaris generaal van Toulon.²⁴ Hij zorgt er zo voor dat de godsdienst een stevige rol gaat spelen in zijn zaak, een rol die naarmate de twee processen vorderen meer op de

23 F. Gayot de Pitaval, *Causes célèbres et intéressantes, avec les jugemens qui les ont décidées*. dl. 3, Amsterdam 1773, aldaar 116-118. Gayot de Pitaval geeft in zijn werk een hele reconstructie van het verhaal dat Pierre Mêge opdist, aan de hand van zijn vele getuigenissen.

24 A. Fouquier, *Causes célèbres de tous les peuples*. aflevering 126, Parijs 1858-1867, aldaar 11.

voorgond treedt. 'La cause du faux Caille' wordt volgens Fouquier 'celle de la religion même'. Dit valt onder meer ook af te leiden uit het in 1707 in alle kerken van de Provence verspreidde briefje dat de kerkgangers opriep om te sympathiseren met de valse Isaac de Caille. Ook in de juridische verdediging wordt het element van de religie uitgespeeld. In zijn slotrede haalt Sylvain, de advocaat van Pierre Mège, aan dat zijn cliënt het slachtoffer is van enerzijds de haat van de ketterse calvinisten en anderzijds van de katholieke argwaan tegenover een ex-hugenoot. 'Quel si grand crime a-t-il commis en rentrant dans l'Eglise pour s'attirer tant de malheurs? Car c'est là jusqu'ici la seule cause de ses périls et de ses disgrâces.'²⁵

Naast passief voordeel halen uit de religieuze omstandigheden van zijn tijd, gebruikt Pierre Mège de intolerantie tegenover de aanhangers van het calvinisme ook als wapen om zijn tegenstanders in een slecht daglicht te stellen. Een voorval dat hiervoor als voorbeeld kan dienen vinden we terug in de gebeurtenissen die voorafgaan aan het eerste proces. Rolland, de oom van de echte Isaac en de tegenpartij op de processen, weet twintig getuigen naar voor te brengen waarvan er meerdere verklaren dat de man voor hen niet de zoon van de familie de Caille is, met wie velen samen gestudeerd hebben, maar een bedrieger. Sommigen identificeren hem zelfs effectief als de marinesoldaat Pierre Mège. Mège zelf gaat in de tegenaanval en beweert in een confrontatie met Rolland in aanwezigheid van de rechters dat de schoonbroer van de heer de Caille, hoewel magistraat en katholiek, in het geheim deelgenomen heeft aan een calvinistische liturgie. Dit is tevens ook weer een voorbeeld van de enorme stoutmoedigheid die de bedrieger aan de dag weet te leggen.²⁶

Het is dus de religie die de valse de Caille een groot deel van zijn geloofwaardigheid verschaft. Het geeft hem eveneens een middel om het bewijs tegen zijn claim aan te vallen en zijn aanspraken extra kracht bij te zetten. Vader de Caille kan als uitgeweken calvinist zijn tegenwerpingen veel minder sterk verdedigen. Alle gebeurtenissen die zich ontwikkelen rond de identiteitsdiefstal van Isaac de Caille bevatten een breed spectrum van krachten waar men bij een beoordeling van deze intrigerende geschiedenis rekening mee moet houden. Persoonlijke sterktes en zwaktes zijn vermengd met allerlei contextuele elementen zoals religie, politiek en intolerantie. De *dramatis personae* werden geconfronteerd met de keuze tussen een bekeerde en devote Isaac de Caille, ten onrechte beschuldigd door zijn eigen gereformeerde familie, en een hebberige Pierre Mège, die de identiteit zou hebben gestolen van een calvinistische vluchteling. Een keuze die vandaag de dag minder moeilijk lijkt dan eind zeventiende, begin achttiende eeuw.

25 Ibid., aldaar 11, 17, 21.

26 Ibid., aldaar 12.

Besluit: een intrigerend bedrog

Het verhaal van de valse Isaac de Caille dat zich afspeelde eind zeventiende en begin achttiende eeuw is, net als de beroemde affaire van Martin Guerre, één van de typische zaken van identiteitsdiefstal die terug te vinden zijn in allerhande verzamelbundels van zogenaamde *causes célèbres*. Het zijn verslagen die nieuwsgierigheid opwekken, vol met spectaculaire misleiding en bedrog. Zowel de bedrieger Pierre Mège, die veinsde de zoon van de heer de Caille te zijn, als Arnaud du Tilh, de valse Martin Guerre, hebben heel wat gemeen in hun bedrog. Ze spelen beiden de rol van iemand anders en proberen zo een erfenis binnen te rijven. Toch zijn er cruciale verschillen. De verslagen van de *causes célèbres* brengen Pierre Mège naar voor als een slechte bedrieger die helemaal geen overtuigende Isaac weet neer te zetten. Arnaud du Tilh daarentegen wordt wél gelauwerd omwille van zijn geloofwaardige prestaties als Martin Guerre. Toch weet ook de valse de Caille heel wat succes te boeken. Een eerste rechtszaak wordt zelfs door hem gewonnen.

Twee elementen liggen duidelijk aan de grondslag van dit succes. Allereerst is er de persoonlijke vertolking. Hoewel de bedrieger bitter weinig persoonlijke informatie weet over de familie van wie hij een telg pretendeert te zijn, en hij daarenboven geen fysieke gelijkenis vertoont, niet dezelfde intellectuele capaciteiten heeft en bovendien tien jaar jonger is, weet hij toch een zelfzekere houding te bewaren. Het is denkbaar dat hij daarom, via de kracht van de suggestiviteit, heel wat ooggetuigen aan zijn kant krijgt.

Het tweede en wellicht belangrijkste element is het religieuze landschap waarin het verhaal zich afspeelt. Pierre Mège weet met succes de alomvattende religie en de intolerantie tegenover gereformeerden als bondgenoot uit te spelen. Het katholieke geloof krijgt hij aan zijn kant door met veel vertoon het calvinisme af te zweren en het 'juiste' geloof te omarmen. Zo wordt de religie in zijn zaak steeds belangrijker: 'c'est icy une affaire de religion, et la cause de Dieu même'.²⁷ Pierre Mège lijkt dus, in tegenstelling tot het beeld die de verslagen van *causes célèbres* ons geven, geen achttiende-eeuwse, slechte versie van Martin Guerre geweest te zijn, maar een gewiekste bedrieger die inzag dat in het geval van de identiteit van Isaac de Caille de context belangrijker was dan het spelen van een rol in de sociale interactie.

Deze twee elementen, die het gedeeltelijk succes van het bedrog kunnen verklaren, lijken ons toch nog niet voldoende toereikend om deze vreemde zaak volledig te interpreteren en te begrijpen. Vele vragen steken de kop op. Er is één aspect waar de literatuur over de zaak slechts op alludeert, maar wat een verdere verklaring voor het succes van Pierre Mège zou kunnen zijn: omkoperij en vals spel. Een Engelse verzameling van beroemde zaken van identiteitsdiefstal en pretendenden zegt het volgende wanneer het gaat over het huwelijk van de marinesoldaat met de dochter van de heer Serry: 'This girl's mother was a cousin of one of the judges, and it soon came to be

more than hinted that fair play had not been done'.²⁸ Of er effectief sprake was van vals spel en in hoeverre dit vals spel invloed had op de vrijspraak van Pierre Mêge en alle andere gebeurtenissen er rond zal verder onderzoek moeten uitwijzen. Het verhaal van *le faux de Caille*, veel verteld, maar weinig onderzocht, blijft ons ook vandaag nog intrigeren.²⁹

28 [Anoniem], *Celebrated claimants from Perkin Warbeck to Arthur Orton*. Londen 1874, aldaar 96.

29 Dat de zaak van Isaac de Caille nog steeds boeiend is wordt gestaafd door het feit dat het verhaal, net als dat van Martin Guerre, vertaald is naar het witte doek. Alain Boudet verwerkte het verhaal tot een Franse tv-film: *Les Dossiers éclatés: Le querellé ou la nécessité d'être comme tout le monde*, 1980.

Bronnen en hun problemen

De meeste informatie over het onderwerp 'kaneel' vinden we in werken over het oude Ceylon. Tot 1948 bleef Ceylon een kolonie van het Verenigd Koninkrijk. Net geen 25 jaar na de onafhankelijkheid, in 1972, werd het eiland omgedoopt tot Sri Lanka. Deze politieke gebeurtenissen zullen vast en zeker hun invloed gehad hebben op de geschiedschrijving van het voormalige Ceylon. Bij de zoektocht naar geschikte bronnen voor het onderzoek van de kaneelhandel tussen de 16de en de 18de eeuw stuiten we echter op enkele moeilijkheden. Vele bronnen voor het bestuderen van kaneelhandel zijn niet meer zo recent of ze zijn zelf gebaseerd op oudere monografieën.

Een tweede opmerking die we kunnen maken bij de zoektocht naar literatuur is dat de titels niet voor het rapen liggen, integendeel: betrouwbare informatie is eerder schaars en fragmentarisch. Een werk dat volledig is gewijd aan kaneel of de handel ervan bestaat hoogstwaarschijnlijk niet. De meeste gegevens over het onderwerp hebben we gevonden in werken die handelen over de koloniale geschiedenis van Ceylon en werken die specerijen(handel) tot onderwerp hebben. De informatie over de verschillende werken verdeeld, is doorgaans dezelfde en gaat dan ook meestal terug op dezelfde bronnen.

Een derde en laatste opmerking betreft de VOC-kenniscentrumsite¹. Deze bleek een onschatbare bron voor informatie van de VOC en aanverwante zaken te zijn.

De eerste vermeldingen en de toepassingen van kaneel

Wanneer kaneel voor het eerst werd gebruikt valt nu natuurlijk niet meer te achterhalen. Maar wanneer we bronnen uit de Oudheid bekijken, stuiten we al relatief vroeg op het gebruik van kaneel voor verschillende doeleinden. De Arabieren handelden er al lang in vóór onze jaartelling. De plaats van herkomst werd geheimgehouden en de weg naar de bron werd bezaaid met gevaarlijke hindernissen, misschien om concurrenten af te schrikken, mogelijk om de exotische en mysterieuze waarde van de specerij op te drijven.

1 <http://voc-kenniscentrum.nl/>

Herodotos (4de eeuw BC) meende dat boosaardige vleermuizen, vogels en gevaarlijke afgronden de tuinen van kaneel ergens in het verre, onbekende Oosten bewaakten. Ook de bijbel vermeldt kaneel enkele malen samen met andere kostbare producten, waarop we later verder zullen ingaan².

De eerste functie van de specerij, die vandaag de dag nog altijd de belangrijkste is, is het op smaak brengen of het 'kruiden' van etenswaren³. C. Corn wijst op het overvloedige gebruik van specerijen in de Noordwest-Europese keuken⁴. Een vroegmodern, Engels kookboek, *'The Accomplisht Cook, or the Art and Mystery of Cookery'*, bevat nauwelijks een recept zonder specerijen. Een treffend voorbeeld vinden we in de bereiding van *ipocras*; een wijn die versterkt werd met specerijen en zowel onder de gewone burgers als onder de elite populair was in het Elizabethaanse Engeland. Het geestrijke drankje werd bereid met vijf liter wijn (waarschijnlijk rode), 75 gram kaneel, 60 gram gesneden gember, 7 gram kruidnagelen, 30 gram foelie, 20 peperkorrels, 30 gram nootmuskaat, 3 pond suiker en 2 liter room⁵. En dit is dan maar één voorbeeld van de ellenlange lijst van recepten die bestrooid waren met specerijen. Enkele andere voorbeelden van kookkunsten die gebruik maakten van kaneel: verschillende soorten (appel)taarten, sauzen en pasteien.

Nu moeten we bedenken dat het toevoegen van specerijen aan etenswaren niet enkel een nieuwe smaak aan lang gekende etenswaren gaf, maar in vele gevallen de smaak en de geur van half bedorven etenswaren verdoezelde. Dit verklaart waarom warme culturen hun gerechten sterk kruiden. Bovendien was er nog een ander voordeel, waarvan de tijdgenoot niet op de hoogte was: specerijen maakten de consumptie van bedorven etenswaren gedeeltelijk onschadelijk.

Naast de toepassing in de keuken werd kaneel in de geneeskunde gebruikt. Het zou een goed middel geweest zijn tegen nierverstoppingen, verkoudheid, moeilijke spijsvertering en een slechte adem⁶. Soms worden verbetering voor het hart, cataract, zwakke lever en waterzucht hieraan toegevoegd⁷, net zoals hoeststillend (Albertus Magnus), water afdrijvend, probaat bij lopende ogen en koliek en bovendien menstruumverwekkend⁸. Of het eten van kaneel wer-

2 Specerijen en andere aromatische producten werden in de Oudheid vaak als geschenk gegeven omwille van hun kostbaarheid.

3 We moeten een onderscheid maken tussen kruiden en specerijen. Kruiden zijn min of meer over de gehele planeet te kweken, terwijl specerijen enkel in het klimaat rond de evenaar gedijen. Kaneel is dus ongetwijfeld een specerij.

4 CORN, (CH.). Sporen van het paradijs: Het verhaal van de specerijenhandel. Amsterdam, Uitgeverij Bert Bakker, 1998, p.138.

5 Een variant op dit recept vinden we in 'The Good Huswifes Handmaide for the Kitchen', eveneens een contemporain kookboek door Corn vermeld. Het grootste smaakverschil in deze variant zal te danken zijn aan de toevoeging van room in het brouwsel.

6 <http://voc-kenniscentrum.nl/prod-kaneel.html>

7 WINIUS, (G.W.). The fatal history of Portuguese Ceylon: Translation to Dutch rule. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1971, p.4.

8 CANNUYER, (CH.). (red.). Specerijkelijk: de specerijenroutes. Brussel, ASLK, 1992, p.187

kelijk al deze kwalen kon oplossen valt te betwijfelen. Toch wist Cannuyer te melden dat kaneel inderdaad een spijsverterende werking heeft, dat het bij lichte diarree mild stoppend is en goed voor de ademhalingswegen. In de Renaissance ging men echter zo ver om te stellen dat kaneel hielp tegen de pest. Volgens Cannuyer is dit geen unicum; aan verschillende specerijen zouden in geval van epidemie profylactische eigenschappen toegekend worden.

Uit bijbelse citaten kunnen we een andere toepassing van kaneel afleiden. Er wordt niet direct verwezen naar toevoeging aan etenswaren, maar de specerij werd in bijbelse tijden blijkbaar veelvuldig gebruikt in het vervaardigen van geurmiddelen. Het eerste hieronder vermelde citaat uit Exodus somt de ingrediënten van een zalfolie op. Een variant hierop is de toevoeging van kaneel aan parfums evenals aan balsem voor het bewaren van de (rijke) afgestorvenen in het oude Egypte. Het tweede citaat, onttrokken aan het boek Ezechiël wijst erop dat kaneel een luxegoed was. Het derde en laatste citaat illustreert dezelfde stelling, maar duidt op nog een interessant aspect; onmiddellijk na kaneel wordt kardemom genoemd, wat eveneens een product van Ceylon bleek te zijn.

Vers 1:

62 *De Heer zei tegen Mozes: 'Neem de fijnste specerijen: vijfhonderd sjekel dikvloeibare mirre, half zoveel geurige kaneel – tweehonderdvijftig sjekel dus –, tweehonderdvijftig sjekel geurige kalmoes en vijfhonderd sjekel kassia, alles volgens het ikgewicht van het heiligdom, en een hin olijfolie, en bereid hieruit heilige zalfolie, een geurig mengsel zoals een reukwerker dat maakt. (Ex.30, 22-25)*

Vers 2:

Damascus handelde met je vanwege je vele rijkdommen, het kocht allerlei producten; het betaalde je goederen – bewerkt ijzer, kaneel, kalmoes en andere handelswaar – met wijn uit Chelbon en wol uit Sachar en met kruiken wijn uit Izalla. (Ez.27, 18-19)

Vers 3:

De handelaars op aarde treuren en rouwen om haar, want er is niemand die hun waren nog wil kopen: goud en zilver, edelstenen en parels, linnen, purperen stoffen, zijde, scharlaken stoffen, cipressenhout, allerlei voorwerpen van ivoor en van dure houtsoorten, van brons, ijzer en marmer, kaneel en karde-

mom, reukwerk en balsem, wierook, wijn en olijfolie, meel en tarwe, runderen en schapen, paarden en wagens, slaven en lijfeigenen. (Op.18, 11-13)

Kaneel: soorten, herkomst en productie

Voor de volledigheid is het interessant te vermelden dat er twee soorten kaneel kunnen worden onderscheiden. De belangrijkste soort is hoogstwaarschijnlijk de Ceylonese variant, maar daarnaast bestaat er nog een Chinese soort: de *cassia lignea*. De cassiaboorn groeit op de Malabarkust, China, Indochina en op de Sunda-eilanden. De boom bevat een laxerende moes en was net zoals de kaneel al in de Oudheid bekend. Ze had een gelijkaardige functie en werd gebruikt in de productie van reukolie (cf. vers 1). Het is belangrijk op te merken dat men reeds in de Oudheid een onderscheid maakte tussen de kaneel en de cassie. De bomen van de laatst genoemde soort waren vrij talrijk, tot de Hollanders de plantages vernietigden om de kaneel van Ceylon te valoriseren. De cassie was immers goedkoper dan de Ceylonese kaneel, hoewel minderwaardig⁹.

De echte, goede, kaneel groeide dus enkel en alleen op Ceylon. P.E. Pierris stelde zelfs teatraal dat de natuur een zware vloek op het eiland had gelegd door kaneel enkel op Ceylon te laten groeien¹⁰. In recentere tijden werd de kaneelboom overgeplant in andere gebieden van Zuidoost-Azië en de Maleise archipel, maar tot op de dag van vandaag is Sri Lanka de grootste producent van deze specerij. In de Klassieke Oudheid dacht men echter aan andere herkomstgebieden. Herodotos en Strabo, allebei van vóór de Christelijke tijdrekening, beweerden de oorsprong van kaneel in Arabia Felix (het huidige Jemen?) te vinden. Plinius en opnieuw Strabo, die zichzelf hier tegenspreekt, vernoemen Ethiopië als de kaneelstreek bij uitstek. Waarschijnlijk groeiden er nooit kaneelbomen in Jemen of in Ethiopië, maar functioneerde Arabië als draaischijf voor de distributie van producten die van veel verder afkomstig waren¹¹.

De Ceylonese kaneel wordt gewonnen uit de schors van de kaneelboom. Oorspronkelijk haalde men de kaneel uit wild groeiende kaneelbomen in de kuststreken¹². (Een populaire mythe vertelde dat het aroma van de kaneel de reiziger die de kust van het eiland naderde, bereikte nog vóór hij aan land kwam.¹³) Kaneel wordt uit de kaneelboom verkregen door de binnenbast los

9 CANNUYER, (CH.)(red.). Op.Cit., 1992, p. 189.

10 PIERRIS, (P.E.). *Ceylon and the Portuguese (1505-1658)*. Tellippalai, American Ceylon Mission Press, 1920, 290p.

11 CANNUYER, (CH.)(red.). Op.Cit., 1992, p. 26-29.

12 Tijdens de overheersing van de VOC zouden kaneelbomen worden bijgeplant. De omgeving van Colombo, één der belangrijkste steden op het eiland, was omringd door grote plantages; een deel ervan wordt nu nog 'the Cinnamon Gardens' genoemd (terug te vinden in de talrijke reisbrochures).

13 LUDOWYK, (E.F.C.). *The story of Ceylon*. Londen, Faber & Faber, 1962, p. 42.

te maken en te drogen. Een boom zou na zeven jaar voor het eerst in de productie worden ingezet, waarna het weer vier tot vijf jaar regenerereert voordat het opnieuw wordt gebruikt. De scheuten, takken of stammetjes worden in stukken gehakt en de bast wordt eraf gehaald, waarna de binnenste kaneelbast een aantal dagen in de zon wordt gelegd om te drogen. Na een tijdje drogen krijgt de kaneelbast de typische roodbruine kleur en rolt de bast zich tijdens het droogproces vanzelf op, waarop de kenmerkende rolletjes of pijpjes ('quills') worden verkregen. Dit ambacht mocht niet door iedereen uitgevoerd worden. De beschavingen in Ceylon waren ingedeeld in verschillende kasten en het 'schillen' van de kaneelbomen (en de bewaring, de verzameling en de vervaardiging) was voorbehouden aan een bepaalde kaste, namelijk de *Chalia* of de *Salagama*, die een vaste hoeveelheid per jaar produceerde¹⁴. Het oogsten gebeurde bij voorkeur na het regenseizoen; de schors was dan van het water doordrongen en kon gemakkelijker afgepeld worden. Het monopolie van de productie en de handel van kaneel was in handen van de vorsten op het eiland. De afgewerkte kaneel werd vervoerd naar de *Bangalasai* of 'winkel' in Colombo, waar een hoge ambtenaar instond voor de verhandeling met de buitenlanders.

Ceylon: producten¹⁵

64 De handel in kaneel was een belangrijke bron van inkomsten voor de Ceylonese vorsten, maar ze was niet de enige. Wanneer de uitvoer van kaneel in dergelijke mate winstgevend bleek te zijn, dreef men al snel de productie op. Dit hield het gevaar van overproductie in en overproductie hield op zijn beurt het gevaar van ontwaarding van het product in. In zulke perioden hoopte men de aanvoer enkele jaren te verminderen en daarna de prijs terug op te voeren.

Maar zoals hierboven gesteld werd, had Ceylon nog andere handelsproducten te bieden. Het eiland was in het bezit van een olifantenpopulatie die door de inwoners werden ingedeeld in tien klassen. Ze leefden in de minder bevolkte delen van het eiland en waren altijd al eigendom van de Kroon geweest. De olifanten werden op het eiland gevangen en getemd en vervolgens doorverkocht aan het vasteland, meer precies aan India, waar er een grote vraag was naar deze afgerichte dieren. Enerzijds werden ze ingezet als luxe rijdieren, anderzijds werden ze gebruikt als lastdieren. Verder werden er parels uit de brede 'parelbanken' die voor de kusten van het eiland lagen, opgedoken (fig.4). Ook edelstenen konden op het eiland gevonden worden: robijnen, topazen, saffieren en katogen. Naast kaneel was er ook gember, kardemom (verwant aan gember) en een pepersoort te vinden. Maar het waren vooral de arecanoten of betelnoten die een grote inkomstenbron ble-

14 Men mocht enkel binnen zijn eigen kaste huwen en enkel de voorgeschreven dienst van die kaste uitvoeren.

15 WINIUS, (G.W.). Op. Cit., 1971, p.4-5.

ken te zijn. Ze werden voor consumptie naar India gebracht. G.W. Winius is de mening toegedaan dat het vooral de export van olifanten en edelstenen (die gemakkelijk door zeelieden konden worden meegesmokkeld) Ceylon de reputatie van aards paradijs gaven¹⁶. Het was een mooi, tropisch eiland, met zijn eigen fauna en flora en zijn eigenzinnige koningen en inwoners met inheemse producten. Ceylon zal zeker tot de verbeelding van de westerlingen gesproken hebben. Daarnaast was het eiland bijzonder strategisch gelegen vóór de Indische kust en in het midden van handelsroutes overzee en het was bovendien in bezit van een uniek handelsproduct dat nergens anders te vinden was en bijgevolg zeer winstgevend.

Vreemde overheersers en export van kaneel

Dankzij de geografische ligging van Ceylon, was het eiland al vanaf het begin van de christelijke jaartelling een belangrijke schakel in het handelscircuit. Schepen deden het eiland aan en bleven soms dobberend wachten op de komst van de moessonwinden die hun naar huis zouden blazen. Volgens J. Ubaghs en N. Chutiwongs verliep de hele zeehandel tussen het oude Rome en China via het huidige Sri Lanka¹⁷. Ze voegen daaraan toe dat de verscheidenheid aan producten gevonden tijdens opgravingen van de oude havenstad Matota (Mantai) veel zegt over de omvang en de intensiteit van die eeuwenlange handel. De *Mahavamsa* (inlandse kroniek uit de zesde eeuw) en vroege reizigers beschrijven herhaaldelijk Griekse, Perzische, Arabische en andere buitenlandse handelsnederzettingen op het eiland.

Alles raakte echter in een stroomversnelling met de ontdekkingsreizen van de Europeanen. Nadat de weg naar Indië over water langs Afrika om was gevonden in de 15de eeuw, lag de weg naar de specerijen open. Men hoefde niet meer via de geld verspillende tussenpersonen te handelen, maar men kon rechtstreeks naar de bron van luxeproducten varen. De Portugezen maakten gebruik van het feit dat de Aziatische vorstendommen rond de periode van de 15de-16de eeuw intern verdeeld of met elkaar in oorlog waren om hun belangen in Voor-Indië te vestigen. Ze deden een aantal belangrijke veroveringen (Goa, Malakka, Ormuz, ...) en slaagden erin het handelsverkeer naar Perzië en het westelijke bekken van de Indische Oceaan te domineren. De sterkte van de Portugezen was niet dat ze talrijk waren, maar dat hun schepen sterk en goed bewapend waren. In 1506 strandde een Portugese vloot (toevallig?) op Ceylon. Don Lourenço de Almeida, de commandant van de vloot, ging meteen naar het belangrijkste koninkrijkje van Ceylon, Kotte, om een handelscontract aan te gaan (want men zag al gauw de handelsvoordelen)¹⁸. Hij

16 Idem, p.5.

17 UBAGHS (J.) en CHUTIWONGS (N.). Sri Lanka voor de komst der Europeanen. In: KROMHOUT (R.)(eindred.): Het machtige eyland. Ceylon en de VOC. 's-Gravenhage, SDU Uitgeverij, 1988, p. 7.

18 Ceylon, of Cilao zoals de Portugezen het noemden, was ingedeeld in zeven koninkrijkjes.

stelde Portugese bescherming van kust en havens voor, in ruil voor een jaarlijkse hoeveelheid kaneel. Dit was het begin van de westerse interventie in de handel in Ceylonese kaneel. In de koloniale geschiedschrijving laat men de Portugese overheersing lopen van 1505/6 tot 1658. C.F.L. Paul onderscheidt drie fasen in de Portugese heerschappij¹⁹. In de eerste fase bezaten de Portugezen enkel een factorij in Colombo. Ze beperkten zich voornamelijk tot het handeldrijven vanuit deze havenstad. In de tweede fase verkregen ze territoriale macht over het eiland na zich gemoed te hebben in de dynastieke twisten van het koninkrijkje Kotte. Eén gewest zou blijven moeilijk doen, namelijk het centrale en bergachtige koninkrijkje Kandy. Het zou zich ontpoppen tot een centrum van verzet tegen vreemde indringers. De Portugezen regeerden over een klein deel van het eiland en ze waren voortdurend in oorlog met de koningen van Kandy, maar het belangrijkste deel van het eiland was ontegensprekelijk in hun handen²⁰. In de derde en laatste fase verliest Portugal het verworven monopolie en territorium aan de Nederlanders. De Hollandse periode laat men van 1658 tot 1802 lopen.

Net als de Portugezen waren de Hollanders zeer geïnteresseerd in specerijen. Maar door het bezit van het handelsmonopolie over kaneel van de Portugezen, was deze specerij moeilijk toegankelijk. Anderzijds was er ook de koning van Kandy. Hij wilde zijn gezag uitbreiden en daarvoor moesten de Portugezen wijken. Op deze manier vonden de Nederlanders en de eilandbewoners elkaar. De toenmalige koning bood de Nederlanders handelsvoordelen in ruil voor steun tegen de Portugezen. De buitenlandse hulp kwam echter pas vanaf 1637, want de inspanningen van de eerste Nederlanders op Ceylon (Joris van Spilbergen in 1602 en Sebald de Weert in 1603) bleven vruchteloos of liepen slecht af²¹. Maar uiteindelijk wisten de Nederlanders in het midden van de 17de eeuw de Portugezen te verdrijven, hun gegeerde positie in te nemen en de meest strategische kustgebieden voor zichzelf te reserveren (Negombo, Galle, Colombo) en noemden het eiland Zeylan. De strijd was definitief gestreden na de verovering van Jaffnapatnam. Belangrijk was het handelsverdrag dat tussen de vorst van Kandy en de Nederlanders was afgesloten. Hierin werd vastgesteld dat de jaarlijkse uitgaven aan militaire acties (tegen de Portugezen) werden vergoed in kaneel, peper, kardemom, indigo, was, rijst en andere waardevolle producten van Ceylon²². Verder mocht de Verenigde Oost – Indische Compagnie handel drijven doorheen de territoriale gebieden van Kandy zonder tol te moeten betalen (en naast het patent op kaneel, kregen ze ook het recht olifanten uit te exporteren.). De gehele kaneelproductie ging vanaf toen naar de VOC. Op deze manier werd kaneel één van de vier fijne specerijen waarin de Compagnie handelde (waarbij de an-

19 PAUL (C.F.L.). De Portugezen op Ceylon. In: Kromhout (R.) (eindred.): Op. Cit., 1988, p. 17.

20 Volgens E.F.C. Ludowyk was het belangrijkste deel de kust vanaf de westkust van Matara tot Mannar en het schiereiland van Jaffna.

21 Sebald de Weert werd zelf op bevel van de koning van Kandy vermoord wegens niet respectabel gedrag tegenover de vorst.

22 WINIUS (G.W.). Op.Cit., 1971, p. 38-39.

dere drie specerijen kruidnagel, peper, muskaatnoot en foelie waren²³). Vanuit de havenstad Galle werd de kaneel via Batavia naar Europa verscheept. De toenmalige gouverneur van Ceylon, Rijklof van Goens, bracht hier in 1665 verandering in: Ceylon kreeg een rechtstreekse scheepvaartverbinding met de Republiek en daardoor verzamelden de exotische goederen, die zich vroeger zouden verzameld hebben in Batavia, nu in Ceylon en werden vandaar naar de Republiek verscheept.

De samenwerking tussen de VOC en Kandy verliep aanvankelijk goed, hoewel er net als in de Portugese tijd al gauw troebelen kwamen. En dit was een niet te onderschatten probleem: de inheemse kaneelproducenten gehoorzaamden immers de vorst van Kandy. Men kreeg een voorsmaakje van de moeilijkheden die nog gingen komen wanneer de Portugezen nog niet helemaal waren verdreven. De koning van Kandy eiste de veroverde forten op de Portugezen aan hem over te dragen. De VOC hield de boot af en wilde eerst voldoende kaneel als tegenbetaling voor de oorlogskosten. In de periode 1664-1679 kwam het dan ook tot een conflict tussen de Compagnie en Kandy. Vanaf 1679 herstelde men de contacten met het opstandige koninkrijkje en probeerde men de vrede te bewaren door een gematigde politiek te voeren. Het kwam in de 18de eeuw echter weer tot een gewapend treffen, waarop Kandy alle rechten op de kuststreken aan de VOC moest overdragen. De Compagnie bestuurde Ceylon op een indirecte manier waarbij de interne structuren min of meer ongewijzigd bleven. Men zorgde ervoor dat de inheemse hoofden onder Hollandse controle stonden en de belangrijkste (handels)posten werden verzekerd door er Nederlandse Compagniedienaars op te zetten. Zo was het hoofd van het kaneelchillersdepartement steeds een Nederlander.

We kunnen de verschillende overheersingen niet als eenvormig beschouwen. Er waren belangrijke verschillen op te merken tussen de Portugezen en de Nederlanders. De Portugezen legden een bijzondere nadruk op het katholieke geloof (zendingsdrang), terwijl tijdens de VOC-periode (tolerantie) uitgebreide bestuurlijke en onderwijsactiviteiten werden ontplooid. De koningen van Kandy en de inwoners zelf leken vaak de huik naar de wind te hangen door elke keer met de nieuwkomers te heulen en de gevestigde koloniale te verdrijven. En zo zou ook de Verenigde Republiek Ceylon verliezen. Tegen het einde van de 18de eeuw was de VOC bijna failliet. De Engelsen maakten gebruik van de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) toen de VOC in moeilijkheden kwam omdat er al enige jaren geen rijkelijk beladen retourvlotten naar de Republiek kwamen. Tegen 1799 waren de bezittingen van de Compagnie in de handen van de Overheid terechtgekomen. Vanaf dan was het niet moeilijk voor de Engelsen om hun heerschappij op het eiland te vestigen. In 1802 werden de Nederlandse bezittingen overgedragen aan de Engelsen. Deze laatste zouden een tijdje de plak zwaaien over de kaneelexport. Het einde van het westerse kaneelmonopolie brak aan bij de beëindiging van het monopolie van de East India Company nog in de eerste helft van de 19de eeuw.

De overheid van Ceylon nam toen de touwtjes in handen. Tegen dan was de grote rol van kaneel uitgespeeld. E.F.C. Ludowyk sprak van een overgang van een oud naar een nieuw Ceylon wanneer in de eerste helft van de 19de eeuw koffie op Ceylonese bodem werd aangeplant²⁴. Koffie zou nu het grootste exportproduct worden, in de plaats van kaneel.

Opbrengsten

Wanneer de Portugezen Ceylon aandeden werd hen door de toenmalige overheersende koning gevraagd de kust tegen vreemde aanvallen te beschermen. In ruil daarvoor stelde hij 400 bahars kaneel per jaar²⁵. Wanneer we bedenken dat één bahar 17625 kilogram bedraagt, komen we op de export van 7.050.000 kilogram per jaar.

In de Nederlandse periode haalde de VOC tussen de 0,2 en 1 miljoen pond kaneel binnen²⁶. Eén pond kunnen we ongeveer gelijkstellen aan 494 gram. Met andere woorden, de opbrengst varieerde tussen 10 miljoen kilogram en 500 miljoen kilogram per jaar! Wanneer we de Portugese en Nederlandse cijfers (omgezet in kilogram) vergelijken, constateren we een enorme toename in de productie van kaneel. Men beriep zich dus niet enkel tot de in het wild groeiende bomen, maar plantte noodgedwongen kaneelboompjes aan. Die grote productie was er omwille van de grote vraag en opbrengst. Daaruit kunnen we afleiden dat de afzet ook groot was, net als de consumptie.

Het grootste deel werd afgezet in Europa. In de Republiek werd de kaneel tot 1750 voor 2 à 3 gulden per pond verkocht. Vanaf de tweede helft van de 18de eeuw liep de prijs in Europa langzaam op tot maximum 8 à 9 gulden per pond.

Wanneer een mogendheid het monopolie had in kaneel, dan betekende dit nog niet dat de gezagvoerders om het even welke prijs konden vragen. F.S. Gaastra stelt dat het noodzakelijk was de omvang van de markt te kennen en een zeker evenwicht te houden tussen productie, afzet en prijs in Europa en Azië²⁷. Gaastra voegt eraan toe dat het prijspeil in Azië niet veel mocht verschillen van de prijs die in Europa werd geboden opdat het niet voordeliger zou zijn voor andere kooplieden om bijvoorbeeld goedkopere kaneel op te kopen in Indië en het naar Europa te verscheppen. Hij schat dat in Nederland jaarlijks voor ongeveer één miljoen gulden aan kaneel werd verkocht. In de loop van de 18de eeuw nam de vraag naar kaneel toe en liepen de prijzen op

24 De Nederlanders zouden dit al geprobeerd hebben, maar er zou niet veel van geworden zijn. De laaglanden waar ze het hadden aangeplant waren vrij ongeschikt en bovendien was de handel in kaneel veel gemakkelijker en voor de hand liggend.

25 PIERRIS (P.E.). Op.Cit., 1920, p. ?

26 <http://voc-kenniscentrum.nl/>

27 GAASTRA (F.S.). Ceylon als "handelscomptoir" van de VOC. In: KROMHOUT (R.) (eindred.). Op.Cit., 1988, p.32.

van 2,5 à 3 gulden per pond naar 5 gulden per pond (en later zelfs tot 9 gulden, zoals eerder vermeld). Daartegenover waren de verwervingskosten van kaneel laag: de kaneel werd ingekocht op Ceylon voor 25 cent per pond. Tot onze verbazing stelt Gaastra vast dat het 'comptoir' Ceylon ieder jaar in de boekhouding van de VOC een verlies van minstens 200.000 - 250.000 gulden te zien was. Hij verklaart dit door het feit dat de factorijen of kantoren van de VOC hun handelswaar tegen inkooprijzen afstonden en dat ze dus niet van de verkoop van de producten profiteerden. De werkelijke inkomsten van Ceylonese producten lagen dus veel hoger. Hoeveel Ceylon heeft opgebracht kan echter moeilijk achterhaald worden, aangezien de boekhouding van de VOC zeer ingewikkeld was gestructureerd.

Om toch een voorstelling te krijgen van de kostprijs van kaneel voor de consument, voegen we een tabel in met de kostprijs van kaneel, en enkele andere specerijen, aan de hand van een metselaarsloon²⁸.

Tabel 1: De reële kostprijs van enkele specerijen uitgedrukt in metselaarsloon: 1 zomerdagloon = 100

In	1400	1450	1500	1540	1600	1700	1750
Pond peper	140	169	462	325	180	62	-
Pond kruidnagel	426	461	900	900	480	383	383
Pond kaneel	253	246	600	950	400	366	333
Pond brood-suiker	145	215	50	100	100	48	-

Omstreeks de 15de eeuw worden de Italiaanse handelsrelaties in het oostelijk Middellandse Zeegebied verstoord door de opdringende aanwezigheid van de Turken en de Mongolen en door de toegenomen fiscale lasten van de Egyptische sultan. De prijsverhoging in de 15de – 16de eeuw zal zeker hebben bijgedragen tot het zoeken naar een alternatieve weg naar de specerijgebieden. We moeten er echter rekening mee houden dat dergelijke prijzen in het licht van de prijzen van andere producten moeten worden gezien. Wanneer we de vergelijking maken, zien we dat specerijen soms niet de duurste producten op de markt waren, maar dat andere producten af en toe de kroon spanden op gebied van kostbaarheid. Zo kon één el ruw laken in de 15de eeuw evenveel of zelfs meer kosten dan een pond peper.

Wanneer men wil achterhalen welke kruiden en specerijen effectief in de Europese keuken werden gebruikt en hoe dit gebruik evolueerde, kunnen we er de huishoudboeken op naslaan. Cannuyer geeft een voorbeeld van de huiselijke boekhouding van het huis van Johanna van Brabant en Wenceslas van Luxemburg. De gemiddelde kruidenvoorraad wordt uitgedrukt in ponden

per week²⁹.

Periode	Kaneel	Gember	Garum	Peper	Saffraan
1377	5,55	7,44	1,88	4,66	1,22
1378/79	4,44	4,85	2,48	2,29	1,01
1379/80	1,30	3,34	0,73	1,34	0,23
1380/81	3,32	3,84	3,08	1,48	0,82
1381	3,47	3,88	2	1,84	0,81
1382	1,88	2,48	1,32	1,08	0,53
1383	2,03	2,11	1,51	1,03	0,45
1386	3,17	3,60	1,21	0,53	0,75

Cannuyer vraagt zich terecht af wat men met zo een grote hoeveelheid kruiden kan uitvoeren. Door de grote hoeveelheden vlees en vis en andere spijzen die in de betreffende keuken werden verwerkt, wordt het overdadige gebruik van de grote partij specerijen duidelijk. Een laatste opmerking bij deze tabel betreft de periode: het gaat om een laatmiddeleeuws huishouden, waarbij het verkrijgen van specerijen niet zo evident geweest zal zijn als enkele eeuwen later. Toch kunnen we hier een vrij overvloedige aanwezigheid van specerijen opmerken.

29 Cannuyer haalde het uittreksel van de vernoemde boekhouding uit de onuitgegeven licentiaatsverhandeling van BARBIAUX, (B.). *Les comptes de gîte de l'hôtel de Jeanne de Brabant et Wenceslas de Luxembourg*. Louvain-la-Neuve, 1990.

In deze nieuwe rubriek van Van Mensen & Dingen besteden we voortaan tijd aan materiaal dat op het web verschijnt en dat de nodige aandacht verdient. Vanaf dit nummer kan u elke keer met uw nieuwe VM&D achter de computer gaan zitten.

Vandaag gaat onze aandacht naar het oude handschrift. Zoals alom bekend is, is de kennis van paleografie onontbeerlijk voor de volkskundige en de historicus. Wanneer we in contact komen met geschreven bronnen en de oude letters voor ons onleesbaar zijn, hebben we een grote handicap binnen ons onderzoek.

We kozen twee websites uit waarvan we de mening zijn toegedaan dat ze onze lezers een mooie initiatie beloven van de paleografie.

Cursus Nederlandse paleografie

Op deze website van Marten Jan Bok en Harm Nijboer vindt u een volledige handleiding terug, verdeeld in een handboek en een oefenmodule, die u inwijden in het paleografische schrift. Deze cursus werd ontwikkeld aan de universiteit van Amsterdam. Achtereenvolgens komen de ontwikkeling van het handschrift tot de achttiende eeuw, de basisvormen van letters in zeventiende-eeuwse handschriften, cijfers en getallen, afkortingen en hulpmiddelen aan bod. Vervolgens kan u aan de slag met de oefenmodule. Hier kan u oefenen met het transcriberen van zestiende-, zeventiende- en achttiende-eeuwse teksten. Het gaat telkens om een ingescande versie van een authentiek document. Bovendien staat telkens de moeilijkheidsgraad aangegeven. Nadat u de oefening heeft gemaakt, kan u de correctie aanklikken om uw versie te corrigeren.

<http://burckhardt.ic.uva.nl/paleografie/index.php>

Transcriberen van Middelnederlandse teksten

Ook deze website, opgesteld door Hans Kienhorst en Mikel Kors, bestaat uit een theoretische gedeelte en uit oefeningen. Achtereenvolgens komen diplomatische schrift, Latijns schrift, Gotische schrifttypen, lettervormen, afkortingen en getallen aan bod.

Net zoals in de hierboven besproken website wordt in dit geval gewerkt met authentiek materiaal. Ook hier kan u oefeningen maken waarna u uw versie met de correcte transcriptie kan vergelijken. De oefeningen zijn ingedeeld volgens schrifttype (textualis, cursieve, hybride en dergelijke).

<http://www.let.ru.nl/transcriberen/>

Beide websites sluiten goed bij elkaar aan en kunnen naast elkaar gebruikt worden.

PRIJSVRAAG VAN MENSEN EN DINGEN 2012

Doelstelling

Voor het laatste nummer van 2012 opteren we voor een themanummer: correspondentie uit de periode rond de Eerste en de Tweede Wereldoorlog van de vorige eeuw. We gaan op zoek naar brieven van onze vrienden en familieleden die de oorlogsdagen hebben meegemaakt en kiezen de meest bijzondere uit voor publicatie. Hierbij mocht ons lezerspubliek zeker niet worden vergeten. Daarom doen wij beroep op u om ook op zoek te gaan naar oude brieven, postkaartjes of dagboeken die u altijd heeft bewaard of die mogelijk in vergetelheid zijn geraakt op een stoffige zolder of een vochtige kelder.

Aan onze meest bijzondere inzendingen is tevens een prijs verbonden! De opmerkelijkste inzendingen maken kans op één van de onderstaande prijzen:

Eerste prijs: boekenbon van 100€

Tweede prijs: boekenbon van 50€

Derde prijs: boekenbon van 25€

Vierde prijs: jaarabonnement op VM&D

Voorwaarden van deelname en reglementering

1. De ingestuurde correspondentie bestaat uit een transcriptie en een scan van het betreffende stuk.
2. De ingestuurde correspondentie mag nog niet eerder gepubliceerd zijn.
3. De ingestuurde correspondentie moet authentiek zijn.
4. De ingestuurde correspondentie moet vergezeld zijn van enige notie van uitleg (wie is de auteur, wat is de vindplaats, datering) en con-

tactgegevens (e-mailadres en adres).

5. Het is niet de bedoeling dat originele documenten worden ingezonden, tenzij deze aan de bibliotheek van de KBOV worden geschonken.
6. De inzender gaat bij overlevenden na of in de tekst voorkomende namen mogen worden gepubliceerd.

Alle inzendingen worden bekeken en beoordeeld. De redactieraad maakt een selectie van de winnaars op basis van inhoud, originaliteit en authenticiteit.